Fevziye Abdullah Tansel

MEHMED ÂKİF ERSOY

Hayatı ve Eserleri

Hazırlayan

Abdullah Uçman

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1648
KÜLTÜR SERİSİ: 932

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-070-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: Kanaat Kitabevi, 1945
2. Basım: İrfan Yayınevi, 1973
3. Basım: Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, 1991
4. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fevziye Abdullah Tansel: 23 Şubat 1912'de Muş'ta doğan Fevziye Abdullah Tansel, Molova, Metroviçe, Niğde, Muş, Kayseri ve Elaziz kadılıklarında bulunan Abdullah Hulusi Efendi ile Dobriç müftüsü Yörükoğlu Mustafa Efendi soyundan Sârâ Hanım'ın kızıdır. 1931'de İstanbul Kız Lisesi, 1934'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Yüksek Muallim Mektebi'nden mezun olmuştur. Erken yaşlarda şiir yazmaya başlayan ve ilk verimleriyle 1929'da Balıkesir'de neşredilen *Türk Dili* dergisinde ismi görülen Tansel, daha sonraları "Köprülü Mektebi" diye tanımlayabileceğimiz bilimsel ekole mensup velût bir edebiyat tarihçisi olarak temayüz etmiştir. Muhtelif ansiklopedilere yazdığı bilimsel madddeler, edebiyat tarihi sahasında ortaya koyduğu makale ve kitap çapında çalışmalarla ömrü boyunca Türk kültürüne hizmet eden Tansel, 1984 yılında Münevver Ayaşlı'yla birlikte Türkiye Yazarlar Birliğinin Üstün Hizmet Ödülü'nü almıştır. 4 Ağustos 1988'de Ankara'da vefat etmiş ve Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.

İÇİNDEKİLER

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ 9
ESERİN İKİNCİ BASIMI HAKKINDA 15
ÖN SÖZ....17

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYATI VE ESERLERİ

I - Yetiştiği Çevre ve İlk Şiirleri (1873-1908) 23
II - Edebî Şahsiyetinin Teşekkülü 33
III – İlk Eseri: Safahât (1908-1911) 46
IV – İslâm Birliği Mefkûresi: Hazırlık Devresi 62
V – İslâm Birliği Yolunda Neşriyat ve Mücadele 71
VI – Düştüğü Bedbinlikler 96
VII – İstiklâl Savaşı'nın Uyandırdığı Ümitler 98
VIII - Gerçekleşemeyen Mefkûre 111
IX – Âsım (VI. *Safahât*) 115
X – Mısır'daki Hayatı ve Ölümü (1926-1936) 127
XI – Şiirlerindeki Değişme ve Tezatlar 131
XII – Mısır'da Yazdığı Başka Şiirleri 137
XIII – Son Yılları 146
XIV – İstanbul'a Dönüşü ve Ölümü 150

İKİNCİ BÖLÜM
ESERLERİNİN HUSÛSİYETLERİ
XV – Şiirlerinin Mevzûları 155
XVI – Vezin 164
XVII – Nazım Şekilleri 173
XVIII – Dil ve Tekâmülü 176
XIX – Başka Husûsiyetleri 186
XX – Şöhret ve Tesiri 190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TENKİDLİ BİBLİYOGRAFYA

XXI – Hakkında Neşredilen Eserler 203
XXII – Yazmayı Tasarladığı Eserleri 215
XXIII – Safahât'ın Yeni Harflerle Basımı 216
XXIV – Mensur Yazılarının Yeni Harflerle Basımı 224

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SAFAHÂT'TA BULUNMAYAN ŞİİRLERİ

I – Terci'-i Bend 232
II – Beyit 233
III – Kıt'a 233
IV – Kıt'a 233
V – Mektup 233
VI – *Takrîz* 234
VII – Hersekli Ârif Hikmet 237
VIII – Mektup 247
IX – Beyit 249
X – Kıt'a 249
XI – Sırât-ı Müstakîm 249
XII – Kıt'a (Bayram) 250
XIII – Hasbihâl 250
XIV – Yarası Olmayan Gocunmasın 255
XV – Beyit 256
XVI – Berlin Hâtıraları'ndan Çıkarılan Elli Beyit 257
XVII – Kıt'a 261
XVIII – Kıt'a 261
XIX – Abbas Halim Paşa'ya Mektubu 261
XX – Rübâ'î 262
XVI – Kıt'a 262

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Abdullah Uçman

Türk "İstiklâl Marşı"nın şairi ve II. Meşrutiyet'ten sonraki önemli fikir akımlarından İttihad-ı İslâm'ın önde gelen temsilcilerinden biri olan Mehmed Âkif, bir edebiyatçı ve şair olarak devrin imkânları nisbetinde hem Doğu hem Batı edebiyatlarına ait geniş sayılabilecek bir birikime sahiptir. O bir yandan Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız, Mevlâna ve Fuzûlî gibi Şark âleminin klasik şairlerini, diğer yandan Baytar Mektebi'nde öğrendiği Fransızca ile Victor Hugo, Alphonse de Lamartine, Ernest Renan, Anatole France, Jean-Jacques Rousseau, Alphonse Daudet, Alexsandre Dumas ve Emile Zola gibi bir kısım Fransız şair ve yazarlarının eserlerini severek okumuş, Türk dili ve edebiyatının o günkü meseleleri üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapmıştır.

İlk şiir denemelerini Baytar Mektebi'nde iken kaleme alan Mehmed Âkif'in sanat anlayışının temelinde, edebiyatı bütünüyle, toplumu aydınlatmak ve birtakım hakikatleri ifade etmek için bir vasıta olarak görmek söz konusudur. İlk şiirlerinde, özellikle metafizik konulara yaklaşımı dolayısıyla, Ziya Paşa ile Abdülhak Hâmid'in tesiri görülmekle beraber, tabiata bakışında ve tabiat tasvirlerinde ise Recâizâde Ekrem ile Muallim Nâci ve Tevfik Fikret tesiri dikkati çeker.

Mehmed Âkif, önceleri sevdiği, hattâ taklit ettiği, ancak daha sonra kendisinin "Gözyaşı edebiyatı" olarak nitelendirdiği şiir anlayışını, II. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda toplumun içine düştüğü felâketler dolayısıyla tamamen terk eder. Bir mektubunda: "Kendimi milletimin huzurunda gördüğümden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim." sözleriyle, edebî anlayışını açıkça dile getirir. Gerek İslâm dünyasının, gerekse kendi ülkesinin bütünüyle bir ölüm-kalım mücadelesi verdiği bir sırada sanat için sanat yapmayı tamamen anlamsız bulan Mehmed Âkif, kendi arzusuyla sanat yeteneğini geri plana atmış, sadece içinde yaşadığı toplumun dertleriyle dertlenmiş, ağlayanlarla birlikte ağlamıştır. *Süleymaniye Kürsüsü'nde:*

Hayır, hayâl ile yoktur benim alış-verişim,
İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim;
Budur cihandaki benim en sevdiğim meslek,
Sözüm odun gibi olsun hakîkat olsun tek.

mısralarıyla da bu düşüncesini açıkça dile getirmiş ve giderek Türk edebiyatında toplum meselelerini kendine dert edinen şairlerden biri olmuştur.

Mehmed Âkif'e göre, Türk milletinin tarihi boyunca uğrunda mücadele ettiği ve gerektiği zaman canını feda ettiği bazı mukaddes değerler vardır. Meselâ "hürriyet" ve "istiklâl", Türk milletinin mukaddes değerlerinin başında gelir. Bu değerler, beraberinde "vatan" gibi, "bayrak" gibi başka değerleri de getirir. Mehmed Âkif'e göre vatan; bir milletin üzerinde doğup büyüdüğü, ecdadından kanı ve canı pahasına miras kalmış mukaddes bir emanettir. İşte bu değerlerin başında gelen vatan tehlikeye düştüğü zaman, millet olma şuuruna ermiş ve vatanını seven her fert, vatanını kurtarmak için en değerli varlığı olan canını feda etmekten asla çekinmez.

Tarihimizin en karanlık günlerinde, yaşadığımız bütün felâket ve acılara milletle birlikte göğüs geren bu fedakâr insan, aynı zamanda, Millî Mücadele yıllarının da unutulmaz kahramanlarından biridir. Kurtuluş Savaşı'nın en umutsuz günlerinde:

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın.

diyerek, milletimizin önünde aydınlık ufuklar açmış, o sırada Anadolu'da çeşitli beldelerde cami kürsülerinde verdiği vaazlarla umutsuzluğu dinimizin de reddettiğini halka anlatmaya çalışmıştır.

Ecdadımızdan kanı ve canı pahasına bize miras kalan mukaddes vatan toprağının düşmanlarımız tarafından işgal edilmesi üzerine:

Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar

benzetmesini yapan Mehmed Âkif, bazılarının iddia ettiği gibi, asla medeniyet düşmanı değil, emperyalist emeller peşindeki Avrupa devletlerinin düşmanıdır. Çeşitli manzumelerinde Batı'nın ve Batılıların ahlâkı yerine ilim ve tekniğini almamız gerektiğini dile getiren şair, XX. yüzyılda bundan geri kalmanın akıl kârı olmadığını söyler. Mademki dünya her gün daha ileriye gitmekte, fen ve teknik harikalar yaratacak derecede gelişmektedir, bu durumda Müslümanların da bu gelişmelerden haberdar olması ve medeniyet yolunda geri kalmaması gerekir.

*

Bilindiği gibi, Mehmed Âkif'in bütün şiirlerinin bir araya toplandığı eseri *Safahât* adını taşımakla beraber, kitap esasen *Safahât*, *Süleymaniye Kürsüsü'nde*, *Hakkın Sesleri*, *Fâtih Kürsüsü'nde*, *Hâtıralar*, *Âsım* ve *Gölgeler* adıyla müstakil yedi kitaptan meydana gelir.

1911 yılında yayımlanan ve diğerlerine göre en hacimli olan *Safahât*, Mehmed Âkif'in o tarihe kadar yazdığı şiirlerinden yaptığı seçmelerden meydana gelen ve belli bir sıraya göre hazırladığı ilk şiir kitabıdır.

Kitabın başındaki, "*Ne tasannû bilirim, çünkü ne sanatkârım*" sözleri, onun şiirden ne anladığını en güzel şekilde ortaya koyan poetik bir ifadedir. En tanınmış manzumeleri arasında yer alan "Meyhâne", "Mahalle Kahvesi", "Mezarlık", "Küfe", "Âmin Alayı", "Bayram", "Seyfi Baba", "Kör Neyzen", "Selma" ve "Köse İmam" gibi, toplumun farklı kesimlerinden çeşitli hayat tablolarının canlandırıldığı örnekler de burada yer alır.

1912 yılında yayımlanan ve *Süleymaniye Kürsüsü'nde* adını taşıyan ikinci kitap, uzun ve tek bir manzumeden meydana gelir. Mehmed Âkif burada, İslâm ülkelerinin ve yeryüzündeki bütün Müslümanların meselelerini, hayatını İslâmiyet'e adamış Türkistanlı seyyah ve âlim Abdürreşid İbrahim'in ağzından, Süleymaniye Camii'nde verilen bir vaaz şeklinde dile getirir.

1913 yılında yayımlanan ve *Hakkın Sesleri* adını taşıyan üçüncü kitapta ise toplam olarak on manzume yer almakta, bunların sekizi *Kur'ân-ı Kerîm*'den bir kısım âyetlerin, biri de bir hadîs-i şerîfin serbest tarzda yorumunu ihtiva etmektedir. Buradaki manzumelerde ele alınan ortak konu, insanların yaptığı hatalar ve işlediği günahlar yüzünden uğradığı felâketler etrafındadır. Onuncu manzume ise "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" adını taşır.

Aynı şekilde tek bir manzumeden meydana gelen *Fâtih Kürsüsü*'nde (1914) adını taşıyan dördüncü kitapta ise, yine bir vâizin ağzından İslâm dünyasının içine düştüğü perişan durum ile bundan kurtuluş çareleri üzerinde durulur.

1917 yılında yayımlanan *Hâtıralar* adını taşıyan beşinci kitap, yine büyük bir kısmı çeşitli âyet ve hadis tefsirlerinin yapıldığı on manzumeden meydana gelir. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı çeşitli problemlerin sergilendiği son üç manzume, daha ziyade, Mehmed Âkif'in Mısır, Hicaz, Berlin ve Necid'e yaptığı seyahatlerin izlenimlerini taşır.

ÖN SÖZ

Âkif hakkındaki yayımların çoğu, onu, yenilikleri benimsemeyen bir mutaassıp, veya fazilet timsâli, mukaddes bir varlık olarak tanıtır. Aleyhindeki neşriyat şahsî tesirler altındadır; olduğundan fazla, hattâ peygamber seviyesine yükseltenler ise, dostlarının yazılarıdır.

Ben, Âkif'in şöhretinin parlak devirlerine yetişmediğim gibi, ne kendisini ne de dostlarını tanırım. Dikkatimi çeken tarafı, 1908 Meşrutiyeti'nden sonra edebî hayata atılanlar arasında hemen hemen en çok ün kazanan, yeni nesil tarafından çok sevilen, hakkında bilhassa en çok neşriyatta bulunulan bir şair olmasıdır.

Kitabımızı yazarken dayandığımız esas, Âkif'in eserleridir. Manzum, mensur bütün yazılarını kronolojik olarak sıraladık; o zamana kadar, hayatının muhtelif safhaları hakkında dağınık, biribirine bağlanmayan ilgiye sahiptik; yaptığımız sınıflandırma ise, Âkif'i bütün hâlinde tanıma imkânı veriyordu. Bu yoldaki çalışmalarımız ilerledikçe, şairimizin, pek silik ve ehemmiyetsiz resmî hayatının arkasına gizlenmiş siyasî ve mânevî hayatı, hakiki şahsiyeti belirmeğe başladı:

Âkif, eserleri vasıtasıyle kendisini, bize ilk önce, yedi-sekiz yaşındaki hâliyle tanıttı. Babası ile, fırsat buldukça Fâtih Câmii'ne gidiyordu. Bu gidip gelmeler onu İslâmî ilimleri, Arapça ve Farçayı öğrenmeye yöneltti. Bir yandan da, mahalle mektebine değil, İlk Mekteb'e, daha sonra Rüştiye'ye devama başladı. Babasının ölümü, evlerinin yanması, uğradığı maddî-mânevî sıkıntılar mânevî kuvvetini sarsmadı; yüksek tahsilini de tamamlayabildi. Divan şiiri yolunda manzumeler yazıyor, Arap ve Acem şairlerinin eserlerini okuyordu. Öte yandan, Muallim Nâcî'yi, Abdülhak Hâmid'i taklit ederek şiirler yazmakta idi. Fıransızca çalışmağa, bu dil edebiyatının eserlerini okumağa başlamıştı. Şahsiyetinin henüz teşekkül etmediği sıralarda neşrettiği üç-beş manzume ile mahdut tercümelerini göz önüne almazsak, Abdülhamid istibdadının hüküm sürdüğü yıllar, 1900-1908 arası, Âkif için de susma devresi sayılır.

Bu susma devresi, İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla sona erdi. "Küfe", "Seyfî Baba", "Koca Karı ile Ömer" vb. içtimâî, manzum küçük hikâyeleri, şöhretinin temelini kurdu; fakat bu saha, onu tatmin etmedi. Mânen yaşayan her insan gibi, maddî hayatını devam ettirmek için, genç Âkif'in, bağlanacak bir ideal araması kadar tabiî bir şey olamaz. 1908'den sonra, memleketi-

mizde nüfuzu artan Türkçülük cereyanı, Âkif'e, yetiştiği çevre, aldığı dinî terbiye icabı, câzip gelmedi; kavmiyete dayanan bu milliyet anlayışı, fertler arasında kavmiyet ayrılığı gözetmeyen İslâm telâkkilerine aykırı düşüyordu. O, zaten, 1908'den önce, İslâm Birliği mefkûresinin önde gelenlerinden Cemâleddin Efganî ile yakından alâkalı idi. Aldığı İslâmî terbiye, onu bu ideale bağlamakta idi. Başka İslâm memleketlerindeki Pan-İslâmistlerin eserlerini okudu; dilimize çevirdi; daha sonra o yolda telif eserler vermeğe başladı.

Artık, Âkif'in yürüdüğü yol bellidir: Efganlı Cemâleddin, Muhammed Abduh, Abdürreşid İbrâhim, v.b. idealistlerin çizdiği bu yolun sonunda, bütün İslâm ülkeleri, Garp medeniyet âlemine karşı birleşecektir: İslâm dininde, bu dinin başlangıcındaki orijinal şartlarına dönülmek suretiyle reform yapmak; hükümete karşı, halkın haklarının tesbiti, İslâm Birliği mefkûresinin dayandığı esaslardır. İşte Âkif, 1908-11 yılları arasındaki hazırlık devresinden sonra, hemen bütün eserlerinde, bu esasların propagandasını ele aldı. Balkanlardaki ayaklanmalar, bu yayımlar için elverişli bir zemin hazırladı. Birinci Cihan Savaşı başlangıcında, bu yoldaki yazıları ile, halkı mânen kuvvetlendirmeğe çalıştı.

1918'de Arapların siyâsî hareketleri dolayısıyle de bedbinleşen Âkif, çökmeğe yüz tutan İslâm dünyâsının, ancak, elbirliğiyle mücadele sonunda kurtarılabileceğine inanmakta idi. İnsan, ancak, hürriyetinden emin oldukça insandır; bunun için çalışmak ve mücadele lâzımdır. Milletin fertleri sen ben iddiasına düşüp birlik fikrini kaldırırsa, mahvolduğu gündür. Garbı örnek alalım: Her birinin ırkı, dili, ahlâk düşünceleri, yaşadığı iklim başka olduğu halde, tuttukları gaye uğrunda yekpâre kesilmişler. Bizde ise, bir avuç halk arasında, birlikten eser yok; post kavgasındayız yollu fikirlerini yayımlayan Âkif için İstiklâl Savaşı ümit kaynağı oldu. Onu, gayesine eriştirecek yolda yeni ışıklar belirmeğe başlamıştı. Türkiye kuvvetlendiği takdirde başka İslâm memleketlerinin uyanması ve İslâm Birliği'nin temini için ön ayak olabilirdi.

Âkif, işte bu ümitle İstiklâl Savaşı'na katıldı. Bu sırada yazdığı eserlerinde öncekilerden farklı olarak, İslâm Birliği idealini, vatan duygularıyla kaynaşmış halde terennüm eder; beklediği yalnız Türkiye'nin değil, Şark âleminin de kurtarılmasıdır. Ancak, İstiklâl Savaşı sonunda kurulan yeni Türkiye ve dayandığı lâik esaslar, bu esasların kötüye kullanılması, Âkif'in, yıllardır bağlandığı, hiç bir hadisenin sarsamadığı idealinin gerçekleşmesi ümidini kırdı. Bu idealin, gerçekleşeceğini umduğu ânda sönüvermesi, bu

hayal sukûtu, onu, içinden çıkılmaz kötümserliklere düşürdü: Sanki her yer ıssızdır; aydınlatacak bir damla ışık bile yoktur. Yolunu ebedî bir set kaparken, kendi varlığından bile bunaldığını duymaktadır. Artık Şark âlemi bir Mecnun, İslâm Birliği ideali de erişilmez bir Leylâ'dan başka bir şey değildir.

Âkif, tereddütler, ruh bunalımları içerisinde sarsıldığı bu yıllarda pek az eser verebilmekte idi; muhtelif defa Mısır'a gitti, geldi; orada yerleşmeği düşündü. Bu hususdaki kararı da, onu, düştüğü yeisten kurtaramıyordu. Bu yeis, yalnızlık, yabancı bir memlekette yaşamak Âkif'i romantikleştirdi.

Mısır'da yazdığı şiirler, bize, şairimizin iç dünyasını oldukça aydınlatır; bunlar, önceki temayüllerine hemen hiç uymaz. Eskiden olduğu gibi çevresine ait müşahedelerinin verimi olan içtimâî-manzum hikâyeler, fikirlerini yaymak maksadıyla dinî şiirler yazmayışı pek tabiîdir. Yaşadığı münzevi hayat yüzünden, onu, bazan çocukluk hâtıralarıyle başbaşa buluruz. Bazan, önceleri yazdığı dinî şiirlerindeki müsbet, belli fikirlere aykırı olarak, Tanrı'nın varlığı hakkında fizik-ötesi düşüncelere, şüphelere yer veren manzumeler yazıyordu. Bunların ardından, bu yolda eserler veren bir şârin ruh âlemine büsbütün aykırı sayabileceğimiz mizâhî şiirler de yazması, ancak, geçirdiği ruh bunalımlarıyle, tereddütlerle izah olunabilir. Mısır'da yazdıklarında göze çarpan bir başka hususiyet, şahsî mevzulara yer vermesidir; halbuki, daha önceki eserlerindeki başlıca hususiyetlerinden biri kendinden söz etmemesi idi.

Denilebilir ki, hemen hemen hiç bir şairin eserleri, Âkif kadar canlı olarak mânevî hayatını yansıtamaz. Bizi, Âkif hakkında bu monografiyi yazmağa yönelten sebeplerden biri de bu oldu. Eserlerinin kronolojik sınıflandırılmasına dayanarak yaptığımız araştırmalar, hakkındaki dağınık bilgimizin tertibine yol açtığı gibi, önceleri kapıldığımız tesirlerden de uzaklaştırdı. Tarafsız kalarak yazmağa çalıştığımız bu eserimizi okumak lütfunda bulunanlar, Âkif'i, şimdiye kadar gösterildiği gibi, hiç bir inkılâbı benimsemeyen bir mutaassıp, veya peygamber seviyesine yükseltilen mukaddes bir varlık değil, idealist bir insan örneği olarak tanıyacaklardır. Vardığımız netice, bütün hayatını ve eserlerini, gençliğinden beri bağlandığı İslâm Birliği idealinin gerçekleşmesi için mücadelelere hasreden bir sanatkâr olduğudur. Onu ayakta tutan da -bağlandığı gaye ne olursa olsun-, eserleri ile, idealist bir insan ruhunu, bütün samimiliğiyle, her türlü tezahürleriyle, bütün inceliğiyle temsil eden, örnek alınmağa değer bir şahsiyet olduğudur.

Bu Önsöz ile, Âkif'in gerçek simâsını ana hatlarıyla çizmeğe çalıştık. Sözlerimize, kendisinin, azimli ve mücadeleci ruhunu canlandıran, pek sevdiği bir fıkrasıyle son veriyoruz: Karınca'ya, «Nereye gidiyorsun?» demişler; «Hicaz'a!» demiş. «Sen bu bacaklarla Hicaz'a nasıl varırsın?» demek istemişler; «Varamazsam, yolunda ölürüm a!» cevabını vermiş. İdealist bir şahsiyet muvaffak olmasa bile, gaye uğrunda ölmek de, onu ebedîleştiren bir muvaffakıyettir!

Ankara – 4 Temmuz, 1945

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

I. Yetiştiği Çevre ve İlk Şiirleri (1873-1908)

AİLE ÇEVRESİ

Mehmed Âkif, ana tarafından Buharalı bir aileye mensuptur; şeceresini, bir buçuk-iki asır önce, Buhara'dan Anadolu'ya göç eden Hekim Hacı Baba'ya kadar götürebiliyoruz. Boyabat'ta evlenen, oradan Tokat'a gelen Hekim Hacı Baba'nın, Tokat'ta bir çocuğu doğuyor; işte bu, Âkif'in ismini hatırlayamadığı büyük annesidir; sonraları, Buhara'dan gelen tâcir Mehmed Efendi ile evlenmiştir; Âkif'in annesi Emine Şerife Hanım, bu izdivacın mahsulü olup, Tokat'ta doğmuştur.[1]

Mehmed Âkif'in, baba tarafından dedesi, Arnavutluk'ta bulunan İpek kasabasına bağlı Suşisa köyünde Nureddin Ağa'dır; İpek'te doğan, titizliğinden dolayı Temiz Tâhir Efendi diye anılan Âkif'in babası, burada pek az tahsilden sonra, İstanbul'a geldi; Yozgatlı Hacı Mahmud Efendi'den icazet aldı. Mehmed Âkif, bir manzumesinde, Köse İmam'dan, yani Ali Şevki Hoca'dan naklen, dedesi ve babası hakkında bilgi verir:

Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmî, yarı vahşî bir adam[2]
-İşte baban,

---

[1] Süleyman Nazif'in eserinde, Âkif'in annesi için, Buharalı bir hanım deniyor (*Mehmed Âkif*, İstanbul, Âmedî Matbaası, 1343 – 1924, s. 4); aynı yanlış, İsmail Habib'in *Yeni Edebî Yeniliğimiz – Tanzimat'tan Beri* adlı eseriyle (İstanbul 1940, s. 444), Agâh Sırrı Levend'in kitabında (*Edebiyat Tarihi Dersleri*, C. III., İstanbul 1938, s. 303) da tekrarlanmıştır. Buharalı olan, Âkif'in -kendi verdiği bilgiye göre-, büyük annesinin babasıdır; büyük anne ve annesi Tokatlı'dır (Nevzad Ayas, *Mehmed Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayâtı*; Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1938, s. 516).

[2] Mehmed Âkif'in damadı Ömer Rızâ Doğrul bu beyte dayanarak, «Âkif, *Âsım* adlı eserinde, Köse İmam dili ile babasını İpek'in köylüsü ümmî bir adam diye tarif eder. İpek'in köylüsü olan bu ümmî ve Köse İmam'ın mübâlâgasına göre yarı vahşî bu adam, köyünden kalkarak İstanbul'a gelmiş ve burada tahsil görmek

Bir şey öğrenmedi elbette o ümmî babadan,
Ne kazanmışsa bütün kendi kazanmış, kendi!..

Tâhir Efendi, Tokat'ta Derviş Efendi ile evlenen, bir süre Amasya'da yaşadıktan sonra İstanbul'a gelen, iki erkek çocuğunun ölümünden sonra, kocasını da kaybederek dul kalmış bulunan Emine Şerife Hanım'la evlendi. Sarıgüzel'de Emine Şerife Hanım'a, ilk kocası Şirvanlı Derviş Efendi'den kalan evde oturuyorlardı. İşte Mehmed Âkif, bu evlenmenin mahsulüdür; Nakşî şeyhlerinden Feyzullah Efendi'nin müridi olan Tâhir Efendi, oğluna, ebcet hesabıyla doğduğu yılı ifade eden Ragif adını vermişti (1290/1873); fakat, "gerde" denilen bir nevi ekmek anlamına gelen bu kelime, dilimizde kullanılmadığından, yerini gerek aile, gerek mektep muhitinde Âkif'e bıraktı.

Ana tarafından Buharalı, baba tarafından İpekli olan Mehmed Âkif, Balkan Harbi'ne ait şiirlerinde mevcut,

Üç beyinsiz kafanın derdine üç milyon halk
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdadına sen bâri yetiş..
Arnavutluk yanıyor, hem, bu sefer pek müthiş..

Arnavutluk'ta gürleyen toplar.
Geliyor işte pâyitahta kadar..

mısralarıyla, Arnavutluk'a bağlılığını anlattığı gibi, şeriata göre, kavmiyyet farkı gözetilemeyeceğini ileri sürdükten sonra,

Bunu benden duyunuz, ben ki evet, Arnavud'um…
Başka bir şey diyemem, işte perîşan yurdum.

istemiş, yalnız kendine güvenerek çalışmış, hayatın her ezâ ve cefasına dayanarak ve kimseden yardım dilemeyerek uğraşıp didinmiş ve nihayet meramına ermişti» diyor; bu ümmî, yarı vahşî adamın müderris olabilmek için ne kadar mücadeleci ruha sahip olduğu üzerinde mütalâalar ileri sürüyor (*Safahât*, İstanbul., İnkılâp Kitabevi, 1943, *Mukaddime*, s. V). Halbuki bu beyitten, "yarı vahşî, ümmî bir adam" diye tarif edilenin Âkif'in babası değil, dedesi olduğu açıkça anlaşılmaktadır (*Safahât-VI., Âsım*, aynı basım. s. 334). Tâhir Efendi'nin hâl tercümesi için ayrıca bk. Ebu'l-'Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri,* C. II-III., İstanbul 1966, s. 966-68).

beyti ile de -kavmiyyet farkı gözetilmesine karşı olduğu- kendisini Arnavut saydığını kaydeder (*Safahât*-I., s. 82; *Safahât*-III., s. 187, 190); fakat Âkif bu düşüncelerini İstiklâl Savaşı sonunda değiştirmiştir. *İstiklâl Marşı*'ndaki,

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl

mısraıyla, Mısır'da 15 Teşrinievvel 1348'de (15 Ekim,1932) yazdığı kıt'asında mevcut,

Sözü sağlam, özü sağlam adam ol, ırkına çek!

mısraıı, Âkif'in Türk olmakla övündüğünü gösterir (*Safahât*- VII., s. 480).

MEKTEP ÇEVRESİ

Mehmed Âkif'in, birçok zorluklar içinde, fakat intizamla sürüp giden tahsil hayatı vardır. Dört yaşında iken başladığı ve iki yıl kadar devam ettiği mahalle mektebinden sonra, Fatih'te, Emîr Buhârî'deki ilk mektebe, burayı bitirince de, Fatih Merkez Rüşdiyesi'ne geçti. Rüşdiye'deki hocaları arasında en çok saygı beslediği, Abdülhamid devri istibdadına boyun eğemiyeceği için Mısır'a kaçan, orada, *Kanûn-i Esâsî* adlı bir gazete çıkaran Türkçe hocası Kadri Efendi'dir; *İstinsâf* adlı eserin müellifi ve Umumi Harp sırasında Paris'te ölen Hoca Kadri Efendi'nin adını, şahsiyetini, Âkif, biraz da, bu siyasî maceraları yüzünden unutmamıştır.

Mehmed Âkif, Fatih Merkez Rüşdiyesi'ni bitirince, Mülkiye'nin idadi kısmında üç sene okuyup, şahadetnâme aldı ve yüksek kısmına geçti. Pek az sonra babası Tâhir Efendi vefat etti (H. 1305/1887-88)[3]. Yine bu sene, Fatih yangınında, Sarıgüzel'deki evleri de yandı.

[3] Ömer Rıza Doğrul'un eserinde, «Âkif'in on dört yaşına vardığı sırada vefat eden Tâhir Efendi'nin elli dört yaşında ölmüş olduğunu, kızı, Nuriye Hanım temin ediyor» kaydı vardır (*Safahât, Mukaddime*, s.V). Âkif'in "Fâtih Câmii" adlı şiiri ise, bu ifadeyi yalanlamaktadır; çünkü, şair bu şiirinde, kendisinin sekiz yaşında kadar olduğu zaman, babasının ancak elli beş yaşında olduğunu yazar *(Safahât,* s. 7). Bundan çıkan netice, Âkif on beş yaşında iken vefat eden Tâhir Efendi'nin elli dört yaşında değil, altmışını geçmiş olduğudur.

Öğrenimine, nehârî devamı güçleşti; fakat, kaderinin bir lütfu olarak, o sırada, Halkalı'daki Mülkiye Baytar Mektebi, yatılı talebe kabul ediyordu; Âkif, buraya geçmeğe muvaffak oldu.[4]

Şairimizin, Mülkiye Baytar Mektebi'ndeki çalışmalarını gösteren birinci sınıf karnesi, 10 Kânûnıevvel 1307 (22 Aralık 1981) tarihlidir; bu cetvelde, mevcudu on dokuz olan birinci sınıfta, en iyi dereceyi aldığını görüyoruz. 10 Kânûnıevvel 1309 (22 Aralık 1893) tarihli ve tez imtihanı sonuçlarını gösterir cetvelde ise, on yedi sınıf mevcuduna göre, üçüncü gelmekle beraber, şahadetnâme derecelerini gösterir cetvelden, Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirdiği anlaşılır.[5]

HUSUSİ TAHSİLİ

Mehmed Âkif'in, bu resmî öğrenimi dışında, mânevî terbiyesinde ilk müessir olan babası Tâhir Efendi'nin rolü de mühimdir. Tâhir Efendi, ders-i âm olduğu için, Arapçayı, dinî ilimleri çok iyi biliyordu. Âkif'e, Arapçayı öğreten, fırsat düştükçe, câmie götürürken yolda lügatler ezberleten, *Akâid* dersi veren, hep babasıdır. Esasen Mehmed Âkif de, bir notunda, Tâhir Efendi için, «*Benim hem babam, hem hocamdır; ne biliyorsam, kendisinden öğrendim.*» cümlelerini, ehemmiyetle kaydeder (*Safahât*-III., s. 187). Fatih Câmii'nin, sükûnet verici bu dinî havası, Âkif'de, yıllardan sonra, o günleri tekrar yaşatacak kadar iz bırakmış,

---

4 Mehmed Âkif'in bu ilk ve rüşdiye öğreniminden, Süleyman Nazif'in eserinde hiç bahsedilmemiştir; «Lisan-i Arab'la, medreselerimizde tahsili mu'tâd olan ulûmu merhum pederinden ve pederinin irtihâlini müteâkip diğer ulemâ-yı muktedireden okudu» deniliyor (*Aynı eser*, s. 6. vd.); bu ifade, İsmail Habib'in eserinde «ilk tahsili kendine bizzat babası verdi. Onun vefatından sonra câmilerde, medreselerde Şark ilimlerine ait tahsilini ikmâl eyledi» tarzında değiştirilmiştir (*Aynı yer*, s. 444). Medreseye hiç bir zaman devam etmeyen Âkif'in, tahsili hakkında, Nevzat Ayas'ın, Eşref Edib'in eserine alınan makalesinde, Âkif'ten naklen faydalı bilgi verilmiştir (*Aynı eser*, C. II, s. 517 vd.).

5 Bu izahları, Mehmed Âkif'in Baytar Mektebi'ne ait not cetvellerinin neşredilen fotoğraflarına dayanarak veriyoruz (Midhat Cemal, *Mehmed Âkif*, İstahbul, Semih Lutfî Kitabevi, 1939, ilâve).

II – Edebî Şahsiyetinin Teşekkülü

İLK NEŞRETTİĞİ ŞİİRLERİ

Mehmed Âkif'in Adana'dan döndüğü zaman, orada iken yazdığı "Mahşer" adlı şiiriyle bir "Na't"ini, Arap Hoca'ya verdiği rivayet edilir; fakat her iki manzume, bugün elimize geçmiş değildir (Eşref Edib, *aynı eser,* C. II, s. 220).

Yine bu Adana dönüşünden sonra, İstanbul'da Bozdoğan Kemeri'ndeki Kirazlı Mescit'te bazı *mukâbele*'ler okuyan Mehmed Âkif'in yayınladığı ilk manzumesi, "Kur'ân'a Hitâb", «Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezâret-i Aliyyesi Hey'et-i Fenniyesi'nden Mehmed Âkif» imzasını taşımaktadır.[14]

RESİMLİ GAZETE

Mehmed Âkif'in, "Kur'ân'a Hitâb" adlı bu ilk manzumesini neşrettiği 1895 yılında, edebî mahiyet alan *Servet-i Fünun* mecmuası, en olgun devrini yaşıyordu. Âkif'in, bu edebî zümreye dahil olmamasının sebeplerini, Servet-i Fünuncuların Garb'a temâyüllerinde, şairimizin ise yetiştiği muhit, gördüğü tahsil ve terbiye icabı, eski tarz manzumeler yazmasında arayabiliriz. Mehmed Âkif, bir bakıma, bu mecmuada neşredilen yazılardan da pek zevk almıyordu; çünkü, Sâmî Paşazâde Sezâî'nin bu sırada basılan ve o devrin en meşhur romanlarından olan *Sergüzeşt*'ini bile okumamıştı. Bu hükmü, sonra-

---

[14] *Mekteb* mecmuası, C.II., nu. 26, 2 Mart 1311/14 Mart 1895. *Hazine-i Fünun* mecmuasında,

Çeşmin ki kılar âlemi mağlûb-i nigâhı

mısraıyle başlayan ve Mehmed Âkif imzâlı bir şiire rastladık (nu. 15, 6 Teşrinievvel 1310/18 Ekim 1894); fakat bunun, şairimize ait olup olmadığını bilmiyoruz. Eşref Edib, bu şiirlerin bir başka Âkif'in olduğunu kaydediyor (*Aynı eser*, C. II., s. 190). 1320/1902'de *Musavver Terakkî*'de basılan birçok şiirin, Mehmed Âkif imzâlı olduğunu gördük (C. V., nu. 12, 13, 21, 22, 31). Üslûp husûsiyetlerine dayanarak, bunların da bir başka Âkif'e ait olduğunu söyleyebiliriz.

dan, 2 Mart 1341 (2 Mart 1925) tarihli mektubunda *Sergüzeşt*'e dair yazdığı «…Mahrem olarak arzedeyim: Kulunuz hâlâ o eseri okumuş değilim; sakın Süleyman Nazif duymasın!» cümlelerine dayanarak veriyoruz.[15]

İşte, Servet-i Fünuncuların en güzel eserlerini neşrettikleri bu yıllarda, Âkif, Hersekli Arif Hikmet, Sâmih Rif'at, Mahmud Kemal, Mûsâ Kâzım, Ahmed Midhat vb. muharrirleri etrafında toplayan, Halil Edib'in müdürü bulunduğu *Resimli Gazete*'de neşriyata başladı. Halil Edib'e yazdığı, «*Resimli Gazete*'de, âsâr-ı âcizânem için yer gösterişiniz, sıddîkınızı müteşekkir etmekten ziyâde uluvv-i cenâbınıza hayran bıraktı. Kerimler, mihman-saraylarına gelen züvvâr ile kanaat etmezler de, her kim olursa olsun, geleni geçeni hân-ı âtıfetlerine çağırırlar. Demek ki senâ-kârınız gibi, mad'ûvvînin de dâvetinize icabetten başka meziyyeti yok imiş.

«Vaktiyle karalamış olduğum uzunca bir manzumeden, bir parça gönderiyorum; derci münasip ise, kalanlarını da peyderpey takdim ederim. Bekâ-yı lutf-ü teveccühünüz, en samimi arzularımdır, beğim, efendim!"[16] cümlelerinden ibaret bu mektubunda sözünü ettiği manzume herhalde *Resimli Gazete*'de bu mektupla birlikte basılan "Zevk-i Hayâl"dir.

ACEM EDEBİYATINA TEMÂYÜLÜ

Mehmed Âkif'in, 29 Kânûnısânî 1313 (10 Şubat 1896) tarihli ve 61'inci sayısından başlayarak dahil olduğu *Resimli Gazete*'de basılan manzumeleri, şekil bakımından eskidir; kıt'a, gazel, mesnevî ve münâcâtlardan ibaret bu şiirlerinin mevzularında yenilik göze çarpmaz. Bunlar arasında, Acem edebiyatına temâyülünü gösterir parçalar da vardır. Sa'dî ve Fahrüddîn Râzî hakkında manzumeleri, bu şairlere dair, eserlerinin mahiyetine nüfûz edilmeksizin yazılmış basit mülâhazalardan, hâl tercümelerinden ibaret gibidir; fakat, gerek bunlar, gerek "Hâfız'ıma" başlıklı bir beyti, Mehmed Âkif'in, yirmi

[15] Midhat Cemal, *aynı eser*, s. 139.

[16] Eşref Edib, *aynı eser*, C. II., s. 196 vd. *Resimli Gazete*'de, 10 Şubat – 15 Aralık 1898 tarihleri arasında (nu. 61-62) basılan on dokuz şiirinin adları Eşref Edib tarafından tesbit edilmiştir (*Aynı eser*, C. I., s. 655)

dört yaşlarında bulunduğu bu sırada, Acem şairlerinden hangilerine yöneldiğini göstermek bakımından kayda değer.

ŞÎRAZLI HÂFIZ

Mehmed Âkif, öte yandan, *Servet-i Fünûn* mecmuasında da, Acem edebiyatından yaptığı bazı tercümelerini neşretti; şairimizin bu mecmuaya dahil oluşu, *Resimli Gazete* muharrirlerinden ve Tevfik Fikret'le Galatasaray Lisesi'nden sınıf arkadaşı olan Naim Efendi vasıtasıyladır.[17] Bu tercümeleri, Muallim Nâcî'nin, *Mecmua-i Muallim*'de neşrettiği bu türlü yazılarında kullandığı *Bedâyiü'l-Acem* umûmi başlığını taşır. *Servet-i Fünûn* nüshaları gözden geçirilince, bu mecmuaya, 5 Teşrinievvel 1314 (17 Ekim 1898) tarihli 399'uncu sayıdan başlayarak, dahil olduğu anlaşılır. İşte, Âkif'in bu tercümelerinden bir kısmı, Şirâzlı Hâfız'dandır;[18] Ankara'da iken, mebusluğu sırasında, bazı mereklılara, *Hâfız Divânı*'nı okuttuğunu da biliyoruz.[19] Ancak bütün bunlardan, Mehmed Âkif'in, Hâfız'a karşı duyduğu temâyülün kuvvetli olduğu neticesi çıkarılamaz; bu, nihayet, her büyük şaire gösterilen alâkadan başka bir şey değildir.

ŞÎRAZLI SA'DÎ TE'SİRİ

Şîrazlı Sa'dî tesiri, Mehmed Âkif'in şahsiyetinin teşekkülünde tesirli olduğu gibi, hayatı boyunca da devam etmiştir:

Edebî eserlerden, insanlığa bir hizmet bekleyen Mehmed Âkif, bu düşünceyledir ki, Firdevsî'nin binlerce beyitlik *Şehnâme*'sine, Sa'dî'nin, sekiz beyitlik bir hikâyesini üstün tutuyordu; fakat Sâ'dî'yi mektepte veya hususi ders olarak okuduğu zamanlarda anlayamamıştı. O zaman, şarap kadehi rüzgârdan devrilince, «Allah'ım, ben içtim, sen de mi sarhoş oldun?» yollu şiirlerini okuduğu Ömer Hayyam'ı beğeniyordu.[20]

Mehmed Âkif, herhalde, hayatı anlamağa, müşâhade kudreti gelişmeğe başlayınca, Sa'dî'nin basit görünmekle beraber, hepsinden

---

17 Midhat Cemal, *aynı eser*, s. 116.

18 nu. 403, 19 Teşrinisânî 1314 (1 Aralık 1898).

19 Eşred Edib, *aynı eser*, C. II., s. 37.

20 Midhat Cemal, *aynı eser*, s. 65.

III – İlk Eseri: *Safahât* (1908-1911)

SIRÂT-I MÜSTAKÎM'DE

Esas vazifesi yanında, 4 Ekim 1906da, Halkalı Ziraat Mektebi, 25 Ağustos 1907'den başlayarak Çiftçilik Makinist Mektebi kitâbet muallimliğinde çalışan Âkif'in, 11 Kasım 1908'de, İstanbul Darülfünûnu Edebiyât-ı Umûmîye müderrisliğine tayin edildiğini biliyoruz. Âkif böylece, mânevî şahsiyetinin gelişmesi için daha uygun bir yer bulmuş oluyordu. Ebü'l-Ulâ ile, -vaktiyle manzumelerini neşrettiği *Resimli Gazete*'nin müdürü- Eşref Edib'in 14 Ağustos 1908'de çıkarmağa başladıkları *Sırât-ı Müstakîm* ise, Âkif için, en elverişli yayım vasıtasıydı.

1908-1910 yılları arası, Mehmed Âkif'in, gerek nazım, gerek nesir sahasında eserlerinin en çok basıldığı zamandır.[42] *Sırât-ı Müstakîm*'de, 1908'de yirmi dokuz, 1909'da beş, 1910'da yedi manzûmesi basılmış, bunlardan, ancak onunun yazıldıkları tarih kaydedilmiştir; en güzel ve ünlü şiirlerinden "Küfe" ile "Seyfî Baba" da bunlar arasındadır.

Âkif, *Sırât'ı Müstakîm*'de çıkan şiirlerini -dördü dışında- 1329'da (1911) *Safahât* adıyle, topluca neşretti; bunların çoğu, muhâvereli ve hikâye tarzında tertip edilmiştir. Bu hikâyeler, içtimâî, târihî, mevzuunu kendi hayatından aldıkları olmak üzre, üç kısımda toplanabilir.

İÇTİMÂÎ HİKÂYELERİ

Mehmed Âkif'in, eser vermeğe başladığı devirde, realizm cereyanı

---

[42] Eşref Edib, Mehmed Âkif'in gerek *Resimli Gazete*'nin elde mevcut nüshalarında, gerek *Sırât-ı Müstakîm*'de çıkan manzum mensur bütün yazılarının fihristini kaydetmiştir (Aynı eser, C. I., s. 234. vd.); bugüne kadar Âkif hakkında yazılan eserlerde tamamıyla ihmal edilen, Eşref Edib'in eserinde rastlayabildiğimiz bu hususdaki bilgiler, Âkif'in hangi yazılarını, ne zaman ve nerelerde neşrettiğini aydınlatmak bakımından çok faydalıdır.

tesiri ile, memleketimizde de gerek mensur, gerek manzum eserlerde, içtimâî mevzulara çok yer verilmekteydi. Bilhassa halk tabakasının ıztırapları, pek basit görünen, fakat hakikatte mühim hadiseleri mevzu alan içtimâî manzum hikâyeler yazmak moda hâlindeydi. İsmâil Safâ'nın "Öksüz Ahmed"i, Tevfik Fikret'in "Balıkçılar", "Kenan", "Hasta Çocuk", "Ramazan Sadakası" vb. manzumeleri, Ali Ekrem'in "Vasiyet"i, Hüseyin Suad'in "Ayşecik"i, Mehmed Emin'in "Ahretlik", "Sürücü", "Kibritçi Kız" ve daha birçok şiirleri, hep, içtimâî yaraları önümüze seren hikâyelerdir.

Mehmed Âkif'in, içtimâî şiirlerinden tasvir mahiyetinde olan "Yemişçi İhtiyar" dışındakiler, muhâvereli tarzdadır. Bunlardan en eskisi, en çok ün kazananı 16 Kânûnıevvel 1322'de (29 Aralık 1906) yazdığı "Küfe"dir.

"Küfe" adlı hikâyede, vak'a, Fâtih semtinde geçer; kahramanı, ölen babasından kalan küfe ile hamallık ederek anacığını geçindiren küçük Hasan'dır. Şair, hikâyesine, bu semti tasvirle başlar. "*Ayakta durmağa el birliğiyle gayret eden*" harap evlerin saçaklarına sığınmış giderken, bastonuna koca bir şey takılır:

Bu bir hamal küfesiymiş… Acep kimin, derken,
On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden
Gerildi, tekmeyi indirdi öyle bir küfeye;
Teker-meker, küfe bîtâb düştü tâ öteye.
«Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
«Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!»

O ânda karşıki evden bir orta-yaşlı kadın
Göründü:

«Oh, benim oğlum, gel, etme kırma sakın!
«Ne istedin küfeden yavrum? Ağzı yok, dili yok,
«Baban sekiz sene kullandı… Hem de derdi ki 'Çok
«Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz...'
«Baban gidince demek kaldı âdetâ öksüz!

«Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.
«Bebek misin, daha öğrenmedin mi sen işini?»

Dedim ki ben de:

«Ayol dinle annenin sözünü…»
Fakat çocuk bana haykırdı ekşitip yüzünü:

«Sakallı yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!
«Ne dırlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?
«Benim içim yanıyor; dağ kadar babam gitti…»

Babasından kalan bu küfeyle, anasını, kardeşini beslemeğe mecbur olan Hasan'ın hiddeti, biraz da mektebe devam edemeyeceği içindir; annesiyle, bu yüzden de kavga eder:

«Unuttun öyle mi? Bayramda komşunun gelini,
«Hasan, dayım, yatı mekteplerinde zabittir;
«Senin de zihnin açık.. söylemiş olaydık bir…
«Koyardı mektebe.. dur söyleyim!' demişti hani?
«Okutma sen de, hamal yap, bu yaşta şimdi beni!»

Şair, her iki tarafın da haklı gibi göründüğü bu dâvâyı, o günkü işlerinin çokluğu bahanesiyle, sonuna kadar dinliyememiş görünür; yoluna devam eder. Aradan epeyi zaman geçer; bir gün Fâtih semtinde, vaziyeti daha yürekler acısı bir çocuk görür:

Cılız bacaklarının dizden altı çırçıplak..
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümü alnının üstünde sâde bir çenber..

Bu çocuk, henüz on üç yaşında iken alnı buruşan Hasan'dır; o sırada Rüştiye'den çıkan elli kadar çocuk, gözlerinde istikbâlin ümitleri titreşerek, Hasan'a bakarlar; fakat Hasan, ezmek istediği o küfeyi sonuna kadar, omuzlarında taşıyacaktır.

O yük değil, kaderin bir cezası ma'suma…
Yazık, günâhı nedir bilmeyen şu mahkûma!

Mehmed Âkif, içtimâî manzumelerinin bazısında, açığa vurduğu içtimâî yarayı iyileştirecek çareleri de gösterir; fakat "Küfe"de, muhtaç çocukların tahsili meselesinde önüne çıkan çaresizlikler

karşısında susuyor; Hasan ile annesinin kavgasını yarıda bırakıp gider;

Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek,
Benimse vardı o gün pek çok işlerim görecek..

mısralarında, çaresizlik karşısında ileri sürülmüş bir mazeret gizlidir.[43]

"Meyhâne"[44] ve "Mahalle Kahvesi", tertip ve mevzu bakımından birbirlerine çok yakındır. Her iki şiirin baş kısmında, şair, birer tembel ve işsiz yatağı olan bu yerlerin fena cihetlerini ortaya koyar; bu fikirlerini kuvvetlendirmek için, bir meyhaneyi ele alıp, orada geçen bayağı konuşmaları, yarattığı bir vak'a vasıtasıyla da, bir aile faciasını anlatır. "Mahalle Kahvesi" de, türlü kumarlara, külhanbeyi konuşmalarına, kavgalara sahne teşkil eder.

Mehmed Âkif'in, meyhane ve kahveleri, maddî ve manevî bütün kirliliğiyle açığa vurduğu bu naturalist manzumelerinde, konuşmalar çok canlı ve tabiîdir. Aruzun da, çok başarıyla kullanıldığı bu kısımlara, en güzel örnek olarak, "Meyhâne" şiirindeki:

-Hasan be.. Sen de nazlı nazlı söylersin?
Nedir o türkü.. Aman başka yok mu? Hâh, şöyle!
-Ömer, ne nazlanıyorsun? Biraz da sen söyle!
-Nevâzil olmuşum Ahmed, bırak, sesim yok hiç…
-Sesin mi yok? Açılır şimdi: Bir imam-suyu iç!
-Yarın ne işdesin Osman?
-Ne işdeyim…Burada!
-Dimitri Çorbacı, doldur! Ne durmuşsun orada?
-O kim gelen?
-Baba Ârif..
-Sakallı, gel bakalım…
Yanaş.
-Selâmü'n-aleyküm.
-Otur biraz çakalım…
-Dimitri, hey, parasız geldi sanma, işte para!
-Ey anladık a kuzum…

[43] *Sırât-ı Müstakîm*, nu. 4, 4 Eylûl 1324 (17 Eylûl 1908); *Safahât*, s. 20.
[44] *Aynı mecmua*, nu.9, 9 Teşrinievvel 1324 (22 Ekim,1908); *Safahât*, s. 33.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİNİN HUSÛSİYETLERİ

XV – Şiirlerinin Mevzûları

Mehmed Âkif, nesir sahasında içtimâî, dinî, pek azı edebî makaleler yazmakla beraber, şiirleriyle, ün kazanmıştır.

Rüşdiye'ye devam ettiği sırada şiirler yazmağa başlayan Âkif, bu temayülünün, Baytar Mektebi'nin Halkalı'daki son iki senesinde hızlandığını, söylüyor; on yedi-on sekiz yaşında iken yazdığı bu şiirleri, din, ahlâk, aşk mevzuunda idi. Muallim Nâcî'nin nazmı çok hoşuna gidiyor, bunu kendi kendine sanki meşkediyordu; fikir bakımından, Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmid'den de faydalandı. "Hasbihâl" adlı şiirinde, hocası Muallim Nâcî'nin, yalnız nazım tekniği değil, ruh itibariyle de tesiri hâkimdir: fakat, gerek ruh bakımında Nâcî tarzında şiirler yazmaktan, gerek birkaç mersiyesinde hissedilen Hâmid tesirinden pek çabuk kurtuldu.

HİKÂYELERİ

Çocukluğunda, komşuları Bâise Hanım masal anlatmadığı takdirde uyuyamayacak kadar hikâye tarzına alâka gösteren Âkif'in, okuduğu ilk edebî eser, yine de bir hikâye olan Fuzûlî'nin *Leylâ* ve *Mecnun*'udur; diğer taraftan, edebî hayata atıldığı çağlarda, Edebiyat-ı Cedîdeciler arasında pek tutunmuş olan -mensur veya manzum- hikâyeler yazmak modasının da, tesirinde kalacağı tabiîdir.

Âkif'e göre, edebiyat, bir süs değil, içtimâî ve ahlâkî faydalar temininе yarayan vasıtadır. İçtimâî dertlerimizi dökmekten, bu gibi yaralarımızı açıp göstermekten, hiç bir zaman çekinmemeliyiz. Manzumelerinden çoğunun içtimâî, ahlâkî olması da, bu düşüncelerindeki samimiliği gösterir. Şiirlerini, içtimâî ve ahlâkî faydalar temini için yazan, geniş halk tabasına hitap eden Âkif için uygun yayım vasıtası, fikirlerini kolaylıkla aşılamağa, daha câzip göstermeğe elverişli hikâye tarzıdır.

Mehmed Âkif'in bu manzum hikâyeleri, mevzularına göre,

1. İçtimâî manzum hikâyeler,
2. Mevzûlarını kendi hayatından aldığı manzum hikâyeler,

3. Târihî manzum hikâyeler,
4. Manzum seyahat hikâyeleri olmak üzre dört bölüme ayrılır.

İÇTİMÂÎ HİKÂYELER

Mehmed Âkif'in eserler vermeğe başladığı devirde, realizm cereyanı tesiriyle, memleketimizde de, gerek mensur gerek manzum eserlerde, içtimâî mevzulara yer verilmekteydi; bilhassa, halk sınıfının ıztıraplarını dile getiren içtimâî-manzum hikâyeler yazmak temâyülü hâkimdi. İsmail Safâ'nın "Öksüz Ahmed"i, Tevfik Fikret'in "Balıkçılar", "Kenan", "Hasta Çocuk", "Ramazan Sadakası", vb. manzûmeleri, Ali Ekrem'in "Vasiyet"i, Hüseyin Suad'in "Ayşecik"i, Mehmed Emin'in "Ahretlik", "Sürücü", "Kibritçi Kız" vb. manzumeleri hep içtimâî yaraları ortaya seren hikâyelerdir.

Mehmed Âkif'in içtimâî hikâyelerinden "Yemişçi İhtiyar" dışındakiler muhâverelidir. Bu türlü manzumelerinin, yazıldığı tarih bakımından en eskisi, 16 Kânûnıevvel 1322'de (29 Aralık 1906), kaleme alınan "Küfe"dir. Birer tembel ve işsiz yatağı olan, türlü ahlâksızlıklara yol açan "Meyhâne" ve "Mahalle Kahvesi" ile fakir, kimsesiz bir kadının defin merasimini tasvir ettiği "Hasır", Abdülhamid devrinde, fakir bir ailenin evine yapılan baskını canlandırdığı "İstibdad", çalgıcı ve kör bir dilenciyi tasvir ve tahlil ettiği "Kör Neyzen", İkinci Meşrutiyet'in ilânını mevzu aldığı "Hürriyet", ölenlerin ardından duyulan matemin süreksizliğini, insanların duygusuzluğunu anlattığı "Âhiret Yolu" adlı içtimâî manzum hikâyelerinin hepsi, 1908-1910 yıllarında yayımlanmıştır.

Âkif, 1910'dan sonra, bütün şiirleri arasında en güzel örnekleri teşkil eden bu yolda, hiç bir örnek verememiştir. Bunun sebebi, onun hayatının akışını düşünürsek kendiliğinden anlaşılır; çünkü Âkif, 1909'dan sonra, İslâm Birliği idealine bağlanmış, kalemini bu idealinin gerçekleşmesi yolunda yürütmüştür; bu gibi eserlerinde, cemiyet hayatına ait bazı sahneleri de yer yer hikâyeleştirmekle beraber, 1909 yılından önce yazdığı tarzda, yani baştan başa içtimâî-manzum hikâyeler yazmamıştır.

HAYATINDAN ALDIĞI HİKÂYELER

Mehmed Âkif'in, mevzularını kendi hayatından aldığı hikâyelerini, vak'anın geçtiği zaman bakımından sıralarsak, bunlardan ilkinin, "Fâtih Camii" olduğu görülür. Bu manzumenin mühim bir kısmında, Âkif, sekiz yaşına ait çocukluk hâtıralarını ve bu zamanda yaşadığı çevreyi hikâyeleştirmiştir.

En eski çocukluk hâtıralarından biri de, Mısır'da yazdığı "Said Paşa İmamı"nda yaşatılmaktadır: Şair önce, Boğaziçi'nde, çok güzel sesli bir hâfızın Mevlid okuyacağı yalıyı canlandırır. Bu mamzumesi hakkındaki notunda, Said Paşa İmamı için, «Ahlâkı da sesi gibi ilâhî olan bu adamı, çocukluğumda bir kere dinlemiştim. Said Paşa'nın kim olduğunu bilmiyorum» diyor. Bu izaha göre, manzumedeki hakiki unsurlardan biri, şair üzerinde bu güzel sesin bıraktığı tesir, öteki ise, bu ses sahibinin iyi ahlâklı olmasıdır. Bu güzel sesin sihriyle, Âkif, çizdiği Boğaziçi manzaralarına, daha ilâhî bir renk verebilmiştir; hâfızın iyi ahlâk sahibi oluşu, manzumedeki tahkiye unsurlarının yaratılmasını kolaylaştırmıştır; çünkü hâfız kimsesiz bir kadının dileğini yerine getirebilmek için, davet edildiği yalıya geç kalmıştır. Bu sırada sabırsızlıkla bekleyen halk, hâfız hakkında birbiriyle konuşturulur; böylece, bu küçük hikâyede, Boğaziçi'nin tasvirinden sonra, yeknesaklığı önlemek düşüncesiyle hareket meydana getirilmiştir. Netice itibariyle, bu manzumede, hakiki unsurlardan çok şairimizin hayal gücünün yer aldığını söyleyebiliriz.

"Hasta" adlı manzumesinde, Âkif, Halkalı Ziraat Mektebi'nde *kitâbet* hocası iken, cenup vilâyetlerinden gelen ve vereme tutulup ölen, Ahmed adlı talebesinin hayatını, mektep muhitini hikâyeleştirmiştir.

Şairimizin, mevzuunu kendi aile hayatından aldığı tek hikâyesi, çocukları Feride ile Cemile'nin oyunlarını anlattığı, "Bebek -yahut- Hakk'ı Karar"dır.

Mehmed Âkif bazı hikâyelerinde, kahraman olarak, ahbaplarını almıştır. Bu manzumelerinin en güzellerinden birini ilham eden dülger Hasan Dede'dir; hattâ, bu ahbabiyle daha sık görüşebilmek için, Yüksekkaldırım'ın ilerisindeki Yayla semtine taşınmıştı. Âkif'in de, en çok sevdiği bir şiiri olan meşhur "Seyfî Baba"da, bu isimle yaşatılan, işte, bu dülger Hasan Dede'dir.

Âkif'in şiirlerindeki hakikî kahramanlar arasında, babası Tâhir Efendi'nin talebelerinden Ali Şevki Hoca da vardır; "Köse İmam" lâkabıyla, bu isimdeki manzumesinin kahramanıdır (*Âsım*'ın kahramanları arasında, Köse İmam ile Âkif'ten başka, Köse İmam'ın oğlu Âsım, Âkif'in oğlu Emin[1] de ilâve edilmiştir.)

Yukarıdan beri bahsettiğimiz bu manzum hikâyelerinden, "Fâtih Camii", "Hasta", "Seyfî Baba" 1908'de, "Bebek" 1909'da, "Köse İmam" 1910'da basılmıştır. Bunların hepsinin, *Safahât*'ın birinci cildinde olması mânâlıdır; buna dayanarak, Âkif'in bu türlü şiirlerine de, ilk neşriyâtı arasında rastladığımızı söyleyebiliriz; 1930'da Mısır'da iken yayımlanan ve Neyzen Tevfik'in içkiye düşkünlüğünü, bu hususta sayısız tevbelerini karikatürize eden "Derviş Ahmed" ile, "Said Paşa İmamı" ise, bilhassa muhavereli kısımlarında çok muvaffak olduğu bu yoldan son zamanlara kadar ayrılmadığını göstermek bakımında kayda değer.

TARİHÎ HİKÂYELER

İslâm tarihinin bazı devirleri, manzum hikâyeler yazmak hususunda, Âkif içim bir ilham kaynağı oldu. Bu manzumeler, mevzu aldığı vak'aların geçtiği zamana göre yine kronolojik sıralanılınca Hz. Muhammed'in hayatına ve yaşadığı zamana, Halifeler ve Emevîler devrine ait olduğu görülür.

Mehmed Âkif'in, 12 Rebiülevvel dolayısiyle, Hz. Muhammed'in doğumuna ait muhtelif yıllarda yazdığı birçok manzumeleri varsa da, bunlarda, hikâye unsurlarından çok, tahassüsleri yer alır; "Bir Gece" adlı şiirinde ise, Hz. Muhammed'in doğumundan ölümüne kadar geçen hayatını hikâyeleştirmiştir.

Âkif'e, "Vahdet" adlı hikâyesini, sahâbelerden Huzeyfetü'l-Adevî'nin başından geçen bir vak'a ilham etti. Yermük harbinin kızıştığı sıcak bir günde, Huzeyfetü'l-Adevî'nin, vuruşma biraz gevşeyince, elinden silâhı atıp, ağır yara ile uzaklarda kalan askerlere su dağıtmak istediğini, fakat su dağıtmak istediği her yaralının, inleyen öteki arkadaşına su verilmesini işareti üzerine, yaralılar

[1] Emin Ersoy, 1967 kışında, sokakta ve bir kamyonun içinde ölü olarak bulunmuştur (Osman Yüksel Serdengeçti, "Çok Acı", *Yeni İstanbul*, 8 Şubat 1967).

arasında oradan oraya nasıl koştuğunu, bu kendilerini düşünmezlik yüzünden, bütün yaralıların, bir yudum su bile içemeden öldüklerini hikâye eder.

"Kocakarı ile Ömer"in mevzûu, Halifelik devrinden alınmıştır. Halifelerin âdilliği, devrin ileri gelenlerinin, kimsesiz ve fakir halk ile nasıl meşgul oldukları anlatılmak istenilmiştir. Şairimizin, 1910'da basılan bu manzumesinden başka, Balkan Harbi sırasında yazdığı *Süleymâniye Kürsüsü'nde* adlı manzum eserinde de, yine Hazret-i Ömer'le, Ebû Ubeyde'nin askerî münakaşalarından ilham aldığı bir hikâyesi vardır.

1909'da yayımlanan Dirvas'ın mevzûu, Emevîlerden Hişâm devrine aittir: Şam'ın yakınlarındaki topraklardan kuraklık dolayısıyla üç yıl mahsul alınamaz; halk , yokluk içinde kıvranmaktadır. Pek küçük bir çocuk olan ve güzel konuşmasıyla tanılmış Dirvas, Hişâm'ın katına çıkarılır. Ona yokluk içinde kıvranan halka yardımda bulunmasını teklif eder; Hişâm, küçük Dirvas'ın tesirli sözleri sonunda, halkın bütün isteklerini yerine getirir.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiye dikkat edilirse, Mehmed Âkif'in, tarihî manzum hikâyelerine ilham kaynağı olan -Mısır'da yazdığı ve mevzûunu Abdülhamid devrinden aldığı "Hüsam Efendi Hoca" dışında- İslâm büyüklerinin hayatı, bunların giriştiği mücadele ve mücahedelerde gösterdikleri başarı ile, İslâm ümmeti arasında yardım, feragat, birlik gibi hislerin, vaktiyle nasıl kuvvetle yaşamakta olduğunu ispat eden vak'alardır; İslâm devlet adamlarının, hak gözeten idare tarzlarını, kendilerine bağlı halkı nasıl koruduklarını gösterir hadiselerdir.

Bu hikâyelerden çoğunun, Türkçülük cereyanının gelişmeğe, İslâm Birliği'nin sarsılmağa başladığı, 1909-1912 yıllarında basılmış olması da mânâlıdır; bütün bunlara dayanarak, Mehmed Âkif'in, tarihî-manzum hikâyelerini, İslâm Birliği'ni temin, İslâmların, mâzilerindeki büyüklük ve kudreti ortaya koyarak, bozulmuş mâneviyâtlarını kuvvetlendirmek düşüncesiyle yazdığını söyleyebiliriz.

SEYAHAT HİKÂYELERİ

Âkif, muhtelif seyahatlerine ait hâtıralarını da, yine manzum hikâyeler hâlinde tesbit etti. Bu hikâyeleri arasında en eskisi, 23 Kânû-

nıevvel 1328-20 Şubat 1328 (5 Ocak-5 Mart 1913) tarihleri arasında, iki ay kadar süren Mısır-Medine seyahatine ait "el-Uksur'da" adlı manzumesidir. 5 Mart 1331'de (18 Mart 1915) yazdığı *Berlin Hâtıraları*, Berlin seyahatinden mülhemdir. "el-Uksur'da" adlı şiirde, hikâye unsurları kadar, tabiat tasvirleri de yer alır; *Berlin Hâtıraları* ise, sokaklarımıza, otellerimize, bilet gişelerine, memleketimizdeki muhtelif sınıf ve milliyette halka ait hikâyelerden örülmüştür.

Şairimizin, 1916 veya 1917 yılında yaptığı Necid seyahatinin hikâyesini ise, "Necid Çöllerinden Medine'ye" adlı şiirinde buluruz. Seyahat hâtıralarını içine alan manzumelerinin sonuncusu, Mısır'da, yazdığı "Fir'avun ile Yüzyüze"dir.

DİNÎ ŞİİRLER

Mehmed Âkif'in şiirlerini mevzu bakımından inceleyince, hususiyetlerinden birini de, âyet ve hadislerin veya İslâm büyüklerinden İmam Ali'nin vb. şahsiyetlerin sözlerini tefsir yollu manzumeler yazması teşkil eder. Bunlar dışında, dinî duygu ve heyecanlarını anlatan lirik şiirler de yazmıştır. Esasen, Âkif'in dinî manzumeleri,

1. Dinî-didaktik,
2. Dinî-lirik

olmak üzere, iki kısımda toplanabilir.

DİNÎ-DİDAKTİK ŞİİRLERİ

Âkif'in dinî-öğretici manzumelerini, umumiyetle, Balkan Savaşı, Umûmî Harb ve İstiklâl Savaşı sıralarında yazması, dikkate değer; çünkü bunları yazmaktan maksadı, İslâm unsurlarının zayıf cephelerini ve faziletlerini, geçmişteki büyüklüklerini açığa vurmaktır.

1908'den sonra, Âkif'in diğer İslâm memleketlerinde, meselâ, Mısır'da, Hindistan'da yetişen İslâm büyüklerinin, İslâm medeniyetinin zenginliği ve İslâm Birliği mevzûlu eserlerini tercüme ettiğini, aynı mevzuda telif makaleler de yazdığını biliyoruz. Bu sahada en çok faydalandığı Mısırlı âlim Muhammed Abdûh idi; Âkif'de, İslâm Birliği idealinin hangi tesirlerle teşekkül ettiğini anlatırken, bu idealinin gerçekleşmesi için, Muhammed Abdûh'un takip ettiği esaslara bağlı kaldığını da anlatmıştık. Bu esaslardan

Âkif'in, dinî-öğretici manzumelerinin mevzularını ilgilendiren, İslâm dininde, bu dinin başlangıçtaki orijinal şartlarına dönmek suretiyle reform yapmak ve Garp medeniyet âlemine karşı durabilmek için, İslâm ülkelerinin birleştirilmesidir. İşte, Âkif'in dinî-didaktik manzumeleri, bu iki maksat etrâfında toplanır.

Âkif'in dinî-didaktik manzumelerinin bir kısmı, "âyet" ve "hadisler"in tefsiri mahiyetindedir. *I. Safahât*'ta pek az yer verdiği âyet ve hadislerin tefsirine, *Süleymâniye Kürsüsü'nde*, *Fâtih Kürsüsü'nde* adlı manzum eserlerinde, mevzu icabı, daha çok rastlarız; fakat bunlarda, *âyet* ve *hadisler*, şiirin esasını teşkil etmez; sırası geldikçe nakil ve tefsirle yetinilmiştir.

III. Safahât'ı teşkil eden *Hakk'ın Sesleri* ise -kitabın sonuna eklenilen "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" dışında- tamamiyle, âyet ve hadislerin tefsiri mahiyetinde dokuz manzumeden ibarettir. Bu şiirlerin ilk örneğini, 27 Kânunıevvel 1328'de (9 Ocak 1913) veren, Balkanlardaki müslümanlarla, diğer sahadaki müslüman unsurların elbirliği temin etmesi lüzumunu, aksi takdirde, ne gibi zararlar doğabileceğini anlatmağa çalışan Âkif, Umûmî Harb'te de, aynı tarzda, aynı gayeyi güden manzumeler yazdı; bunları, *Hâtıralar* adlı *V. Safahât*'ta buluruz.

Mehmed Âkif, Umumî Harb sonundan İstiklâl Savaşı'na kadar geçen zamanda bu yolda pek eser vermedi. İstiklâl Savaşı sırasında, milleti, mânen kuvvetlendirmek için, yine, bu tarz manzumeler yazmağa başladı; fakat, seçtiği âyet ve hadisler, ideoloji bakımından, Balkan Harbi ve Umûmî Harb yıllarında tefsir ettiklerinden farklıdır; artık, Balkanlardaki İslâmlarla, Araplarla elbirliği yapılması fikrini müdafaa etmiyor. Bu harblerin sebep ve neticeleri belli olduktan sonra, kavmiyet fikri gözetilmeksizin bir İslâm Birliği teşkil etmek fikrinin ileri sürülmeyişi pek tabiîdir.

Şairimiz, ömrünün Mısır'da geçen son on yılında, 1926-1936 arasında, mevzularını âyet ve hadislerin tefsiri teşkil eden hiç bir şiir yazmamıştır; çünkü, yıllarca bağlandığı bu idealinin çöktüğünü gördükten sonra, uğradığı bedbinlik, onu, idealinin gerçekleşmesi uğrunda manzumeler yazmaktan, pek tabiî olarak, uzaklaştırmıştır.

Âkif'in dinî-didaktik şiirlerinin bir kısmı da, vaaz veya dinî hitâbeler tarzında tertip edilmiştir. Bunlara örnek olarak, *II. Safahât*'ı teşkil eden *Süleymâniye Kürsüsü'nde* ile, *IV. Safahât*, yâni *Fâtih*

Kürsüsü'nde adlı manzum eserlerini alabiliriz; birincinin mevzuu, İslâm Birliği'nin temini ve faydalarıdır; ikincide ise, sa'y hakkındaki âyetin tefsiri esas alınmıştır.

DİNÎ – LİRİK ŞİİRLERİ

Âkif, dinî – lirik şiirlerini, İstiklâl Harbi'nden sonra Türkiye'de iken basılan son şiiri olan "Leylâ" dışında Mısır'da yazdı:

Balkan ve Birinci Cihan Savaşı'nın karanlık günleri geçip gitmişti. Kazanılan İstiklâl Savaşı sonunda, hür, mânen kuvvetli bir vatana sahip olan şairimizin, idealinin gerçekleşmesi için bağlandığı son ümidi de sönmüştür. O, İslâmiyet'in kuvvetle yaşadığı bir sahada, Mısır'dadır; yaşı oldukça ilerlemiş, memleketinden uzak oluşu da, bedbinliğini arttırmıştır. Artık, fikirlerini aşılamak ve mânen kuvvetlendirmek için haykırdığı bir kitle yoktur. Bu münzevî yaşayışında, idealine, sanki erişilmez bir sevgili, bir *Leylâ* şahsiyeti veriyor; dışa vurulamamış heyecanlarını, elemlerini, hüsranlarını hattâ Tanrı hakkında metafizik düşüncelerini, dinî bir vecd içinde ifade ediyor. Bu dinî-lirik şiirlerinin en coşkunları Mısır'da yerleştiği ilk yıla ait "Gece", "Hicran" ve "Secde"dir.

ŞAHSÎ MEVZÛLAR

Edebiyatımızda, hemen hemen, Mehmed Âkif gibi -Mehmed Emin ve Ziya Gökalp dışında- kendinden söz etmeyen şair yoktur. Onun, pek gençken yazdığı manzumelerin bile, çoğunu hikemî ve ahlâkî, pek azını da aşkî şiirler teşkil eder; fakat, ancak ilk manzumeleri arasında rastladığımız, şahsî tahassüslerini ifade eden bu aşk şiirleri kıymetsiz olduğundan, *Safahât'*a da alınmamıştır.

Edebiyatı, içtimâî ve ahlâkî faydalar temini için bir vasıta sayan şairimizin, şiirlerinde, kendine ait hisleri mevzu almayışı kadar tabiî bir şey olamaz. Bunun için, Âkif'in, ilk yazdığı ve az sayıdaki gazeller dışında, Mısır'a gidinceye kadar yazdığı şiirler arasında, şahsî duygularını mevzu aldığı manzumeleri pek yoktur.

Âkif'in, Hilvan'da yazdıkları, daha önceki manzumelerine göre, çok farklıdır; işte, bu farklardan biri de, şahsî mevzulara yer vermesidir. İdealinin gerçekleşmeyişi sonunda düştüğü bedbinlik,

yurdundan uzak bir hâlde geçirdiği münzevi hayat yüzünden, içine gömülmeğe başlamıştır. 1926'dan sonra muhtelif resimleri için, kendisi için, hayat arkadaşı için yazdığı birçok kıt'alar, işte, bu gibi ruh hallerinin verimidir.

Mehmed Âkif'in şiirlerinin mevzu bakımından tahlil ve tetkikinden sonra, buraya kadar verdiğimiz bilgiye dayanarak, şu neticelere varıyoruz:

İlk önce hikemî, dinî, aşk mevzulu manzumeler yazan şairimiz, 1906'dan sonra, içtimâî mevzuda da eser vermeğe, ele aldığı mevzuları hikâye tarzında ifadeye başlamıştır. Muhtelif içtimâî meseleler, kendi hayatıyla ilgili vak'alar, Hz. Muhammed'in hayatı ve yaşadığı zamanla Halifeler ve Emevîler devri, Şark ve Garp memleketlerine ait seyahatleri, bu hikâyelere mevzu teşkil ediyor. Dinî mevzudaki şiirlerinin bir kısmı, bu hususta ki fikirlerini yaymak maksadıyla yazılmıştır; bir kısmı ise, bunlar gibi didaktik olmayıp, dinî duygu ve heyecanlarını bütün coşkunluğu ile yaşatan dinî-lirik şiirlerdir. Şahsî mevzularda ise, pek az eser vermiştir; bunların örneklerine, ancak, ilk ve son şiirleri arasında rastlarız.

XVI – Vezin

Âkif, Mülkiye Baytar Mektebi'ni bitirdiği 1893 (1309) yılında, henüz on dokuz yaşında iken, *Zeyneb'im* türküsüne hece vezniyle bir nazîre yazmış ise de, diğer bütün şiirlerinde aruzu kullanmıştır.

HECE VEZNİ

Âkif'in hece ve aruz vezni hakkında düşünceleri, ma'kûl her insanın bu hususta ki düşüncesine uygundur: Şiir, mânâ bakımından kıymet ifade etmeyince, ister hece ile, ister aruz ile yazılsın, boştur. Hece vezniyle, veya aruzla yazmak kolaydır, yahut, güçtür diye bir fikir yürütülemez. Hece vezni ile âhenkli şiirler yazmak, şüphesiz zordur; çünkü bu vezin, aruz gibi senelerden beri işlenmiş ve alışılmış değildir. Aruzun, kolay kolay bırakılmaması işte bu sebeptendir.[1a]

ARUZ VEZNİ

Görülüyor ki, şairimiz, hece veznini küçümsediği veya âhenksiz bulduğu için kullanmamış değildir; yahut, Tanzimatçıların çoğu gibi, bu vezinle yazmayı izzet-i nefse dokunur bir mesele saymıyor, veya Cenab Şahabeddin gibi, bu vezinle âhenkli yazılamayacağı kanaati beslemiyor.

Mehmed Âkif'in, bütün şiirlerini aruzla yazmasının sebebi, yüzyıllar boyunca sürüp gelen bu edebî an'aneden kurtulamayışından, bu vezne karşı duyduğu tabiî temayüldendir.

Vezin, âhengi sayesinde, ele alınan mevzuu daha kuvvetle duyurmağa elverişli bir vasıta olduğuna göre, sanatkârın, mevzuuna en uygun vezni seçmesi pek tabiîdir. Mevzu ile vezin arasındaki bu sıkı bağlılık neticesinde, Türk edebiyatının muhtelif devrelerinde kullanılan vezinler birbirinden farklıdır; başka deyimle, muhtelif edebî devirleri karakterize eden muayyen vezinler vardır. Her şair, mensup olduğu devirde kullanılan vezinlere, umumiyetle bağlı kalır. Şimdiye kadar bu mesele üzerinde bir araştırma yapılmamış olmakla beraber, meselâ, Şinasi, Ziya Paşa, Nâmık Kemal vb. Tan-

zimat şairlerinin, manzumeleri, kullandıkları vazinler cihetinden sınıflandırılırsa, bunlardan çocuğun aruzun basit kalıplarıyle yazıldığı neticesine varılacağını sanıyoruz; çünkü, bu devre ait şiirler, çoğu, gayeleri yaymak uğrunda yazılmıştır; mevzu itibariyle, hareketsizdir; bu yeknesak mevzulu manzumelerin basit vezinlerle yazılması da pek tabiîdir.

Servet-i Fünûn devrinde ise, en çok, muhâvereli, hikâye tarzında şiirlere rastlarız; bu sebepten, bu devir şairleri, karşılıklı konuşmaları daha canlı, daha hareketli ifade eden, aruzun aynı cüz'ünün tekrariyle meydana gelen basit kalıpları değil, muhtelif birkaç cüz'ünün bir araya gelmesinden hâsıl olan mürekkep vezinleri kullanmışlardır. Bu gibi düşünceleri ileri sürmekteki maksadımız, herhangi bir şairin, vezin sahasındaki hususiyetlerini belirtmek için, bütün manzumelerinin, hangi vezinlerle yazıldığını tesbit ve tasnif etmenin yeterli olmadığıdır; ilk önce ele aldığımız şairin mensup olduğu devir şiirinin vezin bakımından gösterdiği hususiyetleri tesbit zorundayız. Ancak bu hususiyetlerden ayrıldığı noktalar, onun, vezin sahasındaki şahsiyetini ortaya koyar.

Mehmed Âkif'in, en çok kullandığı aruz bahirleri, *hezec* ve *remel*'dir; fakat bu, onun, vezin sahasındaki hususiyetini teşkil etmez; çünkü, Türk edebiyatında, bilhassa Tanzimat devrinin sonlarından başlayarak bugüne kadar, en çok kullanılan zaten bu ikinci vezindir. Muallim Nâcî, İsmâil Safâ, Tevfik Fikret, Ali Ekrem de, en çok bu nezinle yazmışlardır. Bu umûmî karakter dışında, meselâ Muallim Nâcî ve İsmâil Safâ, pek mütenevvî ve Türk edebiyatında hemen hiç kullanılmayan vezinlerle yazmak bakımından, çağdaşlarından ayrılırlar.

Mehmed Âkif'in, Türk edebiyatı tarihinde bir yer kazanmasına sebep olan hususiyetlerinden biri de, aruzu kullanmakta gösterdiği başarıdır. Bununla beraber, hakkındaki araştırmalarda, şiirlerinin, bu bakımdan ne gibi hususiyetler gösterdiği tedkik edilmemiştir.[2]

[2] Âkif'in şöhretini temin eden sebeplerden biri de, aruzu kullanmakta gösterdiği başarı olduğu hâlde, şimdiye kadar, bu hususta ciddi bir tedkik yapılmamıştır; bu meseleye dokunan Mehmed Behçet Yazar, Âkif'in kullandığı aruz kalıplarının sayısını -basit, mürekkep, aynı manzumede kullanılmış mühtelif vezinler olmak üzere sınıflandırmaksızın- eksik olarak, on dört göstermiştir; meselâ, nu. V., kısım 1. ile, nu. 7, kısım. III. yoktur (Eşref Edib, *aynı eser,* C. I., s. 469 vd.).

Biz, Âkif'in, yedi cildlik *Safahât*'ında mevcut bütün şiirlerini göz önüne aldık; bunların, vezin bakımından tedkiki neticesinde, şairimizin kullandığı aruz kalıplarını, bu kalıpları kullanmakta gösterdiği hususiyetlerini üç kısma ayırmak suretiyle izah ediyoruz.

Kullandığı Basit Kalıplar

I. Mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün
II. Feilâtün, feilâtün, feilâtün, feilün
III. Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün
IV. Faûlün, faûlün, faûlün, faûl
V. Müfteilün, müfteilün, müfteilün, müfteilün
VI. Müfteilün, müfteilün, fâilün.

Âhenk cihetinden, basit kalıpların ağırlarından olan I. numaralı vezni, Âkif en çok kullanır. Felsefî veya didaktik manzumeleriyle,

Diğer taraftan, bu on dört veznin hangi manzumelerde kullanıldığı tesbit edilmemiş, ancak bazılarına birkaç örnek verilmiş, bazılarının ise, hangi manzumelerde kullanıldığından bahsolunmamıştır (nu. 4, 13, 12 ile gösterilen vezinler); müellif, Âkif'in hangi şiirlerinde hangi vezinleri kullandığını esaslı sûretle tesbit etmeden, bu birkaç örneğe dayanarak, en çok hangi vezinleri kullandığına dair hükümler de verdiğinden, pek tabiî olarak yanlış neticelere varmıştır. Meselâ:

1.Feilâtün (fâilâtün), feilâtün, feilâtün, feilün
2.Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilün
3.Mefâilün, mefâilün, mefâilün, mefâilün

vezinlerinden, en çok birinciyi, bundan sonra sırasiyle diğerlerini kullandığı kaydedilmiştir; halbuki, Âkif'in bütün şiirlerini, kullanıldıkları aruz kalıplarına göre tasnif edince, 1'inci vezni on sekiz, 2'inciyi on bir, 3'üncüyü yirmi bir şiirinde kullandığı görülür (bk., kısım. 1, nu. V., kısım. II, nu. II, kısım. III., nu. 1).

Feilâtün (fâilâtün), Mefâilün, feilün

veznini, Âkif'in «daima mükerrer vezinli manzumelerin bazı aksamında» kullandığı kaydı yanlıştır; çünkü, bu vezinle yazılmış müstakil bir manzumesi vardır (bk. kısım. II., nu. IV).

Âkif'in hangi mevzuları hangi vezinlerle yazdığı meselesi de, M. Behçet Yazar'ın dikkatini çekmiştir. Şüphesiz, bütün manzumelerinde kullanılan vezinlerin tesbiti sonunda, bu hususta bir hüküm verilebilir; hâlbuki hükümler, böyle bir çalışma sonunda değil, ancak birkaç örneğe dayanılarak verildiği için, varılan neticeler, umumiyetle yanlıştır. Meselâ: «Muhtelif İslâmî mesâili tedkik ve tahlil etmek, yahut bunun etrafında bazı hikâyeler nakletmek istediği vakit, 2'inci vezni kullanmıştır» deniliyor. Âkif'in bu vezni, bilâkis dinî mevzularla hiç ilgisi olmayan içtimâî ve mevzûunu kendi hayatından aldığı hikâyelerde kullandığını, kesinlikle söyleyebiliriz (bk. kısım. II, nu. II).

hüzünlerinin, bedbinliklerinin birer ifadesi olan şiirleri bu vezinledir. Birinciye örnek: "İnsan", "Acem Şâhı", "Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi", "İstiğrak", "Hasb-i Hâl" başlıklı manzumelerini (*I. Safahât*, s. 67, 72, 123, 129, 133), *Hakk'ın Sesleri* (s. 181, 184) ile, *Hâtıralar*'daki bazı parçaları gösterebiliriz (s. 279, 283, 287). "Şark", "Alınlar Terlemeli", "Umar mıydın", "Bülbül", "Leylâ", "Gece", "Hicran", "Secde", "Sa'dî'den Tercüme", "Mevlid-i Nebî", "Yaş Altmış" adlı manzumelerinin ise, bir kısmı son zamanlarda Mısır'da yazılmış olup, Âkif'in, hüzünlerini, bedbinliklerini yansıtmaktadır (*VII. Safahât*, s. 427, 429, 431, 442, 444, 459, 461, 466, 479).

II. numara ile gösterdiğimiz vezne, Âkif'in, ilk hikâyelerinden bazılarıyla, bilhassa son zamanlarında yazdığı şiirlerinde rastlarız. "Mukaddime", "Hasta", "Seyfî Baba", "Köse İmam", "Ressam Haklı", "İtiraf" (*I. Safahât*, s. 3, 5, 62, 144, 120, 139), *Süleymâniye Kürsüsü'nde* (*II. Safahât*) başlıklı manzumeleriyle, *Hakk'ın Sesleri*'ndeki bir şirinde (s. 187), *VII. Safahât*'ta mevcut "Tebrik", "Resmim İçin", "Çocuklara", "Ne Eser, Ne de Semer", "Resmim İçin", "Nefs-i Nefîs", "Nevruz'a", "Nerdesin", "Tek Hakikat", "Hayat Arkadaşım'a" (s. 465, 466, 470, 479, 480) adlı manzumelerinde, bu vezni kullanmıştır.

III. numara ile işaret ettiğimiz vezin ise, Âkif'in, mevzu bakımından yeknesak manzumeleri için, bazan, âhenk vasıtası olmuştur; bunlar, "Tercüme" bir kıt'asiyle (*I. Safahât*, s. 124), *Hakk'ın Sesleri*[3] (s. 197, 199, 49) ve *Hâtıralar*'da (s. 281, 285) mevcut altı şiirde kullanılmıştır.

Mütekarib ve seri' bahirlerine (nu. IV, V), Âkif'in, ancak "Şair Huzurunda Münekkid", "Uyan" adlı birer şiirinde rastlamaktayız (*I. Safahât*, s. 122; *V*; *Safahât*, s. 277).

Mürekkep Kalıplar

I. Mef'ûlü, Mefâîlü, Mefâîlü, Faûlün
II. Mefâilün, Feilâtün, Mefâilün, Faûilün
III. Mef'ûlü, Mefâilün, Faûlün
IV. Feilâtün, Mefâilün, Feilün
V. Müfteilün, Fâilün, Müfteilün, Fâilün

[3] 49'uncu sahifedeki şiir, *Hakk'ın Sesleri*'nin 1331 basımına aittir; çünkü bu sahifedeki parça, *Safahât*'ın, Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanan 1943 basımında unutulmuştur.

Mehmed Âkif, şiirlerinin çoğunu, bu beş kalıptan ikisi ile yazmıştır. I'inciyi, mevzû bakımından hareketsiz ve hikâye tarzında olmayan şiirlerinde kullanır. Bilhassa son zamanlarında yazdığı şiirler arasında, bu vezinde olanlar ekseriyettedir. *I. Safahât'*taki "Tevhid -yahut- Feryat", "Geçinme Belâsı", "Azim", "Hüsrân-ı Mübîn" (s. 14, 30, 60, 124) ile, *Hakk'ın Sesleri'*ndeki üç ve *Hâtıralar'*daki bir parçadan başka (s. 191, 193, 195, 275), *VII. Safahât'*taki "Hüsran", "Mehmed Ali'ye", "Hâlâ mı Boğuşmak", "Yeis Yok", "Azimden Sonra Tevekkül", "Süleyman Nazif'e", "Şehidler Âbidesi", "Kıssadan Hisse", "Resmim İçin", "Safahât İçin", "Bir Arîza", "Bir Gece", "Bir Kıt'a", "Hürriyet Bayramı" başlıklı bu manzumelerin (*Gölgeler*, s. 425, 433, 434, 436, 440, 454, 464, 465, 467, 469; s. 502, 505) tutarı, yirmi üçü bulmaktadır.

II'nci vezni ise, bilâkis, vak'a bakımından hareketli mevzularda, bilhassa hikâyelerde tercih eder; *I. Safahât'*taki "Küfe", "Hasır", "Selma", "Kör Neyzen", "Tercümedir", "Bebek", "Yemişçi İhtiyar" (s. 20, 27, 51, 70, 124, 135, 139), " el-Uksur'da", "Berlin Hâtıraları" başlıklı manzumeler (*V. Safahât*, s. 289, 294), "Fir'avun ile Yüzyüze", "Hüsam Efendi Hoca" hep bu vezinledir (*VII. Safahât*, s. 463, 466). Bu izahlardan, Mehmed Âkif'in, II'nci vezni, on bir şiirinde kullandığı neticesine varıyoruz.

"Hasb-i Hâl", "Cânan Yurdu", "Dirvas", "Bu da Bir Mezartaşı İçin Yazılmıştı" (*I. Safahât*, s. 47, 95, 101, 123), "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" (*III. Safahât*, s. 201); "Şîrâzî", "Mevlid" (*Son Safahât*, s. 504), umumiyetle lirik şiirleri, III'üncü vezinledir.

IV. ve V. numara ile gösterdiğimiz vezinde ise, Mehmed Âkif'in, ancak ilk manzumeleri arasında rastladığımız, "Bir Resmin Arkasına Yazılmış İdi", "Gül, Bülbül" adlı iki kıt'ası vardır (*I. Safahât*, s. 121, 123).

Birlikte Kullandığı Muhtelif Vezinler:

Buraya kadar verdiğimiz bilgiden, Mehmed Âkif'in, aruzun gerek basit, gerek mürekkep kalıplarından kullandıklarının az olduğu anlaşılır; aynı manzumede, sık sık vezin değiştirmesi de, hususiyetlerindendir.

Âkif, bilhassa hikâye tarzında manzumelerinde, hemen daima vezin değiştirir; bunlardan çoğu, biri basit, biri mürekkep olmak

üzere, iki kalıptan ibarettir; bu kalıplar, yine, yukarıda kaydettiğimiz basit ve mürekkep vezinlerdir. Basit kalıpları kendi düşüncelerini ileri sürdüğü zaman ve tasvir kısımlarında, mürekkep kalıpları ise, hikâyenin muhâvereli kısımlarında kullanır; bazan, aynı manzumede üç-dört defa vezin değiştirdiği olur (bk., nu. III, IV, V). Aynı manzumede, muhtelif iki basit vezin kullandığı da görülür; fakat bunun, ancak bir örneğine rastladık (bk., nu. XVI); bu da, esasen hikâye tarzında olmayan ve *Hakk'ın Sesleri*'ndeki bir şiirdir (*III. Safahât*, s. 184 vd.).

Şimdi, Mehmed Âkif'in, aynı manzumede, muhtelif hangi kalıpları kullandığını tesbit ediyoruz:

I. Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün
Mefâîlün Fâilâtün Mefâîlün Feilün

II. Mef'ûlü Mefâîlü Mefâîlü Faûlün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün

III. Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Fâilâtün Mefâîlün Feilün

IV. Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Mefâîlün Mefâîlün

V. Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün

VI. Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün

VII. Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Mefâîlün Feilün

VIII. Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Mütefâilün Mütefâilün

IX. Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün
Mütefâilün Mütefâilün

X. Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün
Mefâîlün Mefâîlün Faûlün

XI. Mef'ûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün
Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

XII. Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün
Mefâîlün Feilâtün Mefâîlün Feilün

XIII. Feilâtün Mefâilün Feilün
Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

XIV. Fâilâtün Mefâilün Feilün
Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün
Fâilâtün Mefâilün Feilün

XV. Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün
Mef'ûlü Mefâîlü Mefâîlü Faûlün

XVI. Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün
Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

Yukarıda kayıtlı bu vezinlerden, Mehmed Âkif'in, en çok I. ve II'nci vezni kullandığını görürüz; dikkat edilirse, bunlar, şairimizin, en ziyade kullandığı basit ve mürekkep kalıpları bir araya getirmesinden başka bir şey değildir. "Fâtih Câmii","Meyhâne", "Ezanlar" birinci iledir (*I. Safahât*, s. 5, 33, 92); esasen, III.-IV. nu. ile gösterilen vezinler de bununla çok ilgilidir; nu. III. – VI. nu. ile gösterilen vezinler de bununla çok ilgilidir; nu. III. ve IV., "İstibdat" ile "Âhiret Yolu" adlı şiirlerde (*I. Safahât*, 76, 125), nu. V. ve VI. ise, *Âsım*'da, "Necid Çöllerinden Medine'ye" manzumesinde kullanılmıştır (*V. Safahât*, s. 319).

"Bayram" (*I. Safahât*, s. 43), "Fâtih Kürsüsü'nde", "Vahdet" (*VII. Safahât*, s. 455), nu. II'deki vezinledir.

Bunlar dışındaki vezinlerden VII'nci, "Âmin Alayı" (*I. Safahât*, s. 131); VIII'inci, "San'atkâr", IX'uncu, "Derviş Ahmed"de (*VII. Safahât*, s. 471, 481); X'uncu, yalnız iki mersiyesinde, XI'inci, "Durmayalım"; XII'nci, "Mezarlık"; XIII'üncü, "Hürriyet"; XIV'üncü, "Kocakarı ile Ömer"de kullanılmıştır (*I. Safahât*, s. 54, 98; 24; 39; 83; 85); "Said Paşa İmamı" (*VII. Safahât*, s. 474), XV'inci, *Hakk'ın Sesleri*'ndeki II. parça, XVI'ncı aruz kalıbı iledir.

Mehmed Âkif'in, *Safahât*'ta toplanan şiirlerinin sayısı yüz sekizdir. Bunlardan kırk dördü *I. Safahât*'tadır. Birer tanesini *Süleymâniye Kürsüsü'nde* ile *Fâtih Kürsüsü'nde* ve *Âsım* adlı manzum eserleri teşkil eder; *Hakk'ın Sesleri* ve *Hâtıralar*'da onar, *Gölgeler*'de kırk bir şiir vardır.

Mehmed Âkif'in, basit kalıplarla kırk sekiz, mürekkep kalıplarla otuz dokuz, muhtelif vezinleri bir arada kullanmak suretiyle yazılmış kırk sekiz şiiri bulunmaktadır.

Şairimizin, en çok basit kalıpları kullandığı anlaşılır; bunlardan ekserisi, felsefî ve didaktik manzumeleriyle, hüzünlerinin, bedbinliklerinin birer ifadesi demek olan şiirlerinde rastlanan, *hezec* bahriyledir (bk., nu. I.). *Remel* bahrini ise, hikâye ve kıt'alarında kullanmıştır (bk., nu. II.). Mevzu bakımından hareketsiz ve yeknesak şiirleri, bu bahrin, *fâilâtün* cüz'ünün tekrarıyla yazılmıştır (bk., nu. III.). Ancak birer manzûmesi *seri'* ve *mütekârib* bahriyledir (bk., IV; V, VI.).

Demek oluyor ki, Mehmed Âkif'in vezin sahasındaki hususiyeti, kullandığı aruz kalıplarının pek mahdut olduğudur; bunlar *hezec* ve *remel* bahirlerinden ibaret gibidir. Öte yandan, bazı vezinleri, meselâ *recez* bahrini ise, *Safahât*'a dahil şiirlerinin hiç birinde kullanmamıştır.[4]

Mehmed Âkif'in, mürekkep vezinlerle yazdığı manzumelerinin de çoğu, yine *hezec* bahriyle olup, bunlar, mevzu bakımından, aynıyle, bu veznin basitiyle yazdıkları gibi, hareketsiz ve yeknesaktır (bk.,

[4] Âkif'in *Safahât*'a almadığı şiirleri de gözden geçirilince verdiğimiz hükümlerin pek değişmediği ortaya çıkar; yalnız "Ordunun Duâsı" adlı şiirinin, nakarat kısmı, *recez* bahri (Müstef'ilâtün, Müstef'ilâtün) iledir (*Safahât*, Ömer Rıza Doğrul basımı, 1943, s. 497).

nu. I.); aynı bahre bağlı diğer kalıbı da, mersiyelerinden ikisinde kullanmıştır (bk., nu. III.). Bu vezne göre daha az nisbette, *münserih* ve *müctes* bahirleriyle yazmıştır.

Mehmed Âkif'in, mürekkep vezinlerle yazdığı manzumelerinin çoğunu, basit ve mürekkep vezinlerden en çok kullandığı *hezec* ve *remel* bahirlerinin bir arada kullanılmasiyle meydana gelen kalıplar teşkil eder.

XVII – Nazım Şekilleri

MESNEVÎ

Mehmed Âkif'in, kullandığı nazım şekilleri mahdut ve klâsiktir: Hikâyeleriyle, uzun manzumelerini ve baştanbaşa manzum eserlerini daima *mesnevî* şekliyle yazar; esasen, bu türlü eserler için, yalnız Şark değil, Garp edebiyatlarında da en çok kullanılan şekil *mesnevî*'dir. Âkif'in nazım sahasındaki eserlerinin çoğu uzun manzumelerden ve hikâyelerden ibaret olduğuna göre, en çok *mesnevî* şekliyle yazması da pek tabiîdir.

Nitekim, *I. Safahât*'ta bulunan "Fâtih Câmii", "Hasta", "Feryat", "Küfe", "Durmayalım", "Hasır", "Geçinme Belâsı", "Seyfî Baba", "İnsan", "Acem Şâhı", "Kocakarı ile Ömer", "Cânan Yurdu", "Dirvas", "Mahalle Kahvesi", "Köse İmam", "Ressam Haklı", "Şâir Huzûrunda Münekkid", "Âhiret Yolu", "İstiğrak", "Hasb-i Hâl", "Bebek" adlı şiirleriyle, *Süleymâniye Kürsüsü'nde* isimli eserleri (*II. Safahât*); *Hakk'ın Sesleri*'ndeki III, X'uncu parçalar; *Fâtih Kürsüsü'nde* (*IV. Safahât*); *Hâtıralar*'daki, münferit altı manzume ve "el-Uksur'da", "Necid Çöllerinden Medine'ye", *VI. Safahât*'ı teşkil eden *Âsım*; *VII. Safahât*'taki "Şark", "Alınlar Terlemeli", "Umar mıydın", "Hâlâ mı Boğuşmak", "Yeis Yok", "Azimden Sonra Tevekkül", "Süleyman Nazif'e", "Bülbül", "Leylâ", "Fir'avun İle Yüzyüze", "Vahdet", "Gece", "Hicran","Secde", "Hüsam Efendi Hoca", "Bir Arîza", "Bir Gece", "Said Paşa İmamı", "San'atkâr" hep mesnevî şekli iledir.

Netice olarak, Mehmed Âkif'in, tutarı yüz sekizi bulan şiirlerinden altmış üçünü, mesnevî şekli ile yazdığını söyleyebiliriz.

KIT'A

Mehmed Âkif, şahsî tahassüslerini ifade için yazdığı şiirlerde *kıt'a* şeklini kullanır. Bu şekle, ilk ve bilhassa son şiirleri arasında rastlarız; çünkü şairimiz, İslâm Birliği mefkûresine henüz bağlanmadığı zamanlarda ve Mısır'da geçen on senelik münzevî hayatında şahsî

duygularına da yer vermiştir; bu kısa manzumeler için de, esasen en elverişli olan şekil, kıt'adır.

I. Safahât'ta bulunan şiirlerden "Mukaddime", "Yemişçi İhtiyar", "Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi", "Bu da Bir Mezar Taşı İçin", "Hüsrân-ı Mübîn"; "Gül, Bülbül"; iki tercüme, "Bir Resmin Arkasına", "İ'tiraf"; *III. Safahât*'taki "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi"; *VII. Safahât*'taki on dokuz manzumesi, kıt'a şekli iledir.

Görülüyor ki, Âkif'in, *mesnevî*'den sonra en çok kullandığı *kıt'a* şeklidir; bu hükmü, elde bulunan şiirlerinden otuzu *kıt'a* şeklinde olduğuna dayanarak veriyoruz.

MUHTELİF ŞEKİLLER

Mehmed Âkif'in hikâyelerinde ve uzun manzumelerinde, okuyanları yormamak için, sık-sık mevzu değiştirdiğini biliyoruz; bu hususiyetin bir neticesi olarak, aynı manzumede muhtelif şekiller kullanır. Meselâ hikâyelerinde, önce, ele aldığı mevzu ile alâkalı fikirler ileri sürer; tasvirler yapar; bunlardan sonra hikâyeye başlar. Bu sebepten, manzumeleri, biri mülâhaza veya tasvir, öteki ise hikâye kısmı olmak üzere, iki kısımdan ibaret gibidir. İşte, böyle manzumelerinde birinci kısım, bazan kendi aralarında kafiyeli ve muhtelif sayıda mısralardan ibaret kıt'alardan teşekkül eder: Meselâ, "İstibdat" ve "Mezarlık" adlı şiirlerinde, kıt'alar beşer mısra'dır; *Hakk'ın Sesleri*'ndeki III.üncü parça ile "Meyhâne"de on birer mısradır ve kendi aralarında kafiyelidir; bazan da, yine bu tasvir ve mülâhaza kısımları, *terkib-i bend* (msl. "Kör Neyzen", "Hürriyet"), veya gazel şeklindedir (msl. "Bayram"); ikinci kısım ise *mesnevî*'dir.

Mehmed Âkif, hikâye tarzında olmayan manzumelerinde de, bazan, aynı manzumede bir-iki şekil kullanmıştır; "Bir Mersiye"sinde, kaybettiği şahıs hakkında teşebbüsleri *gazel*, ona hitâben yazdığı kısım *muhammes*'tir; "Âmin Alayı"nda, birinci kısım *müstezat-gazel*, ikinci kısım, *terkib-i bend*'dir.

Mehmed Âkif'in, *muhammes* ve *terkib-i bend* şeklinde birer manzumesi vardır (*I. Safahât*, "Selma"; *III. Safahât*'taki ilk parça); "Uyan" adlı vatanî şiiri ise mâni şeklinde kafiyelenmiş kıt'alardan ibarettir.

Bütün bunlardan sonra, Mehmed Âkif'in, Divan edebiyatının mahdut şekilleri dışına çıkmadığı anlaşılıyor; fakat az da olsa, bu

şekillerin kaidelerine tamamıyla bağlı kalmamış, bunlarda bazı değişiklikler yapmıştır: Bazan, manzumelerinin son kıt'asındaki mesnevî beyitine, aynı kafiyede bir mısra daha ilâve ediverir; böylece, hem, Divan edebiyatındaki, beyitin esas ölçü olduğu kaidesini, değiştirmiş oluyor; bu hususiyeti, "Âmin Alayı" ve "Meyhâne "başlıklı şiirlerinde buluruz. Bazan da, *muhammes*'in son kıt'asına, serbest kafiyeli bir mısra ilâve ettiğine rastlarız (msl., *III. Safahât*, metin I.).

Tanzimat'ın ilânından sonra yetişen şairlerimiz, Abdülhak Hâmid'in Garp şiirlerinden fikir alarak yazdığı serbest kafiyeli şiirlerinden sonra, yavaş yavaş Divan edebiyatının sınırlı nazım şekillerinden ayrılmağa başlamışlardır. Mehmed Âkif'in ise, serbest olarak kafiyelenmiş hiç bir şiiri olmadığı gibi, *Servet-i Fünun* şairleri tarafından pek çok kullanılan serbest müstezat tarzında, veyahut Garp'tan aldığımız Sonnet şeklinde de şiirleri yoktur.

Mehmed Âkif'in, *Safahât*'ta yayımlanan yüz sekiz şiirinden altmış üçü *mesnevî*, otuzu kıt'adır. *Terkib-i bend* ve *muhammes* şeklini, birer manzumesi dışında, daima, mevzû icabına göre ya *mesnevî*, yahut gazel şekliyle kullanmıştır.[5]

Mehmed Âkif'in, çağdaşlarından, kullandığı nazım şekilleri bakımından da ayrıldığı göze çarpıyor; Divan edebiyatının belli nazım şekillerine bağlı kalmış, bunları -ara sıra bazı değişiklikler yapmakla beraber- klâsik kaidelerin dışına çıkmaksızın kullanmıştır. Kullandığı aruz kalıpları gibi, nazım şekilleri de pek sınırlıdır. Manzumelerinin dörtte üçünü, *mesnevîler* ve *kıt'alar* teşkil ettiği neticesine varıyoruz.

[5] Âkif'in *Safahât*'a dahil etmediği şiirlerini tedkik edince de, verdiğimiz bu hükümlerin değişmediğini görürüz. Bu şiirler arasında bir murabba ("Cenk Şarkısı", *Safahât*, 1943, s. 507), Halkalı Ziraat Mektebi'nde talebe iken yazdığı ve şimdiye kadar hiç bir yerde yayımlanmayan bir terci'-i bendi (Bu kitabımızdadır; s. 12 vd.) ve bir rübâisi vardır (*Ayda Bir*, nu. 11, Temmuz 1936). "İstiklâl Marşı" ise, kendi arasında kafiyeli dörder mısralık kıt'alardan meydana gelmiştir.

XVIII – Dil ve Tekâmülü

Edebî eserlerin, aydın sınıfa değil halka hitabı lâzım geldiğini ileri süren Mehmed Âkif'in şiirlerinde, dil bakımından mahallî unsurlara, tabirlere, atasözlerine sık rastlarız; atasözlerini genişleterek yazdığı şiirleri de vardır (msl. "Ne Eser Ne de Semer", *Safahât*, s. 470).

SADELİK

Âkif'in ilk şiirleri, birçok yabancı kelime ve kaideleri içine almakla beraber, çağdaşlarının eserleriyle karşılaştırılınca, sadedir; bunun sebebini, halktan aldığı mevzularla geniş bir tabakaya hitap etmesinde, eserlerini çoğu, gayelerini, fikirlerini anlatmak maksadıyle kaleme almasında, karşılıklı konuşmalara çok yer vermesinde arayabiliriz.

Bilhassa, 1908'denberi, gün günden hız alan dil sadeleşmesinin, Âkif'in manzumelerindeki tesiri, göze çarpacak derecede kuvvetlidir. İlk şiir kitabı *I. Safahât* ile *VI. Safahât (Âsım)*, veya *VII. Safahât (Gölgeler)* karşılaştırılınca, bu son şiirlerinin, öncekilere göre, ne kadar sade olduğu görülür.[6]

Öte yandan Âkif, şiirlerinin yeni basımlarında bunlar üzerinde, yabancı kelime ve kaideler yerine Türkçelerini koymak suretiyle, tashihler de yapmıştır[6a]; meselâ, *I Safahât*'ın 1911 yılına ait ilk basımındaki,

1. Mehîb yüzlü bir âdem *edeb-güzîn-i* namaz (s. 14).
2. O cûş-i safvet-i vicdân.
3. İndinde, *semâvât ü zemin* bir koca boşluk (s. 15).
   Feryâdını gûş eyleyecek gûş-ı kerem yok (s. 33).

---

[6] Âkif, «Şimdi Türk edebiyatından Arabî, Fârisî kelimeleri kaldırıyorlar. Bu hususta siz ne dersiniz» sorusuna, «Biz bunu zaten yapıyorduk. Ancak bu birden olmaz. Yavaş yavaş olmak lâzım. Benim *Safahât*'larım sırasiyle tedkik olunursa görülür. Meselâ, *Âsım*, diğerlerine nisbetle sade ve Türkçedir» cevabını vermiştir (Eşref Edib, *aynı eser*, C. I., s. 163).

[6a] Örnek olarak alınan bu on bir parçada italik dizilenler, sadeleştirmek maksadıyla tashih ettiği kısımları göstermektedir.

4. Nefes değil o soluklar birer *enîn-i medîd* (s. 41).
5. Ey mezâristan ne âlemsin, ne *ulvî* fıtratın (s. 73).
6. Zalâm-ı hayret içinde *şinâh* ederken ümîd (s. 104).
7. Kocasından boşanan bir sürü *nisvân-ı zelil*
   Lâlesinden atılan bir alay *etfâl-i sefil* (s. 121).
8. Adım başında dikildikçe *pîş-i azminde*
   Felâh-ı ümmeti imkân kalır mı ümmîde (s. 201).
9. İnilti başlayarak herkesin uzanmış eli
   Cebîn-i hüznünü bir kerre okşayıp indi (s. 237).
10. Cenâze indi omuzdan yavaş yavaş, sonra,
    Sokuldu servilerin ortasında bir çukura
    Atıldı üstüne üç-beş kürek *izâm-ı remîm* (s. 242).
11. Bütün bu hâtıralar bende girye-hîz-i melâl
    Olunca, durmadım artık, kıyâm edip derhâl (s. 54).

mısraları, 1928 basımında sadeleştirilmiştir:

1. Mehîb yüzlü bir âdem *kılar edeble namaz* (s. 7).
2. O cûş *içindeki îman* (s. 8).
3. Baştan başa boşluk şu semâlar, şu zeminler
   Bir gûş-ı kerem var mı *akan yaşları dinler* (s. 18).
4. Nefes değil o soluklar *kesik kesik feryâd* (s. 23).
5. Ey mezâristan ne âlîsin, ne *yüksek* fıtratın (s. 39).
6. Zalâm-ı hayrete düşmüş *batar, çıkarken* ümîd (s. 54).
7. Kocasından boşanan bir sürü *bî-çâre karı*
   O kopan râbıtanın darmadağın yavruları (s. 63).
8. Adımda bir dikilir azminin *gelir önüne*
   Zavallı yolcunun artık kıyar bütün gününe (s. 105).
9. Göğüsler inledi, derken, açık duran eller
   Hazin alınları bir kerre okşayıp indi (s. 125).
10. Cenâze indi omuzdan yavaş yavaş, sonra,
    Sokuldu servilerin ortasında bir çukura
    Atıldı üstüne üç-beş kürek *kemikli çamur* (s. 128).
11. Bir hâtırat ile *kalbimde başlayınca melâl*
    Oturmak istemez oldum kıyâm edip derhâl (s. 29).

Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu gibi düzeltmeler, bize, Âkif'in

şuurlu olarak sade yazmağa nasıl çalıştığını çok iyi gösterir.

1. Şüpheler doğrusu gittikçe *teeyyüt ediyor* (s. 24).
2. *Cevlânına* yetmez gibi pehnâ-yı âvâlim (s. 27).
3. O *âşiyâne-i gamgîne* doğru yollandım (s. 51).
4. Devam edip gidecektim *bu eski hikmette* (s. 101).

mısralarını, bu maksatla,

1. O zamandan beridir za'fı *terakkî ediyor* (s. 20).
2. *Pervâzına* yetmez gibi pehnâ-yı avâlim (s. 20).
3. O *âşiyân-ı perîşan*'a doğru yollandım (s. 51).
4. Devam edip gidiyordum *ben içtihâdımda* (s. 53).

tarzında düzeltmiştir; bu örneklerden, Âkif'in, ifade etmek istediği mânâ için en uygun kelimeyi kullanmağa çalıştığı anlaşılır.

Âkif'in şiirlerinin, dil bakımından başka hususiyeti, mânâyı, fazla kelime ile ifade etmesidir; bunu bilhassa ilk şiirlerinde görüyoruz; *I. Safahât*'taki bazı mısraları,

1. Hep yolcular fedâ ederek *hâbı, râhatı* (s. 45).
1. Hep yolcular fedâ ederek istirâhatı (s. 24).

örneğinde olduğu gibi, 1928 yayımında, haşivleri (boş söz) kaldırmak suretiyle düzeltmiştir.

Bu örnekler bize, Âkif'in, gün günden nasıl sade, daha açık yazmak, maksadını en kısa yoldan anlatmak yolundaki gayretini de belirtmiş oluyor.

Âkif, altı ciltlik *Safahât*'ının 1928 basımında, *I. Safahât* dışındaki ciltlerde bulunan şiirlerini, herhangi bir surette tashih etmemiştir; çünkü, bu beş cilt, memleketimizde sade yazma temayülünün kuvvetlendiği 1911'den sonra yayımlanmıştır; dil bakımından *I. Safahât* ise, bilhassa 1908-1910 yılları arasında, hattâ Meşrutiyet'ten önce yazılmış şiirleri de içine almaktadır. Bu kitabının ilk basımını meydana getiren otuz dört şiirden, ancak, dokuzunu tashih etmemiştir; bunlardan ikisinin mezar kitâbesi, birinin de tercüme

olduğunu, yani bu gibi şiirler üzerinde tashih yapmak güçlüğünü düşünürsek, düzeltmediği şiirlerin sayısı altıya iner.

Âkif, *I. Safahât*'taki şiirlerden, kendi şahsiyetini hissettirmeyen manzumeler (msl., Muallim Nâcî tesirindeki "Hasb-i Hâl", Abdülhak Hâmid tesirindeki *mersiye*'ler) üzerinde de bir-iki tashihle yetinmiştir; en çok tashihten geçirdiği, şahsiyetini aksettiren meşhur şiirleridir. Bu düzeltmeler yukarıda örnekleriyle anlattığımız gibi, bilhassa dil bakımından olup, şairimizin, yabancı kelimeler ve kaideler yerine, Türkçe karşılıklarını koymak, fikirlerini ifade için en uygun kelimeleri aramak, haşivleri kaldırmak, yani sade, açık, veciz yazmak hususundaki çalışmalarını gösterdiğinden mühimdir.

Mehmed Âkif'in, 5 Mayıs, 1910'da neşrettiği (*Sırât-ı Müstakîm*, nu. 87) ve 1928 basımında, hemen bütün mısralarını tashihten geçirdiği "Koca Karı ile Ömer" adlı meşhur hikâyesine verdiği son şekli, ilk basımı karşılaştırarak neşretmekle, bu fikirlerimizi kuvvetlendiren en canlı bir örnek vermiş olacağımızı sanıyoruz:

KOCA KARI İLE ÖMER

Üstâd-ı Necîbim Ali Ekrem Bey'e

Yok ya Abbâs'ı bilmeyen, kimdi?
O sahâbîyi dinleyin, şimdi:[1]
«Bir karanlık geceydi pek de ayaz...
İbni Hattâb'ı görmek üzre biraz,[2]
Çıktım evden ki yollar ıpıssız.
Yolcu bir benmişim meğer yalınız!
Aradan geçmemişti çok da zaman,
Az ilerden yavaşça oldu ıyân,[3]
Zulmetin sînesinde ukde gibi,[4]
Ansızın bir müheykel a'râbî!

---

1 Var mı Abbâs'ı bilmeyen? Yoktur.
O sahâbîyi dinleyen ne diyor.

2 Bir karanlık soğuk geceydi, yine
Ömer'in gitmek istedim evine.

3 Geç vakit kimsesiz sokaklardan
Yürüyordum; uzaktan oldu ıyân.

4 Kalb-i leylin mehîb râzı gibi

Bembeyaz bir ridâ içinde garîb,
Geliyor muttasıl mehîb mühîl[5]
Ben sokuldum, o geldi, yaklaştık;
Durmadan karşıdan selâmlaştık.
Düşünürken selâm alan sesini,
O heyûlâ uzandı tuttu beni:
Bir de baktım, Ömer değil mi imiş!»
– Yâ Ömer! Böyle geç zaman,[6] bu ne iş?
Şu mahallâtı devre çıkmıştım...
Gel bereber, benimle, beş on adım.[7]
Ne sadâ var, ne bir yürür bîdâr;
Uhrevî bir sükûn içinde civâr.
Ömer olmuş gezer, sıyânet-i Hak...
Şu yatan beldenin huzûruna bak![8]
O semâlar kadar yücelmiş alın,
Çakarak sînesinden âfâkın,
Bir zaman sönmeyen nigâhıyle,[9]
Necm-i sâhirde sanki bir hâle!
Duruyor her evin önünde Ömer,
Dinliyor, bî-haber içerdekiler.
Geçmedik en harâb[10] bir yapıyı,
Yokladık[11] sağlı sollu her kapıyı.
Geldik artık Medîne hâricine;
Bir çadır gördü, durdu kaldı yine.[12]

---

5 Bembeyaz bir ridâ içinde nihân.
Geliyor muttasıl o tayf-ı girân

6 Vakit

7 Şu mahallâtı devre çıktım ben;
Gel beraber, dolaşmak istersen.

8 Dûş-ı ma'sûmu sâye-pûş-ı huzûr
Koca bir belde bî-telâş ü fütûr
Uyuyorken, Ömer sıyânet-i Hak
Gibi etrâfı devredip duracak!

9 O semâlar kadar bülend cebîn
İki şeb-zindedâr gözlerinin
Parlıyor in'itâf-ı nûruyle.

10 Sefîl

11 Yoklayıp

12 Bir çadır gördü orda durdu yine

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın.
«Açız! Açız!» diye feryâd eden çocuklarının,
Karıştırıp duruyorken pişen nevâlesini;
Çıkardı yuttuğu yaşlarla çırpınan sesini:
– Durundu yavrularım, işte şimdicek pişecek…[13]
Fakat ne hâl ise bir türlü pişmiyordu yemek!
Çocukların yeniden başlamıştı nâleleri...
Selâmı verdi Ömer, daldı âkıbet içeri,[14]
Selâmı aldı kadın pek beşûş bir yüzle.
– Bu yavrular[15] niçin, ey teyze ağlıyor, söyle?[16]?
– Bugün ikinci gün, aç kaldılar...
– O halde, neden
Biraz yemek komuyorsun?
– Yemek mi? Çömleği sen,
Tirid mi zannediyorsun? İçinde sade su var[17];
Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar![18]
Ne çare! Belki susarlar, dedim. Ayıplamayın.
–Peki! Senin kocan, oğlun, ya kardeşin, ya dayın...
Tek erkeğin de mi yok?[19]
–Hepsi öldü... Kimsem yok.
–Senin midir bu küçükler?
– Torunlarım.
– Ne de çok!
Adam, Emîr'e gidip söylemez mi hâlini?
– Ah!
Emîr'e, öyle mi? Kahretsin[20] an-karîb Allah!

---

13 Karıştırıp duruyor muttasıl nevâlesini
Zaman zaman duyurup girye-pûş olan sesini;
Diyor: - A yavrularım, işte şimdicek pişecek…

14 Dışarda durduğu müddetçe hep o nâleleri
Duyunca daldı Ömer bir selâm verip içeri.

15 Çocukların

16 Böyle

17 Tirid mi zannediyorsun?
-Nedir ya?
-Sâde sudur;

18 Dibinde bir kocaman taş fıkırdayıp duruyor!

19 Garaz çocukları aldatmadır uyutmak için..
-Güzel! Fakat kocan, oğlun, hulâsa yok mu senin
Bir erkeğin? Bu ne hâl!

20 Mahvetsin

Yakında râyet-i ikbâli ser-nigûn olsun...
Ömer, belâsını dünyada isterim bulsun!
– Ne yaptı, teyze, Ömer, böyle inkisâr edecek?
– Ya ben yetîm avuturken, Emîr uyur mu gerek?
Raiyyetiz , ona bizler vedîatullahız ;
Gelip de bir aramak yok mu?
– Haklısın, yalnız,
Zavallının işi pek çok,[21] zaman bulup gelemez;
Gidip de söylememişsen, ne haldesin bilemez.
– Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabûl?
Sonunda böyle çürük özrü kim sayar makbûl?
Zavallının işi çokmuş!.. Nedir, muhârebe mi?
İşitme sen de civarında inleyen elemi,
Medîne halkını üryan bırak, Mısır'da dolaş...
«Gazâ! Gazâ!» diye git soy cihânı, gel paylaş!

Çocukların bu sefer yükselince feryâdı,
Kadın tehevvürü artık cünûna vardırdı:
– Şu[22] nevhalar ki çıkar tâ bulutların içine;
Ömer! Savâik-i tel'în olur, iner tepene!
Yetîmin âhını yağmur duâsı zannetme:
O sayha ra'd-ı kazâdır ki gönderir ademe!
«Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver...»
«Susundu[23] yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!»
Gidip de söyleyeyim hâ!.. Dilencilik yapamam!
Ömer de kim? Benim ondan kerîm adamdı babam,
Ölür de yüz suyu dökmem sizin halîfenize!..
Ömer vuruldu[24] bu son sözle...
– Haklısın, teyze!
Avut çocukları, ben şimdicek gider gelirim.

Halîfe önde, bitik, suçlu, münfa'il, nâdim;[25]
Ben arkasında, perîşan, çadırdan ayrıldık.
Sabaha karşı biraz başlamıştı aydınlık.
Köyün köpekleri ejder misâli saldırıyor,

21 İşi çoktur
22 Bu
23 Susun a
24 Bozuldu
25 Halîfe önde, bu sözlerle mündehis, nâdim.

Bırakmıyor bizi yoldan, fakat kim aldırıyor?
Medîne'nin dalarak münhanî sokaklarına;
Dönüp dönüp hele geldik zahîre anbarına.
Halîfe girdi açıp, ben de girdim emriyle.
Arandı her yeri, bir mum yakıp ale'l-acele.
– Şu tek çuval unu gördün ya! Haydi yükle bana;
Bu testi yağ doludur, elverir o yük de sana.
Çuval Halîfe'de, yağ bende, çıktık anbardan;
Kilitleyip geri döndük deminki yollardan.
Mesâfe, baktım, uzun; yük yaman; Ömer yaralı;
Dedim ki:
– Ben götüreydim... Verir misin çuvalı?[26]
– Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:
Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.
Kadın ne söyledi, Abbâs, işitmedin mi demin?
Yarın, huzûr-i İlâhî'de, kimseler, Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;
Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.
Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ul!
Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ul!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!
Ömer duyulmada her kalbin inkisârından;
Ömer koğulmada her mâtemin civârından!
Ömer halîfe iken başka kim çıkar[27] mes'ûl?
Ömer ne yapsın; İlâhî, beşer zalûm ü cehûl![28]
Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...
Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına[29] sen?

– Sen almasan acaba kim gelip de senden iyi,
İdâre eyleyecek düştüğün bu ma'rekeyi?

---

26 Mesâfe baktım uzun, yük ağır, Ömer yorgun…
Dedim ki: Sen bırak artık çuval benim olsun.

27 Olur

28 Bütün odur mes'ûl

29 Dûşuna

Evet, adâleti «mutlak» hayâl edersen eğer,
Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!
Beşer, adâleti «mutlak» tahayyül eylerse,
Görür ümîdini mahkûm her zaman ye'se.
Sen ey Ömer, ne meleksin, ne bir emîr-i zalûm...
Fakat elinde ne var? Fıtraten beşer mazlûm!
Görür bürûc-ı semânın bütün sitâreleri,
Zalâm içinde, yük altında inleyen Ömer'i!
Huzûr-ı Hakk'a çıkarken bu unlu cebhenle,
Değil zemîni, getir şâhid âsümânı bile!

– Uzak mı yol? Daha çok var mı?
– Ancak üç beş adım.
Mecâli kalmamış artık zavallının... Baktım:
Olanca azmini cebr eyleyip,[30] nefes nefese;
Yavaş yavaş yürüyor. Geldi bin belâ ne ise!
Sokuldu haymeye, indirdi arkasından unu:
– Bırak da testiyi yerleştirin kenâra şunu.
Hemen çakılları[31] çömlekten indirip attı;
Uzandı testiye, yağ koydu, sonra un kattı.
Oturmak istedi, lâkin belâya bak ki: Ocak,
Hemen sönüp gidecek...
– Teyze, yok mu hiç yakacak?

Kadın getirdi beş on parça yaş diken[32] Ömer'e;
Ömer de yakmak için büsbütün serildi yere[33].
Ocak tüter, Ömer üfler zefîr-i hârıyle;
Zemîni lihye-i beyzâ-yı târumârıyle
Sücûd tavr-ı huşû'unda, muttasıl süpürür;
İçinde rûhu yanar, cebhesinde ter köpürür![34]
Döner muhît-i nigâhında tûde tûde duman;
Bulut geçer gibi necmin hıyât-ı nûrundan!

Ocak tutuştu, yemek pişti;
– Var mı teyze kabın?

30 Tahkîm edip
31 Ömer çakılları
32 Odun
33 Ömer de onları yakmak için eğildi yere.
34 İçinde rûhu yanarken yüzünde ter köpürür.

Getir de indirelim...
– Var büyükçe bir kap, alın.
Yemek sıcaktı, fakat kim durup da bekleyecek!
Ömer, çocuklara bir bir yedirdi üfleyerek!
Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-ı sürûr;
Çocuklar oynaşıyorlar, kadın ferîh ü fahûr.[35]
Ömer bu âlemi gördükçe gaşy içindeydi...[36]
Dedim...
– Sabah oluyor kalkalım...
– Evet, haydi!
Yarın Emâret'e gel teyze, öğleyin beni bul:
Emîr'e söyleriz, elbette hayr olur me'mûl .

Yüzü gülmüştü teyzenin, baktık,
Biz de çıktık vedâ edip artık.
Hiç görünmeksizin gelip geçene,
Doğru indik Halîfe'nin evine.
«Şimdi nerdeyse gün doğar, kalıver»
Diye, koyvermiyordu, çünkü, Ömer.[37]
Etti az sonra subh-ı velveledâr
Uyuyan şehri kâmilen bîdâr.

Öğle geçmişti, çıktı geldi kadın.
– Gâlibâ teyze, uykusuz kaldın!
İşte bağlanmak üzredir nafakan,
Alacaksın her ay gelip buradan.[38]
Şimdi[39] afveyledin, değil mi beni?
– Böyle göster fakat adâletini!..

---

35 O yavrucaklara baktım ki oynaşıp duruyor.

36 Ömer bu âlem-i bî-tâbı seyre dalmıştı.

37 – Şimdi nerdeyse gün doğar, gitme,
Dinledim ben de gitmedim yerime.

38 Kimdi akşamki anlayınca karı
Çıkacak tutmasam hemen dışarı.

39 Teyze

XIX – Başka Husûsiyetleri

Buraya kadar, Mehmed Âkif'in şiirlerinin mevzu, vezin, nazım şekli, dil bakımından gösterdiği hususiyetler üzerinde durduk; bunlar dışında, şiirlerinin daha ne gibi karakterler taşıdığını belirtmek için, şairimizin realiteye, tasvire, mahallîliğe verdiği ehemmiyetten, şiirlerindeki tabiîlik, samimilik ve sehl-i münteniden de söz etmemiz lâzım gelir.

Bugün olduğu gibi, Âkif'in yetiştiği zamanda da, Garp edebiyatında ve bu edebiyatın tesirinde kalan Servet-i Fünun devrinde hüküm süren realizm cereyanı idi.

REALİSTLİĞİ

Garp âleminde, XIX. asrın ikinci yarısından sonraki şiir, muhtelif fikir cereyanlarının tesiriyle, muhtelif kollara ayrılmış gibi gözükürse de, dikkat edilince, bütün bu şiir cereyanları, esas iki kısma ayrılır. Birinci zümreyi -ruhun esrarlı ve derin hadiseleri üzerinde de işleyen-çağdaş ruhiyat çalışmalarından elde edilen neticeler ve fikirler âleminden başka bir şey tanımayan, haricî âlemi tanımak için, onun bize akseden hayâlini bilmekten başka çare olmadığını ileri süren Kant felsefesi; öte yandan, idealizm vb. fikir cereyanları tesirinde kalan sembolistler teşkil eder. «XIX. asrın sonunda, XX. asrın başında yer alan idealist felsefe cereyanı tesirinde kalmış romantizm» diye de tarif edebileceğimiz sembolizm cereyanına bağlı bu şairler dışında, müsbet felsefe (*Positivisme*) cereyanı tesirinde kalan Parnasyenler (*Parnassien*) de vardır. Çağdaş dünya edebiyatlarında hâkim olan realizm cereyanının, şiir sahasında muhtelif şiir telâkkîleri neticesinde ayrıldığı bu iki esas yolda Mehmed Âkif'i *Parnassien*'lere dahil edebiliriz; çünkü Âkif de, *Parnassien*'ler gibi, klasik şekillere bağlıdır; vezni, dili belli kaidelerine uygun olarak kullanır; mânâda açıklığa ehemmiyet verir; objektif mevzûlar ele alır.

Âkif, gerçeğe, müşahedeye verdiği kıymeti şu cümlelerle anlatmaktadır: "Benim şiirlerimde öyle yüksek hayaller bulunmaz. Ben şiirde, hayale dalmam. Ben âdî şeylerden bahsederim; meselâ bu, taş. Ona taş derim. Hacer-i semâvî demem. Bu tahta, ona tahta derim; taht demem. Eşyanın hakikatlerini hayal kuvvetiyle değiştirip, mâfevka't-tabîa bir şekle koymam. Her şeyi olduğu gibi görür, göründüğü gibi tasvir ederim. En fukara muhitlere gider, onları ressam gibi aynen tesbit etmeğe çalışırım. Benim şiirlerimi beğenenler varsa, bundandır."

"Bence, en güzel yazdığım eserlerden biri, "Mahalle Kahvesi"dir; çünkü o şiirde, bir mahalle kahvesinde olan şeyleri, olduğu gibi görürsünüz; hattâ, muayyen bir kahveyi tasvir ettim. Kahve sahibine o şiiri okudukları zaman, "Bu herif, muhakkak böyle kahvelerde yetişti!" demiş."

"Benim şiirlerimin bir vasf-ı mümeyyizi, işte budur. Her şeyi olduğu gibi görmek ve göstermek!"[7]

Âkif'in bu hususta ileri sürdüğü fikirler, çağdaşlarından hiç de geri değildir: Muharrir için en sağlam esas, hakikî hayattan aldığı intibâlardır; o sayede, mevzuunu pek kolay başa çıkarabilir. Bir kır manzarası tasvir etmek istiyorsanız, bir köşeye çekilip ezber çalışacağınıza, kıra çıkınız. Gördüklerinizi not suretiyle zapta başlayınız. "Hâfızanıza güvenirseniz, not almayarak, yalnız, muhitinizi nâfiz bir nazarla temâşâya alınız. Dessas, hilekâr bir adam göstermek istiyorsunuz değil mi? Kıtlığı mı var? Gözünüzü etrafa gezdirerek beğendiğinizi alınız. Avam arasında muhâvereler yürütmek mi istiyorsunuz? Halkın arasına karışınız; bir taraftan çenesi düşük adamları, bilhassa koca-karıları dinleyiniz. Bir taraftan da söylenen sözleri, edâsıyle, telâffuzu ile beraber zaptediniz». Vak'ayı da, siz ma'lûm, hakikî bir muhite naklediniz. Daudet'nin san'at sırrı, muhitini gayet nâfiz bir nazarla, keskin bir müşâhede altında bulundurmasındandır. «Hakikat, hayat, müşâhede: İşte san'at-ı edebiyeye hâkim olan üç esas… Bütün mücâhedât-i fikrîye, bunlar üzerine dayanmak icap eder."[8]

---

7 Eşref Edib, *aynı eser*, C. I., s. 168.

8 30 Ağustos 1328'de (12 Eylûl, 1912) yayınlanan "Muhayyeleyi İşletmek" başlıklı yazısı (*Sırât-ı Müstakîm*, C. IX., nu. 210).

Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim
İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim.

beyiti de,[9] Âkif'in, gerçeği süslemeksizin, olduğu gibi ifade hususundaki gayretini, müşahedeye verdiği kıymeti anlatır. Bu sebepten, tasvire ehemmiyet vermedikleri için, Divan ve Tanzimat şairlerini beğenmemektedir. «Eğer, ilk devirlerde gelen şairlerimiz, İran edebiyatıyle uğraştıkları kadar, Garb'ın şi'r-i kadîmiyle tevaggul etselerdi, yahut devr-i mutavassıta yetişen ediplerimiz Garb'ın âsâr-ı edebiyesine bigâne kalmasalardı, bugün, bizim de elimizde, tasvire dair güzel güzel eserler bulunurdu. Vâ-esefâ ki divânlarımızdaki tasvirler baştan başa hayâlîdir. Bahar, hazân, gurub, tulû' gibi, elvâh-ı Kudret bile, etraflı bir surette tasvir olunmamıştır» diyor.[10] Ali Ekrem'in "Elvâh-ı Tabîat" başlığıyla neşrettiği şiirlerini beğenmesi de,[11] bu tabîat tasvirlerini, gerçeğe uygun bulmasındandır.

MAHALLÎLİK

Garplıların, her şeyde olduğu gibi, edebiyatta da ileri bulunduğunu, onların, edebiyatlarından da faydalanmamızın yerinde olacağını ileri süren Âkif, bu faydalanma, sanat cihetiyle olmalıdır; yoksa, «ecnebi emtiasını yerli metâ'ı yerine satmak istemeyiz. Eserlerimiz kabasabadır; lâkin yerli malıdır» diyor. Bunun için, onun şiirlerinde, yabancı edebiyatlara ait mefhumlara rastlanmaz; mevzû, tasvirler, karakterler, hep yerlidir.

İşte bu düşüncelerde olan Âkif'in, şiirlerinde göze çarpan hususiyetlerden biri de, samimilik ve tabiîlik olduğunu söyleyebiliriz;

Bana sor sevgili kāri', sana ben söyleyeyim
Ne hüviyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki samimiyyeti ancak hüneri;

mısralarını içine alan *Safahât Mukaddime*'sinde bunu kendisi de açıkça söylemiş bulunuyor.

---

9 *IV. Safahât (Fâtih Kürsüsü'nde)*, İstanbul 1943, s. 208.

10 *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII., nu. 181, 9 Şubat 1327 (22 Şubat 1912).

11 Süleyman Nazif, *aynı eser*, s. 85; "Elvâh-ı Tabiat", Ali Ekrem'in 1313'den (1897) başlayarak *Servet-i Fünun*'da çıkan seri şiirlerinin umûmî başlığıdır.

TABİÎLİK VE SAMİMİLİK

Âkif, dili sade, vezni kendiliğinden akıp giden bir âhengi hâiz bu tabiî ve samimi şiirlerini, kolaylıkla yazmış değildir; şiirin işlenmeğe muhtaç olduğunu, bu yoldaki nankörlüğünü, biraz ihmal sonunda, yazanın bütün emeklerinin boşa gideceğini söyler. Bir mimar, bir mühendis, bir bina yapacağı zaman, önceden nasıl planını yapar, krokisini çizer, ondan sonra binaya başlarsa, kendisinin de bunlar gibi, bir eser yazmadan önce, mukaddemâtını hazırladığını, mevzua nasıl gireceğini, neticeye nasıl varacağını hayalinde kurduğunu, bu hazırlık devresinden sonra eserini yazmağa başladığını kaydeder. Bize, bu hususta bir örnek de veriyor: Şiiri bir pertavsıza benzeterek, «Güneşin dağınık ışıkları yakmaz; fakat bu hüzmeler, mihrak noktasına gelir de orada terâküm ederse yakar. İş o noktayı bulmaktadır. Bütün mukaddemât bir noktada tecemmû ederse, şiir, ancak o zaman müessir olur» demektedir.

SEHL-İ MÜNTENÎ

Âkif, ele aldığı mevzuu, kaleme almadan önce, muhayyelesinde işlemekle de yetinmez; 23 Mart 1341 (1925) tarihli mektubundaki, "*Gece*" tarzında bir manzume daha karalamak istiyorum; lâkin henüz muvaffak olamadım. Azıcık ileriler gibi olmadan, geri dönüyorum. Bir türlü temelden yükselmek nasip olmadı. Kaç kere bozdum; kaç kere değiştirdim"[11a] cümleleri, onun şiirlerini yazarken de ne kadar uğraştığını anlatır.

İşte, Mehmed Âkif'in bu gibi düşüncelerinin tatbik sahası olan, üzerinde çok çalışıp uğraşıldığı halde kolaylıkla yazılıvermiş tesiri bırakan şiirlerinin bir hususiyeti de, sehl-i müntenidir.

[11a] Eşref Edib, *a. e.,* C. I., s. 161-162.

XX – Şöhret ve Tesiri

Hayatının akışına bağlı olarak, eserlerinin kazandığı şöhret ve edebî karakterlerini aydınlattığımız Âkif'in, şimdi de, şahsiyeti, Türk edebiyat tarihindeki yeri meselesini ele alalım:

Dindar bir aileye mensup olan şairimiz, ilk tahsil ve terbiyesini bu çevreden aldı; ilk, rüşdiye ve yüksek tahsilini, Tanzimat esaslarına dayanarak kurulan bilgi müesseslerinde tamamladı. Mülkiye Baytar Mektebi'ni bitirmekle, müsbet ilimler sahasını meslek edinmiş oluyordu.

ŞAHSİYETİ

Âkif, Garp edebiyatının, memleketimizde en çok tesiri görülen bir devirde, Servet-i Fünun Devri'nde edebî hayata atıldı; fakat, Tanzimat'tan sonra yetişen birçok şahsiyetler gibi, Avrupa medeniyetinden her sahada faydalanmağa taraftar değildir; Doğu ve Batı medeniyetlerinin, memleketimiz için elverişli her sahasından faydalanılması fikrindedir; bu olgun görüşüyle, ilk şiirlerinde örnek tuttuğu Muallim Nâci'yi ve Abdülhak Hâmid'i hatırlatır. Onun «Bana öyle geliyor ki, ne varsa Şark'ta vardır diyenler, yalnız Garb'ı değil, Şark'ı da bilmiyorlar; nitekim, ne varsa Garp'ta vardır dâvâsını ileri sürenler, yalnız Şark'ı değil, Garb'ı da tanımıyorlar» cümleleri, bu yoldaki düşüncesinin açık bir ifadesidir.[12]

Âkif'e göre, Avrupa medeniyetine hayranlık, Şark medeniyetini tanımamaktan ileri gelir. Bu düşünceyle, sırası geldikçe, Batı medeniyetine mahsus sanılan birçok şeylerin, Doğu medeniyetinde de bulunduğunu yazıyordu: İslâm dininde tıbba ne kadar ehemmiyet verildiğini bir yazısında anlattığı gibi,[13] edebî bir meseleye örnek olarak da tenkidi ele alır: Münekkidlerimiz, tarafsız kalmaksızın, eserin ruhuna nüfuz etmeden, lafza ehemmiyet vererek tenkidler

---

[12] 16 Haziran 1327'de (29 Haziran 1911) basılan "Hasbihâl" *(Sırât-ı Müstakîm*, nu. 247).

[13] 4 Teşrinisânî 1326'da (14 Kasım,1910) basılan "Koleraya Dâir Hasbihal" adlı yazısı (*Aynı mec.*, nu. 115).

yapıyorlar; Avrupaî tenkidlerde, münekkidin tarafsız olması, eseri bir bütün olarak ele alması vb. usuldendir, diyoruz. Bu düşünceleri -hattâ Avrupa'dan daha önce- Şark eserlerinde de buluruz. Tenkidde göz önünde tutulması gerekli noktaları, bize, Şirazlı Sa'dî'nin "Ayıp arayan göz hüner görmez"; yahut, Mütenebbî'nin, "Rıza gözü bütün kusurlara karşı kör olur, nasıl ki gazap gözü olanca fenalıkları bulur bulur çıkarır." cümleleri pek iyi anlatır.[14]

Bu iki medeniyetten faydalanma fikri, Âkif'te, yetiştiği çağlardan başlayarak hayatı boyunca devam etmiştir. Şirazlı Sa'dî'den bahsederken, Lamartine'e geçer; *Graziella* üzerinde dururken, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnun*'unu hatırlar.[15] Fikret ve arkadaşları Coppée vb. gibi Fıransız realist şairlerini örnek tutarak içtimâî-manzum hikâyeler yazarken, Âkif, aynı kaynağı, Şark'ta, Sa'dî'nin eserlerinde bulur. Arapların eski şiiri de, Garb'ın edebiyat-ı hakikiye mesleğine tamamıyle uygundur; onlar, methettikleri şahısları, bizim gibi insanın haricine çıkarmamışlardır. Olgun insan nasıl olmak lâzım gelirse, o surette göstermişlerdir.[16] Kısaca söylersek, onu her bakımdan Şark'a bağlı görürüz.

Âkif, muhtelif seyahatleri ile, Doğu ve Batı memleketlerini, daha yakından tanıdı; bu hususdaki nazarî bilgilerine müşâhedeleri de ilâve edilince, Şark'ın geriliği, onu düşündüren bir mesele hâlini almıştır. Bu işin çözümü için çalışan İslâm idealistlerinin eserlerini okumağa, dilimize çevirmeğe başladı. *Âlem-i İslâm* adlı eseri hakkında bibliyografik bir makale de yazdığı Abdürreşid Efendi,[17] Efganlı Cemâleddin ile onun en büyük eseri saydığı Muhammed Abdûh gibi İslâm idealistlerinin çizdiği yolda yürümeğe başladı.

İşte Mehmed Âkif'in -edebî birkaç musâhabesi dışında- nesir sahasındaki yazılarının hemen hepsi, İslâm Birliği idealini yaymak maksadıyle kaleme alınmıştır; kendisinde bu idealin henüz kökleş-

---

[14] "İntikad" başlıklı musahabesi (*Aynı mec.*, nu. 184, 1 Mart 1328/14 Mart 1912).

[15] "Hasbihal" (*Aynı mec.*, nu. 110, 86, 15 Nisan 1326/28 Nisan 1910).

[16] 2 Nisan 1326'da (15 Nisan 1910) yayınlanan *Sırât-ı Müstâkîm*'de "İstediğimiz Edebiyat" başlıklı musâhabesi (Mehmed Âkif Ersoy, *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler*, nşr. Ömer Rizâ Doğrul, İstanbul 1944, s. 253 v d.).

[17] Bu makale, "Gayet Mühim Bir Eser" başlığıyle, *Sırât-ı Müstakîm*'de basılmştır (1326, nu. 97); 1850 doğumlu Abdürreşid Efendi 31 Ağustos 1944'de Tokyo'da vefat etmiştir (Eşref Edib, "Meşhur İslâm Seyyahı Abdürreşid Efendi", *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, sayı. 53-54).

mediği zamanlarda yazdığı içtimâî-manzum küçük hikâyeleriyle, 1926'dan sonra Mısır'da iç âlemine gömülerek yaşadığı hayatının, bedbin ruhunun akislerini taşıyan kıt'aları, mistik bazı şiirleri, birkaç hicviyesi dışında kalan bütün manzumelerinde de, bir ideali terennüm etti. Umumi ismi *Safahât* olan yedi cilt şiir külliyâtının, *Süleymâniye Kürsüsü'nde*, *Hakk'ın Sesleri*, *Fâtih Kürsüsü'nde*, *Hâtıralar*, *Âsım*, hattâ *Gölgeler'*deki şiirlerin çoğu, Âkif'in idealist rûhunu yaşatmaktadır.

Şöhretini şiirleriyle kazanan şairimizin, açtığı çığırda yürüyenler varsa da, bunlar arasında kuvvetli şairler yoktur;[17a] bunun sebebini biraz da, esaslarını İslâmiyet'ten alan ve kavmiyet ayrılığı gözetilmesine taraftar olmayan bu çığırın, memleketimizde Balkan Harbi'nden sonra kuvvetlenen milliyet cereyanlarına aykırı görünmesinde arayabiliriz. Âkif, II. Meşrutiyet'ten sonra yetişen Ziya Gökalp, Mehmed Emin, Ahmed Hâşim, Yahya Kemal gibi, açtığı çığırın, bir bakıma tek yolcusudur; şiirleri, çağdaşlarında ayrı hususiyetler göstermektedir. Ele aldığı mevzuların rûhu İslâm Birliği'dir; bunları, hece vezniyle ve halk nazım şekilleriyle değil, aruzla, klasik nazım şekilleriyle ifade eder; onlarla birleştiği -hattâ daha ileri gittiği- bir nokta varsa, dilinin sadeliğidir.

Acaba, aruzun pek mahdut kalıplarıyla, muayyen ve mahdut nazım şekilleriyle yazılan, birçoklarınca, benimsenmeyen bir ideali terennüm eden Âkif, nasıl oluyor da, bu kadar geniş bir okuyucu kitlesini ardından sürükleyebiliyor? Şairimizin şu iki hususiyeti, bizi bu bakımdan aydınlatabilir:

Âkif'in -bağlandığı ideal ne olursa olsun- şiirlerinde, her şeyden önce, örneğine pek az rasladığımız idealist bir insan rûhu yaşamaktadır; bu şiirlerde, ümitlerini, hamlelerini, kararsızlıklarını, hayal sukutlarını, ümitlerinin sarsıldığı zamanlarda benliği yokluğa yüz tutan, ufak bir ümit neticesinde bütün varlığıyla yaşayan, idealinin tahakkuk edemeyeceğini anlayınca, maddî varlığının nasıl sönüp

[17a] Âkif tesiri, 1908'den sonra basılan manzum küçük hikâyelerde görülmektedir. Bunlara örnek olarak Tâhir Olgun'un "Eli Baltalı Çocuk" ve "Sa'dî ile Şeyhi" (Tâhir Mevlevî, *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*, İstanbul 1327, s. 43, 46); Osman Fahri'nin Âkif'in "Küfe"sinden ilham aldığı "Görülmeyenler" (*Arkadaş*., nu. 1, 6 Muharrem 1328/18 Ocak,1910); Neyzen Tevfik'in "Tercüme-i Hâlim" (*Hiç*, İstanbul 1919, s. 28 vd.) başlıklı şiirlerini gösterebiliriz.

gitmekte olduğunu Türkçesiyle, bütün samimiliğiyle duyurmasını bilen zengin İslâm rûhu vardır. Onun rûhunda, vatanî hisler İslâmî duygularla kaynaşmıştır. "İstiklâl Marşı" şairimizin, vatan toprağını canlandıran ve lirizm bakımından en coşkun mısralarından biri olan,

Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan şühedâ

bu sevgiden mülhemdir; yüreğinin vatan duygularıyla nasıl çarptığını, Çanakkale şehitlerini tasvirlerinde de duyarız: Bu şehit mezarının tavanı Nisan bulutu, örtüsü Ülker yıldızı, âvizesi yıldızlı göklerdir; döktüğü kanlara bürünmüş bir halde uzanan şehidi, ay ışığı, tâ fecre kadar, bir türbedar gibi beklemektedir; yaraları apaçık kendi kanına bürünmüş olarak kefensiz yatan bir şehit mezarıdır. İşte Âkif'in sanatındaki sır, bu kadar basit unsurları, vatanî duygularının aleviyle, hayallerinin renkleriyle yoğurup, ihtişamlı bir levha çizebilmesindedir.

Eserleriyle kazandığı haklı şöhret dolayısıyle, İslâm Birliği mefkûresine bağlı olanlardan İspartalı Zeynelâbidin *Sadâ-yı İrşad* adlı eserinin sonuna iki şiirini ilâve ettiği Âkif'i, Müslümanlar arasındaki ayrılıklar yüzünden «yüreği sızlayan, kalbi kanayan yegâne İslâm şâiri» olarak vasıflandırmıştır.[17b] Fuad Hulûsî, Edirne'nin geri alınmasından iki gün sonra, 12 Temmuz 1329'da (25 Temmuz 1913) yazdığını kaydettiği "Âlem-i İslâm" adlı şiirini, "Şâir-i İslâm" vasfını verdiği Âkif'e ithâf etmiştir.[17c] Âkif'e ithâf olunan bir başka şiir, Ali İlmî Fânî'nin "Büyük Âkif'in Rûhuna İthâf" başlıklıdır; bu genç, şairimizin Mısır'da Câmiü'l-Ezher'deki hocalığı sırasında talebesi idi ve Âkif, onun davetiyle, işgal altındaki Hatay'a gitmiştir. Ali İlmî Fânî, bu şiirini Âkif'in ölümünden sonra, Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması üzerine yazmıştır.[17ç] Görülüyor ki Âkif, İslâm Birliği mefkûresi yanında, Edirne'nin geri alınışı, Hatay'ın elimize geçmesi gibi millî hâdiseler dolayısıyle de hatırlanmaktadır; çünkü o, İslâm Birliği mefkûresiyle vatanseverliği, milliyetçiliği, kalbinde kaynaşmış olarak yaşatmakta idi. Bu sebeple, İslâm Birliği'ne bağlı olamayan milliyetçiler de, onun büyüklüğünü inkâr yoluna gitmiş değillerdir;

[17b] Şumnu, Terakkî Matbaası, 1338-1340, s. 45 vd.
[17c] *Harb'in Etrâfında*, İstanbul 1331, s. 13.
[17ç] *Türk-İslâm Ansiklopedisi Mecmuası*., C. II., nu. 72, Haziran 1947.

onun şairiliğini, bu sahadaki eserlerinin muhtelif hususiyetlerini en iyi kavrayan, büyüklüğünü teslim edenlerden biri de Ömer Seyfettin'dir. Âkif'i nasıl kıymetlendirdiğini kendisinden dileyelim:

"Şair, rûhunda ilâhî bir ateş, bir ihtiras olandır. Şiir bizi zabtetmeli, rûhumuzda olmayan bir kuvveti, bir hassasiyeti bize ilkâ etmelidir.» Şiiri böyle telâkkî edenlere göre, «aruzla yazanlar arasında bugünün en büyük şâiri Mehmed Âkif'tir. *Safahât*'ta umman gibi dalgalanan, bazan sâkin, fakat son derece muhteşem bir rûhun akisleri var. *Süleymâniye Kürsüsü'nde*, itiraz kabul etmez bir şâheserdir. Ben, İttifâk-ı İslâm taraftarı bir milliyet-perver olmadığım halde, ne vakit bu şâheseri okusam heyecanım değişir, bir *utopiste* (hayalperest) oluveririm. Bu şair, ilâhî ihtirasında son derece samimîdir.» Dili, konuşulan Türkçeye çok yakın ve bugün, ondan başka, Hâmid dışında, okuyanları fırtınalı bir rûhla heyecana getiren şair yoktur. Dinî ihtiras ve heyecanın yarattığı şiiri göremeyen liberallerin «softa» dediğini, muhafazakârlar da, onun sanatının plastik güzelliklerini takdir edemediklerini, bu yüzden her iki tarafın da Âkif'i anlayamadıklarını söylersek, onun hakkında en sağlam hükümlere varmış oluruz.[17d]

İbrahim Alâeddin, "Şâir Arkadaşlar" başlığı altında topladığı ve Tahsin Nâhid, Ahmed Hâşim, Emin Bülend, Tevfik Fikret ve Fuad Köprülü'nün eserlerinden bahsettiği altı şiirinden birincisini Mehmed Âkif'e ayırmıştır; 25 Mart 1325'de (5 Nisan 1909) yazdığı bu şiirinde, onun aruzu kullanmaktaki ustalığını, ifadesindeki âhengi, velûdluğunu, realistliğini eserlerinin başlıca hususiyetleri olarak göstermiştir.[17e] 1936 Ocak'ında, Âkif'in üslûbunu taklit ederek, bütününü aşağıya aynen aldığımız "Topkapı Tramvayında" başlıklı şiirini yazdı:

«Binenler arka taraftan!»
«Eziyyet etme, bırak!»
«Senin nizamına gelmez şu hırtı dolmuşa bak!»
«Abanma öyle kadın!»
«Sen de yumru bohçanı çek!»
«Bunak, o bohça değil, çifte-canlıyım gerçek.»

[17ç] *Türk-İslâm Ansiklopedisi Mecmuası*., C. II., nu. 72, Haziran,1947.
[17d] "Bu Günkü Şâirlerimiz" – 2, *İfhâm*, Edebî İlâve-6, 30 Eylûl 1919.
[17e] İbrahim Alâeddin Gövsa, *Gütf ü Gû*, Trabzon 1329, s. 197.

«Zamâne tâzesi yelloz.. Hayâ umûru değil.»
«Bilet!»
«Ayol nefes aldım mı, sor da öyle dikil!»

«Çocuk, ayağıma bastın, ilâhî Hak'tan bul!»
«Tramvayın bile a'lâsı eskidendi oğul:
«Elektirikli değil, perdeliydi hepsi.. Evet,
«Bu gün ne erkeğe hürmet, ne yaş, ne haysiyyet..
«Ne yirmilik toka etsen surat asar onlar
«Ne böyle hırtı olurdu o eski tontonlar..
«En önde vardacı kuvvet verip hemen tabana
«Koşardı yuf çalarak.. Arkasında dört kadana
«Çekerdi tontonu.. Derken yokuşta aksadı mı
«İner de yardım ederdik.. Bu gün duraksadı mı
«Meret bu, haddine düştüyse in de yardıma koş,
«Hulâsa eskisi hem çok rahattı, hem pek hoş..»
«Moruk, o türlü giden Cinci Meydanı'nda yarar,
«Sekizde iş-başı vurmazdı belli fabrikalar..»
«Bu baş dönüp gidişin hayrı var mı, anlamadım..
«Bir altı on paralık kes, biletçi evlâdım!»

İbrâhim Alâeddin Gövsa, Âkif'in üslûbunu taklit ettiği bu şiiriyle, onun, halkın konuşma dilini aruza tatbik etmekteki başarı, ifadesine çekicilik kazandıran yer yer mizah, kahramanlarını halk arasından seçmesi vb. üslûp hususiyetlerini de ortaya koymuş oluyor.[17f] O, Âkif'i 1906'dan beri tanıyordu: Gösterişten hoşlanmıyordu; alçakgönüllü idi. Sultanahmed'deki Orman Nezâreti'nden Fatih'deki evine akşam-sabah hızlı hızlı yürürdü. Boraların savurduğu karla siyah sakalı savrulup beyazlanırken bile şemsiye ve palto gibi şeyler kullanmazdı. Nâdiren kolunda, lâzım oldukça kullanmak üzere, bir pardesü bulduğunu ancak farkederdiniz. İnsan, Diyojen'in tası gibi onu da kaldırıp atacağını zannederdi. Tramvay, yahut arabaya tenezzül ettiğini de hiç görmemiştim. Tabutu da, yanında boş yürüyen belediye arabasına tenezzül etmiyor gibiydi.

Mehmed Âkif'in yetişmesi gençlere bir örnek olarak anlatılmaya lâyıktır. En küçük yaşlarından itibaren her türlü imkânsızlıklarla güreşmiştir. Bünyesi de, rûhu da hayatın güçlükleriyle ve yoksullukları ile çarpışarak mukavemet ve kudret kazanmıştı. Onda peh-

[17f] İbrahim Alâeddin Gövsa, *Söz Oyunları*, Yedi Gün Neşriyâtı, s. 58.

livanlık merakı,[17g] mutlaka, vücûdundan ziyade rûhundaki taşkın kudreti istihlâk için meydana gelmiş olacaktır. Her halde irfanı ve rûhu, bünyesinden fazla pehlivan olan Mehmed Âkif, spor gençliğine ibret olacak bir timsâldi.

«Ölümünden birkaç ay evvel o amansız hastalığın elinde kale harâbesi gibi yıkılmıştı.

Bana çok görme İlâhî bir avuç toprağını

deyişinde bile kendine mahsus bir rûh metaneti vardır. Hangi şair bu kadar pürüzsüz ve kuvvetli bir dille ölüm temennîsinde bulunabildi?

«Âkif fikirlerinden, hislerinden, kıyafetine ve itiyatlarına kadar her noktadan gayet tabiî, bilhassa son derece samimi bir memleket adamı idi. Bazı eserlerindeki kanaatlere iştirak etmediğimiz zaman dahi onun tâ içinden kopan coşkunluklara uymamamız mümkün değildir. O, rüzgâr gibi, dalga gibi küllî kudretlerdendir.

«Türk halk dilini onun kadar mûnis ve tabiî kullanan olmadığı gibi, Türk halkının dilini onun derecesinde doğrulukla ve samimilikle dile getiren bir şairimiz yetişmemiştir. Öyle sanıyorum ki *Safahât*, Şark ufuklarında akisleri asırlarca dalgalanmaya namzet bir şâheser olarak kalacaktır.»

Mehmed Âkif'i şahsî ve edebî hususiyetleriyle, yakından tanıdığı için bütün canlılığı ile gözümüzün önüne seren İbrâhim Alâeddin Gövsa, bu satırları, onun ölümünden iki-üç gün sonra, 30 Aralık 1936'da yazmıştı. Bu ölümün acısına cenaze merasimine yüzlerce gencin katılması bir teselli oluyordu. Müellifimiz bu duygusunu anlattığı, «Yüzlerce gencin bir ağızdan okudukları *İstiklâl Marşı* ile doğruldum. Yaşaran gözlerim, rûhumun paslarını biraz yıkadı. Âkif'in büyük mâtemini mezarlığa gelirken de, oradan ayrılırken de gençler teselli etmiş oldular» cümleleriyle yazısını bitiriyor.[17h]

İbrahim Alâeddin Gövsa'nın teselli bulduğu vatansever, milliyetçi, her yıl Âkif için anma törenleri hazırlayan ve kabarık sayıdaki Türk gençliği ardında, milliyetini unutmuş, nereye sürüklendiğin-

[17g] Âkif'in pehlivanlığı hakkında bk., Celâl Dâvud Arıbal, "Şâir Mehmed Âkif Bir Büyük Orta Pehlivanı İdi", *Zafer* , 28 Aralık 1949.

[17h] "Mehmed Âkif Öldü", *Yedi Gün*, C. VIII. nu. 200, 1937. Bu yazı, müellifin *Acılar* adlı ve bu mecmua tarafından yayımlanan kitabında da vardır (s. 35 vd.).

den habersiz, hayatı eğlenceden ibaret sayan, soysuzlaşmış, bomboş kafalı, Allah'tan, sayıca pek az olan ve Âkif düşmanı bir gençlik de yok değildir. «Mehmed Âkif bu gün ağıza alınır mı?» diyen[17ı] bu soysuzlaşmış zümre, Hâlide Edib'in *Tatarcık* adlı romanında, bu gibi fikirleriyle ortaya konulmuştur.

Âkif'in Yahya Kemal'i hayran bırakan tarafı, onun elinde aruzun nesre yaklaşmış, Türkçeye çok elverişli hâle gelmiş olmasıdır. Beğendiği bir başka yönü, yakından tanıdığı yoksul halkı, eserlerinde dile getirmesidir: «Tevfik Fikret ilk Türk şairidir ki her türlü hevâ ve heveslerini bir yana bırakarak, doğrudan doğruya iyilik şiirini hissetti. Fransızların şairi François Coppée şiiri fukara hayatının menbalarına kadar götürdüğü zaman, bilir miydi ki açtığı yeni çığırın en sâdık iki muakkibi İstanbul'da yetişecek. Şair Coppée'nin bu yeni tarzını, Fransa'da tamamiyle itibarını kaybettiği zaman Tevfik Fikret İstanbul'da tekrar uyandırdı. Mehmed Âkif Bey, en şedid hutbeler hâline koydu.» diyor.[17i]

Vatanî şiirlerinde Nâmık Kemal kadar, Âkif tesiri de kuvvetle hissedilen Mithat Cemal Kuntay'ın, şairimizle birlikte yazdığı bir manzumesi de vardır; Âkif, "Acem Şâhı" başlıklı şiiri dolayısıyle verdiği notta, «Bu manzumeyi Midhat Cemal ile beraber yazmıştık; birinci parça onun, ikinci parça benimdir» diyor. Mithat Cemal Kuntay'ın mısraları, üslûp bakımından, Âkif'inkinden ayırd-edilemeyecek hususiyetleri yansıtmaktadır.[17j]

Dinî, içtimâî fikirlerinde Âkif, tesirinde kalan Prof. Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten Nûra* adlı eserinde, İslâmiyet'in neler emrettiğine, ne hâle getirildiğine dair bilgi verilirken Âkif'in "Mahalle Kahvesi"nden, ayrıca taassup, *Kur'an* hakkındaki şiirlerinden yer yer, fikirlerin kuvvetlendirilmesi maksadıyle, örnekler alınmıştır. Bu kitabın başında, şairimizin, bir önsözünün de bulunduğunu söyleyelim.[17k]

Mehmed Âkif'in şahsiyetine ve eserlerine hayranlık derecesinde sevgi duyanlardan biri de, günümüzün ünlü şairlerinden Ârif

[17ı] İstanbul 1939, s. 225 vd.

[17i] Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dâir*, İstanbul 1971, s. 113, 118, 124, 162.

[17j] *I. Safahât*, İstanbul 1911. s. 139 vd. 1943 basımı, s. 72 vd.

[17k] İkinci Basım, İstanbul, *Sebîlürreşad* Kütüphanesi, İstanbul 1332, s. 61-69, 398, 399. Adı geçen önsöz, daha önce, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913) tarihli *Sebîlürreşad*'da yayınlanmıştır. Ayrıca bk. Mehmed Âkif, *Kur'ân'dan Âyetler*, İstanbul 1944, s. 355 vd.

Nihad Asya'dır; milliyetçi çevrelerde, Âkif'in ölümünün yıldönümü dolayısıyle tertiplenen toplantılarda konuşanlar arasında daima yer alan Ârif Nihad Asya'nın, 17 Haziran 1972'de bize vermek lütfunda bulunduğu ve Âkif sevgisini yaşatan üç şiirini, şairimize ve eserlerine dair fikirlerini içine aldığından neşrediyoruz:

Mehmed Âkif Ersoy

Fevziye Abdullah Tansel'e

Şi'rin, bizi yazmıştı hayatında senin;
Millet, baba kaybetti vefâtında senin;
Hâlâ okuruz, ağlayarak, kendimizi,
Ey ölmemiş Âkif, *Safahât*'ında senin!

Mehmed Âkif Ersoy

En çok biri söylenir; fakat, üç adı var;
Hep kutlu isimler ve güzel ma'nâlar…
Birlikte hesaplanınca, zaten her üçü,
Peygamber'inin doğduğu tarih çıkar!
H. 570

Mehmed Âkif Ersoy ile *Safahât*

İsterse, «tesâdüf!» desin evlâd, ahfâd;
Ebced'den târih, mücevherse, Nihâd,
Peygamber'inin doğduğu yıldır: «Mehmed
«Âkif Ersoy» adıyle birken «Safahât!»
H. 570

Hayranlık derecesine varan Âkif sevgisi, bilhassa, şairimizin ölümünden sonra daha derinleşip yaygınlaşmıştır; bunda, onun fikirlerinin benimsenmesi, samimiliği ve okuyanları ardından sürükleyici şairlik kudreti yanında, Türkiye'mizi içten dıştan yıpratmağa çalışan din ve milliyet düşmanı fikir cereyanlarının da tesiri vardır. Ölümünün her yıldönümünde milliyetçi çevrelerde anılması, bu münasebetle gazete ve mecmualarda çıkan yazılar, hattâ bazı mecmuaların ona hususi sayılar ayırmaları, pek çok şiirinin bu yayım

organlarında birçok defa basılması, milliyetçi gençlerin bazan onun üslûbunu da taklit ederek yazdıkları medhiyeler,[17l] hakkındaki kitaplar, gittikçe derinleşip yaygınlaşan Âkif sevgisinin en canlı ifadesidir.

Nihad Sâmi Banarlı'nın «Türk edebiyatında bir ahlâk ve fazilet timsâli, bir dinî iman sanatkârı, bir millî heyecan şairi» olarak vasıflandırdığı Mehmed Âkif hakkındaki bu fikirleri,[17m] ona dair eserlerin hemen hepsinde yer alan kökleşmiş hükümlerdir. Kıymetli edebiyat tarihçimiz Fuad Köprülü'ye göre Âkif, «İslâm İttihâdı mefkûresinin bu kudretli müterennimi, aruza, bütün Türk edebiyatında misli görülmemiş bir kudretle hâkim», «lisanı sade, ifadesi selis, üslûbu canlı», «halk hayatının en basit safhalarını bile en realist bir şekilde şiirlerine koymaktan» çekinmeyen şairimizdir. Halk içinden yetişmiş olan bu demokrat şairin eserlerinde, bazan, «çok yüksek ve canlı hislere, zengin hayallere de tesadüf olunur.» Geniş bir zümreye hitabeden Âkif, «şiirin sahasını, bütün hayat safhalarını kucaklayacak kadar genişletmiş»tir.[18] Ankara'da Demirtaş Mahallesi'ndeki, *İstiklâl Marşı*'mızı yazdığı sokağa, 30 Ekim 1949'da, Şehir Meclisi'nin kararıyla Mehmed Âkif Ersoy adının verilmesi de, kazandığı haklı şöhreti yaşatmaktadır.[18a] Mecmualarda tefrika hâlinde kalanlar dışında, bize nesir hâlinde -basılı olmayanlar dışında- beş eser, yedi ciltlik şiir külliyâtı bırakan Âkif'in ahlâkî meziyetleri, eserlerinin hususiyetleri dolayısıyle, İslâm Birliği'ne taraftar olmayanlar da dahil, edebiyatımızın başta gelen şahsiyetlerinin hemen hepsi, lehinde

---

[17l] Gençlerin o güzel şiirlerine örnek olarak, Tıp Fakültesi'den Muzaffer Kemal'in,

En sevdiğin âşık seni koynunda uyuttu
Âkif, vatanın toprağı oldun, bu ne mutlu

mısralarıyle biten şiirini (Üniversite Talebe Birliği tarafından yayınlanan broşür, İstanbul 1937, s. 36; buradan alınarak Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, C. II., İstanbul 1939, s. 81 v.d.). Kemaloğlu, "Âkif'in Mezarı Başında – Türk Gençliğine" (Türk Talebe Birliği – I., *Mehmed Âkif, Ölümünün Onuncu Yılı*, İstanbul 1946, s. 26). Mustafa Bayburtlu, "Şanlı Âkif'e" (*İslâm Medeniyeti Mecmuası*, nu. 18, 26 Şubat 1969, s. 18) başlıklı şiirlerini gösterebiliriz. Gençlerimizin, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*'nda, Âkif tesirinde yazılmış, oldukça başarılı dinî, ahlâkî başka şiirleri de vardır.

[17m] *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, s. 379.

[18] *The Encyclopaedia of Islam*, Leyden 1934, "Turks" maddesi, s. 957a.

[18a] "Ankara'da Bir Sokağa Mehmed Âkif Adı Verildi", *Vatan*, 31 Ekim 1949.

hükümlere varmış bulunuyorlar. Bütün bunları bir yana bıraksak bile, yalnız *İstiklâl Marşı*'mız, Âkif'i Türkiye ile beraber yaşatmağa yeter ve yetecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİDLİ BİBLİYOGRAFYA

XXI- Hakkında Neşredilen Eserler

1. Mehmed Âkif'e dair ilk araştırma, Süleyman Nazif'in, *Mehmed Âkif – Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Bâzı Mâlûmât ve Tedkikat* adlı eseridir; önce, *Mehmed Âkif – Zâtı ve Âsârı* başlığıyle *Servet-i Fünun* mecmuasında tefrika edilmiş (31 Temmuz 1919, nu. 1420 vd.); daha sonra kitap hâlinde basılmıştır (İstanbul 1924 – 1343).

Süleyman Nazif bu eserinde, Âkif'in hayatından, edebî temayüllerinden, eserlerinden bahsetmekle beraber, daha çok, Tevfik Fikret ile Âkif'in, muhtelif bakımdan mukayesesine yer vermiştir.

Nazif'in, Âkif'in hayatı ve eserleri hakkında verdiği bilgi, umu-miyetle sathî, yanlış ve mütenakızdır: Şairimizin, ne ilk, ne de rüştiye tahsilinden bahsedilmemiş, Tokat'ta doğan annesi Buharalı gösterilmiştir; "Necid Çöllerinden Medine'ye" 1918'de, *Âsım* 1919-1924'de tefrika yoluyle basıldığı halde, *Âsım*'dan bahsedilirken «on sene evvel *Necid Çöllerinden Medine'ye* giderken, üzerinden geçtiğin şâhika-i sanattan daha yüksek ve ufukları daha vâsi şevahika çıktın» denilmiştir (s. 4, 7, 35, 91, 100; bk., bu kitabımızdaki not: 102). Âkif'i yakından tanıyan Nazif'in eserinde, bu gibi yanlışların bulunmasını garipsememek imkânsızdır; bu sathî bilgilerin yanında, Âkif'le Fikret'in şiirlerinin inceden inceye karşılaştırılması, Fikret'in, "Tarih-i Kadîm"[11] adlı eseri üzerinde durması, eserini, Âkif'in hayatını, edebî şahsiyetini anlatmaktan çok Fikret aleyhtarlığı yüzünden yazdığı hissini veriyor: Esasen, müellifin, «Âkif'e düşmanlık şimdi bir modadır; dinsizlik, hamiyetsizlik, gayesizlik gibi bir moda. Buna, zayıf vicdanlara bulaşır bir illet-i sâriye de diyebiliriz» cümlelerinden sonra bu mevzûa girmesi bu meseleye verdiği ehemmiyeti göstermektir; eserin, Tevfik Fikret ile Âkif hakkındaki münakaşaların hız aldığı bir zamanda yazılması da, bu fikrimizi kuvvetlendirir:

---

[1] Fikret'in 15 Nisan, 1321'de tamamladığı ve eski harflerle mevcut bu manzûmesi, Hasan Âli Yücel tarafından *Tarih-i Kadîm – Doksanbeşe Doğru* adıyla, yeni harfle de neşredilmiştir (İstanbul, Nümûne Matbaası, 1928).

Fikret'in ölümünden sonra, 28 Ağustos 1915 (15 Şevvâl 1333) Perşembe günü akşamı Türk Ocağı konferans salonunda bir anma töreni yapılmıştır. Tertip edilen programa göre, Ahmed İhsan Tokgöz, *Servet-i Fünun* ailesi adına, Fikret'in bu mecmuadaki rolünden ve hususi hayatından bahsetmiştir; Fikret'in edebî hayatı ise, Fuad Köprülü tarafında verilen konferansla aydınlatılmıştır. Fuad Köprülü'den sonra -Celâl Sâhir gelmediğinden- hazır bulunanların isteği üzerine Rıza Tevfik de konuşmuş, bu toplantı, Fikret'in muhtelif şiirlerinin okunmasiyle sona ermiştir.[2]

Bilindiği gibi, Fikret'in ölümünün ikinci yıldönümünde (19 Ağustos 1917/1333), Âşiyan'da bir toplantı yapılmış, Rıza Tevfik tarafından, Fikret'in meziyetleri üzerinde durulan bir konferans verilmiştir. Bu münasebetle *Sebîlürreşad* ilâvesi olarak basılan (*Fikret'e Dâir*, İstanbul, Hilâl Matbaası, 1336), Naim Hoca'nın Fikret aleyhindeki yazısında vaktiyle Âkif'le Fikret arasında geçen münakaşalardan bahsedilmiş, Âkif'in meziyetleri, Fikret'in zaafları üzerinde durulmuştur; işte bu münükaşa, devrin hemen bütün şahiyetleri tarafından, Fikret lehinde neşriyata yol açmıştır. *Muallim* mecmuası, Fikret hakkında Nüsha-i Mahsûsa çıkardığı gibi (Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1333), ayrıca kıymetli eserler de neşredilmiştir. Bunlar, Fuad Köprülü'nün *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* (İstanbul, Kanaat Matbaası, 1918), Ruşen Eşref'in *Tevfik Fikret – Hayatına Dâir Hâtıralar* (İstanbul, Hilâl Matbaası, 1919) ile,[33] daha sonraları basılan Nigâr Sâlih Kerâmet'in eseridir.[3a]

İşte Süleyman Nazif'in eseri, Fikret lehinde bu gibi neşriyâtın yer aldığı bir zamanda yazılmıştır. Fikret'in zaafları üzerinde duran, Âkif hakkında dâhî, şiirleri için de mucize tâbirini kullanan müellif, bu eseri için «Burada her türlü hiss-i tarafgîrîyi teb'id ile ve sırf bir râsıd ve şâhit itinâsiyle iki şair arasındaki ihtilâfı tedkık ve bu ihtilâfların esbap ve sevâikını taharrî edeceğim.. Öyle zannediyorum

---

[2] Bu toplantı hakkında bilgi ve konferansların metni, *Turan* gazetesinde yayımlanmıştır (Nu. 1378, 29 Ağustos 1915/16 Şevvâl 1333).

[3] Kitabımızda, daha önce bu hususta etraflı bilgi verilmiştir (s. 80, not: 100).

[3a] *Fikret'in Hayat ve Eseri*, İstanbul 1926. Aynı müellif, *İnkılâp Şâiri Fikret'in İzleri* (İstanbul 1942). Fuad Köprülü'nün, "Târih-i Kadîm" meselesinden bahsettiği mühim bir yazısı için bk. "Tevfik Fikret'e Dâir", *İkdam*, 21 Ağustos 1921; *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 324 vd.

ki, bu hususta en çok salâhiyetdar olan üç-dört bî-garaz âşinâdan biri bu satırları yazan âcizdir» (s. 46) diyor. Biz Süleyman Nazif'in bu düşüncelerinde ne dereceye kadar isabet bulunduğu ve eserinin mahiyeti hakkındaki hükmü, Mehmed Âkif'e bırakıyoruz:

Âkif'in, 9 Şubat 1341 (1925) tarihli mektubunda bu eser münasebetiyle yazdığı şu satırları vardır: «Mâlûm a, Nazif hissiyatının son derece mahkûmudur. Her nedense, bugünlerde bana karşı pek büyük teveccühü var, ne yazsam beğenilecek tarafını arıyor. Arapların bir sözü vardır:

Ve aynü'r-rîzâ an külli aybin kelîletün
Kemâ enne ayne's-suhti tübdi'l-mesâviye

rıza gözü, hoşnûdî gözü bütün meâyibe karşı görmez olur, kör olur; nasıl ki gazap gözü, hiddet gözü, yalnız mesâvîyi meydana getirir. Sa'dî-i hakîm de,

Ne bînend hüner dîde-i ayb-cû

ayıp arayan göz, hüner tarafını asla görmez der.

«Bunun içindir ki, intikad ederken, bî-taraf olmak, hissiyâta kapılmamak gayet müşkildir» cümleleri, Âkif'in, Nazif'in bu kitabını tarafsız kalmayarak, yalnız iyi cepheler üzerinde durarak yazdığı düşüncesinde olduğunu gösterir.[4]

Mehmed Âkif'in, 1926'da memleketimizden Mısır'a gitmesi ile, hakkındaki neşriyatta duraklama göze çarpar; 1936 yaz mevsiminde Türkiye'ye dönüşünden ve ölümünden sonra ise, üzerinde hemen en çok durulan şahsiyet, Mehmed Âkif oldu.

2. Orhan Seyfî Orhon'un, *Mehmed Âkif, Hayâtı ve Eserleri* adlı kitabı (İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1937), Mehmed Âkif'in hayatı, edebî şahsiyeti, şiirleri olmak üzre üç kısma ayrılmıştır: Birinci bölüm (s. 3 – 17), Süleyman Nazif'in eserinden kısaltmadır. Âkif'in hayatına ait hadiselerin, geçtiği tarih tesbit edilmeyerek, tertipsizce sıralandığını görüyoruz. Eser, Âkif «on dört – on beş yaşlarında babasını kaybediyor», «ondan sonra hayatı hep sıkıntılı geçiyor», «*Servet-i Fünûn*'da Arapçadan bir-iki tercümesi çıkıyor»,

[4] Bu mesele hakkında da kitabımızda izâhat vardır (bk., s. 118, not: 137).

«Meşrutiyet'ten sonra teşekkül eden Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'ye âzâ oluyor. Bu cemiyetin baş kâtipliğine tayin ediliyor. Arabistan ve Almanya'ya gönderiliyor. "Necid Çöllerinden Medine'ye" bu Arabistan seyahatinin intibaıdır» (s. 5, 9) gibi müspet bilgilere dayanmayan cümlelerle doludur. Âkif'in, 27 Kânûnıevvel Pazartesi gecesine rastlayan ölümü de, yanlış olarak, 29 Kânûnıevvel, Salı gösterilmiştir (s. 17). Bu eser, Âkif'in edebî şahsiyeti hakkında verilen basit ve umumî bilgiden (s. 18-24) sonra, mühim kısmını işgal eden metinlerle (s. 27-62) sona erer.

3. Ahmed Cevad'ın *Mehmed Âkif, Hayâtı, Seçme Şiirleri* (İstanbul, Nümûne Basımevi 1937) adlı eseri de, Orhan Seyfî'nin bu kitabını andırmakta, az emek neticesinde meydana getirilmiştir.

Bu iki eser, seçilmiş metinleri içine aldığından, ancak Âkif'in şiirlerini hiç tanımayanlar için faydalı olabilir.

4. Es'ad Âdil Müstecâbîoğlu'nun, *Mehmed Âkif* adlı eseri, yine 1937'de basılmıştır (İstanbul, Ülkü Basımevi).

Bu eserin, "Mehmed Âkif'in Ölümü ve Akisleri" başlıklı birinci bölümünde, büyük adamların az yetiştiğinden, sanatkârdan, sanattan bahsolunmuş, ele alınan mevzua dokunulmamıştır; Âkif'in "Ferdî Karakteri", "İçtimâî Karakteri", "Vatanperverliği", "Milliyetçiliği", "Şairliği" olmak üzre altıya ayrılan kısımlardan "Ferdî Karakteri" bahsinde, tahsil hayatı hakkında pek az bilgi verilmiş, diğer bölümler, şiirlerinin tahliline dayanılarak yazılmıştır. Eserin sonunda, şairimizin hayatı hakkında kısa bir not vardır (s. 53).

5. 1937'de, Âkif'in ölümünün yıldönümü münasebetiyle, Üniversite gençliği tarafından iki broşür yayınlandı. Bunlardan biri, *Mehmed Âkif'in Kabri İçin* adını taşır (İstanbul, Bozkurt Matbaası, 1937); gençliğin, şairimizin mezarını yaptırmak hususundaki düşünce ve teşebbüsleri anlatılmıştır. Ötekinde üniversitenin muhtelif şubelerine ait gençlerin, Âkif hakkındaki tahassüslerini buluruz. Bu iki broşür, aydın gençlerin, Âkif'e karşı duyduğu sevgi ve hürmeti, dolayısıyle Âkif'in şöhretini aydınlatmak bakımından kayda değer.

6. Âkif hakkında en zengin malzemeyi, Eşref Edib'in *Mehmed Âkif; Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları* adlı iki ciltlik kitabında buluruz.

Eşref Edib'in, Mehmed Âkif'le otuz yıl süren arkadaşlık hayatı vardır; müellif, eserinin, 700 sahifeyi aşan I. cildi (Âsâr-ı İslâmiye Kütüphânesi nşr., İstanbul, Ma'rifet Basımevi, 1938) mukaddimesinde, Âkif'in, «memleket, millet yolunda nasıl çalıştığını, nasıl gözyaşları döktüğünü, faziletlerini, sevgilerini» anlatmak gayesinde olduğunu kaydetmiştir.[5] Bu cümleler, bize, eserde hâkim olan dostluk havasını da hissettirmektedir.

Müellif bu eserinde, Âkif ile nasıl tanıştığına, *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasını nasıl çıkarmağa başladıklarına dâir hâtıralarını nakil suretiyle başlamıştır. Şairimizin, 1908'den itibaren, 1926'ya, yani Mısır'a gidinceye kadar *Sırât-ı Müstakîm* ve bu mecmuanın devamı olan *Sebîlürreşad*'daki neşriyatını, başmuharrirlik, Balkan Harbi, Umumî Harb, Mütareke, Millî Kuvvetlere katılması olmak üzere beş bölüme ayırarak tedkik etmiştir. *Mukaddime*'de işaret edildiği gibi, bu yayımlardan bahsolunurken gözetilen hedef, Âkif'in vatanseverliğini ve faziletlerini belirtmektir. Adı geçen mecmuaların hangi sayılarına ve ne zaman basıldığı da tesbit edilen bu yazılara bağlı olarak, Âkif'in, hayatının akışını da takip etmiş oluyoruz (s. 5-99).

Eser bizi Âkif'in Mısır'da *Kur'ân*'ı tercüme işiyle nasıl uğraştığı ve hususî hayatı hakkında da aydınlatıyor (s. 100-114); fakat, bundan sonra, Mısır'daki dostları hakkında verilen geniş bilgi (s. 128 vd.), hayatının seyrini muntazam takip etmemize engel oluyor.

---

[5] Eşref Edib'in, *Tevfik Fikret'in Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri* adlı eserinin (İstanbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi Neşriyâtı, 1362/1943) önsözü ise, şu cümlelerle başlar: «Tevfik Fikret'i tahlil edenler, onun meziyetlerini sayarken, kusurlarını da söylüyorlar. Müsellem olan meziyetleri hakkında münakaşaya lüzum yoktur. Ancak kusur olarak ileri sürülen noktalar üzerinde konuşulabilir. Bu hususdaki hükümler doğru veya yanlış olabilir» (s. 5). Müellfi, bu maksatla, eserinde, Fikret aleyhinde hükümlere yer vermiştir; bu arada, Fuad Köprülü'nün *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* adlı eserinde de, «bazıları, *Rübâb-ı Şikeste*'yi içinde yazıldığı muhitin tesirâtına bîgâne bir mahsul addederler; hattâ, bütün bir milletin ıztıraplarına, feryatlarına kulaklarını tıkayarak kendi aşkını terennüm ettiği için, Fikret'i tahtıe edenler bile çoktur» cümlesi alınmıştır; mânâsı da tamamlanmaksızın kesilen bu cümle, «o devir hayatını ve Fikret'i bilmeyenler için, ilk nazarda doğru görünebilecek olan bu mülâhaza hakikatte pek yanlıştır; çünkü…» tarzında devam etmektedir (s. 12). Bu misâli, eserin hangi maksatla yazıldığını aydınlatmak için verdik.

Bu kitap hakkında yazılan bibliyografik bir makale ve Eşref Edib'in cevabı için bk. *Yurt ve Dünya*, nu. 32-33; 1943.

Hastalığı, Lübnan seyahati (s. 171-174) ile, İstanbul'a dönüşü ve ölümü (s. 297-324) bahisleri de kesilerek, Âkif'in dostları (s. 175-248), ahlâk ve seciyesi, hakkındaki muhtelif hâtıralara yer verilmiştir (s. 175-324). Kitabın geri kalan kısmı, hayatında ve ölümünden sonraki neşriyâtı (s. 327-631), bestelenen şiirleri ve muhtelif yazıları hakkında bibliyografya bilgisini içine almaktadır (s. 632-668). Eserin sonunda has isimler indeksi vardır.

Bu kitabın, tertibi hakkında yukarıdanberi verdiğimiz bilgiye dikkat edilirse, Âkif'in, hayatı ve eserlerinden çok, hakkındaki yayımlara ve dostlarına dâir bilgiye yer verildiği görülür; bunu, 700 sayfayı aşan eserde, Âkif'in hayatı ve eserlerine dâir müellif tarafından verilen bilginin ancak 150-160 sahife tuttuğunu göz önüne alarak söylüyoruz. Şu halde, mühim kısmı, başkalarının Âkif hakkındaki tedkik, tahassüs ve hâtıralarına ayrılmıştır. Gelişi güzel sıralanan bu muhtelif yazılarda, bazan, çok kıymetli malzemeye rastlıyor, fakat, şairimizi hayatı ve eserleriyle bir bütün olarak tanıyamıyoruz. Öte yandan, bu muhtelif yazılarda, çoğu aynı şeyler tekrarlanmıştır: Nevzad Ayas, "Mehmed Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı" adlı makalesinde (s. 507-580), 1936'da, Âkif'ten -soyu sopu, doğumu, asıl mahlâsı, tahsili, nasıl yetiştiği vb. hakkında- kendisinin aldığı notlara dayanarak faydalı bilgi verdiği halde (s. 515-522), aynı bahislere, muhtelif muharrirler de temas etmiştir. İşte bu yüzden eserde tekrarlara, yanlışlara, hattâ biri ötekini tutmayan bilgilere rastlıyoruz. Âkif Mülkiye İdâdisi'nde üç sene, iki sene olan âlî kısmında bir sene okuduktan sonra, iki senesi nehârî, iki senesi leylî olan Baytar Mektebi'ni bitirdiği söylenildiği halde (s. 519), bir başka kısımda Mülkiye'nin yüksek kısmına bir hafta kadar devamdan sonra, leylî olarak dört sene Baytar Mektebi'nde okuduğu kaydediliyor (s. 295). Görülüyor ki, müellif, bu muhtelif tedkik, tahassüs ve hâtıraları, eserine olduğu gibi, kontrol etmeksizin, tekrarları, tenâkuzları, yanlışları ile beraber almıştır; eserin 700 sayfayı aşması da bundan ileri gelmektedir. Eşref Edib bu yazıların basıldığı tarihi ve yeri de göstermiştir; eser bu bakımdan, Âkif üzerinde çalışanlar için mevsuk bibliyografya bilgisi verildiğinden faydalıdır.

Kitabı kıymetlendiren şeylerden biri de, Âkif'in eserleri hakkında da verilen bibliyografya bilgisidir; şairimizin, *Resimli Gazete, Sırât-ı*

Müstakîm, Sebîlürreşad'da çıkan manzum, mensur hemen bütün yazılarının fihristi, basım tarihleri tesbit edilmiştir; bu mecmualar dışındaki yazılarından bahsetmemesi, Âkif'in bunlar haricinde pek az neşriyatta bulunduğu düşünülünce, mühim bir eksik sayılmaz. Bu kısımda, *Safahât*'a alınmayan şiirlerin listesini, bazılarının metinlerini de buluyoruz.

6. Eşref Edib bu eserinin, ikinci cildini, 1939/1357'de bastırdı (İstanbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi Neşriyâtı, Burhanettin Matbaası). 320 sahifelik bu eserde, Âkif hakkında, memleketimizin muhtelif yerlerinde yapılan ihtifallerden bahsolunduktan sonra (s. 4- 92), bunlara dâir kaleme alınan yazılar (s. 94-123), şair hakkındaki münakaşalar (s. 126-188), şairimizin ilk şiirleri (s. 190 vd.), hayatıyle alâkalı hâtıralar (s. 212 – 236) topluca neşredilmiştir. Müellif, eserinin son bahsini, bu kitabın I. cildi münasebetiyle yazılan tenkidlere ayırmıştır (s. 238-304); ilk cildinde olduğu gibi has isimler indeksi de vardır.

Eserde toplanan yazıların çoğu, mühim olmayan kimselere aittir; bununla beraber, tanınmış muharrirlerin tahassüslerine de rastlarız. İşte bu bakımdan, eser, bu muharrilerin karakterlerini belirttiği için de faydalıdır. Diğer taraftan, Âkif üzerinde çalışanlar için, şairimizin, bilhassa şöhretini aydınlatan vesikaları, topluca içine almaktadır.

7. Midhat Cemal'in *Mehmed Âkif* adlı eseri (İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939), şairimizin Hayatı (s. 1-176), Seciyesi (s. 179-292), San'atı (s. 303-444) olmak üzere üç bölümdür. Müellif, eserine, Mehmed Âkif ile 1903 yılında nasıl tanıştığını anlatmakla başlıyor. Eser, araştırma olmaktan çok, şairimizin hayatının muhtelif devrelerine, yaşadığı çevreye ve arkadaşlarına, bilhassa karakterine ait müellifin muhtelif hâtıralarından meydana gelmiştir.

Bu hâtıralar arasında, yalnız Âkif'e dâir değil, Hâmid, Fikret, Ali Ekrem vb. şairler hakkında da kıymetli malzemeye rastlıyoruz.

Eserde, birçok defa, not hâlinde, Ek kısmına bakılması, hattâ bakılması icap eden manzumenin numarası kaydediliyor. Bu notlardan, Ek kısmında, Âkif'in *Safahât*'ta bulunmayan ve hiç tanımadığımız şiirlerinin de yer alacağı anlaşılıyor; fakat bu kısım, henüz neşredilmemiştir.

7[a]. Eşref Edib, *Penpe Kitap – Tevfik Fikret'i Beş Cebheden Kırk Muharririn Tenkidleri*, İstahbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi Yayını, 1362-1943, 64 sayfa (Bu eser hakkında, Pertev Nâili Boratav, "*Penpe Kitap*", *Yurt ve Dünya*, nu. 32, Ağustos 1943. Eşref Edib'in bu münasebetle mektubu, *a. g. y.*, nu. 34, Birinciteşrin 1943).

7[b]. Zâhir Güvemli, *Mehmed Âkif, Hayâtı, San'atı, Şiirleri*, Türk Klasikleri – XII., Varlık Yayını, İstanbul 1953, 120 sayfa.

7[c]. *Mehmed Âkif*, Milliyetçiler Derneği Neşriyâtı, İlâveli İkinci Baskı, İstanbul, Çeltit Matbaacılık Koll. Şkti., 1961, 104 sayfa (Bu kitapta Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Doç. Dr. Nureddin Topçu, Avukat Ferruh Bozbeyli, Asistan Yük. Müh. Uğur Kökten, Nihad Sâmi Banarlı, Peyami Safâ'nın yazıları vardır).

7[ç]. Hakkı Güney, *Mehmed Âkif'te Deyimler*, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü, mezuniyet tezi, 1961. Sedad Erol Coşkuner, *Mehmed Âkif'te Batılılaşma*, 1961.

7[d]. Faruk Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz*, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1962, 136 sayfa.

7[e]. Midhat Cemal Kuntay, *Necid Çöllerinde Mehmed Âkif*, İstanbul, Ercan Matbaası, 1963, 312 sayfa.

7[f]. A. Cerrahoğlu, *Bir İslâm Reformatörü – Mehmed Âkif*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1964, 110 sayfa.

7[g]. Hasan Basri Çantay, *Âkif-Nâme*, İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 1966, 404 sayfa.

7[h]. *Mehmed Âkif – Ölümünün 30'uncu Yıldönümünde*, İkinci Kuvâ-yı Milliye Derneği Konya Şubesi Neşriyâtı, nu. 1., Konya, Kanaat Matbaası, 1966, 45 sayfa.

7[ı]. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Mehmed Âkif, His Life and Works*, Publications of the RDC Cultural İnstitute, Nu. 3, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1968, 84 sayfa.

7[i]. *Gençliğin Kaleminden Üç Cephesiyle Mehmed Âkif*, Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu Yayını, İstanbul, Tan Matbaası, 1968, 151 + 1 sayfa.

7[j]. Neriman Malkoç – Öztürkmen, *Mehmed Âkif ve Dünyası*, Ankara 1969, 240 sayfa.

7[k]. *Mehmed Âkif, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Şiirleri*, Ünlü Türk Şair ve Yazarları Serisi – IX., Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970, 72 sayfa.

7[l]. Mehmed Selim Karaca, *Âkif'e ve Fikret'e Dâir*, İstanbul, Gençay Matbaası, 1970.

7[m]. Türkân Tanaçar, *Mehmed Âkif'ten Bir Demet*, İstanbul 1970.

7[n]. Semih Topçu, *Âkif'i Yaşamak İstiyoruz – Ölümünün Otuzbeşinci, İstiklâl Marşı'nın Kabulünün Ellinci Yıldönümü Münasebetiyle*, Milliyetçiler Derneği Beşiktaş Şubesi Yayımı, İstanbul, Fatih Matbaası, 1971, s. 21 + 2.

7[o]. Muhiddin Nalbandoğlu, *İstiklâl Marşı'mızın Târihi*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1964, s. XVI + 208 (Eserin, Nisan, 1971 tarihini taşıyan bir araştırmayı içine aldığına göre (s. 205), basımının, 1971'de tamamlandığını söyleyebiliriz).

7[ö]. Ahmed Kabaklı, *Mehmed Âkif*, İstanbul, Toker Yayınevi, 1972.

BROŞÜR, MAKALE, MECMUA ÖZEL SAYILARI

8. Sabiha Zekeriya Sertel'in, *Tevfik Fikret – Mehmed Âkif Kavgası* (İstanbul, Tan Matbaası, 1940) adıyle yayımladığı broşür, Tevfik Fikret aleyhinde neşriyattan doğan dâvâ münasebetiyle hazırladığı müdafaanâmedir.

Yukarıda Süleyman Nazif'in eseri hakkında bilgi verirken, Tevfik Fikret ile Âkif'in, biribirine aykırı bazı düşüncelerinden, bu yüzden doğan münakaşalardan bahsetmiştik. Sabiha Zekeriye Sertel'in neşrettiği broşür, işte bu münakaşaların, Âkif'in ölümünden sonra yeniden ortaya çıkması üzerine kaleme alınmıştır.

Bu münakaşaya yol açan, Kâmuran Demir imzasiyle, 1939 Ekim'inde *Yeni Sabah*'ta çıkan, "Tevfik Fikret'in Eserlerini Yakmalı" başlıklı yazıdır. Bundan sonra *Yeni Sabah* gazetesi Fikret hakkında bir anket tertip etmiş, bu münasebetle, Fikret lehinde, aleyhinde neşriyat yapılmış, aleyhinde yürütülen hükümlerde, Âkif'le münakaşaları tazelenmiştir. Sabiha Zekeriya Sertel'in, hakkındaki hakaret dâvâsına mevzu teşkil eden, *Tan* gazetesindeki "Fikret'i Bir İrticâa Bayrak mı Yapmak İstiyorlar?" başlıklı yazısıdır.

Bahsettiğimiz broşürde, bu yazıdan sonra, Altıncı Ceza Mahkemesi'nde beraat kararıyle neticelenen müdafaa sûreti yer alır.[6]

---

[6] Bu müdâfaanâmede, Fikret-Âkif meselesinin tarihçesi yapılırken Fikret'in 1915 yılına rastlayan ölümü, 1914 olarak gösterilmiştir (s. 9).

9. Eşref Edib'in, *İnkılâb Karşısında Âkif – Fikret, Gençlik – Tan'cılar* adlı broşürü (İstanbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi, 1940), yukarıda anlattığımız (nu. 8) meseleye cevaptır.

10. Sabiha Zekeriya Sertel'in, Tevfik Fikret-Mehmed Âkif meselesi hakkındaki, *Sebîlürreşad'cıya Cevap* adlı ufak kitabı ise, nu. 9'da bahsettiğimiz broşür münasebetiyle yayımlanmıştır (İstanbul, Tan Matbaası, 1940).

Sabiha Zekeriya'nın bu kitabı, *Fikret'le Âkif Kavgasının Mahiyeti Nedir, Şahsıma Yapılan Hücumlar, Dâvâ Etrafında Geçen Bahisler, Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad'ın Bu Memlekete Hizmetleri* başlıklı dört bahisten ibarettir; hücumlara hedef olan Âkif'tir.

11. *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'ndeki, "Âkif" maddesinde, şairimizin "Hayatı ve Seciyesi" kısmı Eşref Edib, "Mütefekkir Âkif " bahsi Ömer Rıza Doğrul tarafından yazılmıştır (nu. 14-15, s. 213-231, 1941). Bu maddede bundan önceki neşriyata ilâve sayılabilecek yeni bilgiler yoktur.

12. İbnülemin Mahmud Kemal'in, *Son Asır Türk Şâirleri* eserinin (İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1930, s. 91 vd.) "Âkif" maddesinde, kısaca, fakat faydalı bilgi verilmiştir. Diğer neşriyata ilâve olarak, Âkif'in babası Tâhir Efendi'nin karakteri hakkında bilgiye rastlıyoruz: Tâhir Efendi, müellifin pederi Emin Paşa'nın üstatlarından Kırşehirli Hoca Mahmud Efendi'nin mezunlarından olup, hocasının tavsiyesi ile, İbnülemin Mahmud Kemal'e hususî ders vermiştir; işte müellif, bu sebeple Tâhir Efendi'yi yakından tanımaktadır ve onun meziyetleri hakkında bilgi sahibidir.

12[a]. Hasan Basrî Çantay, "Âkif'in Mümeyyiz Vasıfları", *Türk-İslâm Ansiklopedisi* Mecmuası, C. II., nu. 71, Haziran 1947. Hasan Basri Çantay, "Merhum Âkif Hakkında", *aynı mec*mua, C. II., nu. 72, Haziran 1947.

12[b]. Âkif Özel sayısı, *Hareket*, nu. 18, Aralık 1947.

12[c]. Vahdî Yurtmen, "Türk Milletinin Ender Yetiştirdiği Büyük Kıymet – Merhum Mehmed Âkif", *Dünya Milletleri ve Türkiye*, nu. 33, 30 Ekim, 1952. Vahdî Yurtmen, "Mehmed Âkif", *Tarih Dergisi*, yıl 1, nu. 2, Nisan 1952.

12[ç]. Hikmet Tanyu, "Mehmed Âkif'in İlim ve Atom Enerjisi Hakkındaki Fikirleri", *Dernek*, nu. 1-3, 4, Haziran 1955.

12[d]. H. Fethi Gözler, "Mehmed Âkif Ersoy'un Edebî Hayatı ve Karakteri", *Türk Yurdu*, nu. 263, Aralık 1956.

12[e]. Faruk Timurtaş, "Mehmed Âkif", *Türk Yurdu*, nu. 263, Aralık 1956.

12 [f]. Nâmık Yaz, "Millî Şâir Mehmed Âkif", *İslâm Mecmuası*., C. I., nu. 1-4, Nisan-Temmuz 1958.

12[g]. Nâhid Dinçer, "Mehmed Âkif" (başı daha önceki sayıda), *Hilâl* , yıl-1, nu. 5, Mart 1959.

12[h]. Fâik Gözübüyük, "Mehmed Âkif ve Muhammed İkbal", *Türk Yurdu*, nu. 50 (10), Ocak 1960.

12[ı]. Faruk Timurtaş, "Mehmed Âkif'in Fikirleri", *Türk Yurdu*, nu. 50 (9), Aralık 1960.

12[i]. Sevim Üngör, "Ölümünün XXV. Yıldönümünde Mehmed Âkif", *Bilgi*, yıl-14, nu. 163/165, Nisan-Haziran 1961.

12[j]. Sadri Ersin Güneyli, "Ölümünün XXV. Yıldönümünde Mehmed Âkif", *İslâm Mecmuası*, C. V., nu. 2-3, Kasım-Aralık 1961.

12[k]. "Mehmed Âkif Özel Sayısı", *Genç Öğretmen*, nu. 2 (10), Aralık-Ocak 1964-65.

12[l]. Muharrem Yıldırım, "Mehmed Âkif ve Millî Mûsikî", *Mûsıkî Mecmuası*, nu. 17 (215), Ocak 1966.

12[m]. Nihad Sâmi Banarlı, "Büyük Şâir Mehmed Âkif", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, nu. 6 (1/2), Ocak-Şubat 1966.

12[n]. Özel sayı, *Bilgi*, C. XX., nu. 236-37, Ocak-Şubat 1967.

12[o]. Kemal Edib Kürkçüoğlu, "*Büyük Şâir Mehmed Âkif'in Ölüm Yıldönümü*", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, nr 7 (68/69), Ocak-Şubat 1968.

12[ö]. Mâhir İz, "Mehmed Âkif'in İnançları ve Seciyesi", *İslâm Medeniyeti*, C. II., nu. 17, 15 Ocak 1967.

12[p]. Said Çelebi, "Millî Şâirimiz Mehmed Âkif", *Çağrı*, nu. 13 (132), Ocak 1969.

12[r]. Neriman Öztürkmen, "Millî Şâirimiz Mehmed Âkif" *Kadın*, nu. 4 (44), Ocak 1970.

12[s]. İbrâhim Alâaddin Gövsa, "Âkif, Mehmed", *Türk Meşhurları*, İstanbul, *Yedigün* Yayınları, b.t.y.

12[ş]. İbrahim Alâaddin Gövsa, "Mehmed Âkif", *Meşhur Adamlar, Hayatları, Eserleri*, İstanbul 1933-35.

12[t]. Midhat Cemal Kuntay, "Mehmed Âkif", *Aylık Ansiklopedi*, nu. 8, 1944.

12[u]. Fevziye Abdullah Tansel, "Ersoy, Mehmed Âkif", *Türk Ansiklopedisi*, C. XV., fesikül 118, 1970.

HAKKINDA NEŞREDİLECEK ESERLER

1. Biraz önce, Midhat Cemal'in, *Mehmed Âkif* adlı eserinden bahsederken, buna ek olarak, şairimizin neşredilmiş ve edilmemiş birçok şiirleriyle, onunla alâkalı manzumeleri bir cilt hâlinde topluca neşredeceğini haber vermiştik (bk., s. 207, nu. 7).

2. Es'ad Âdil Müstecâbîoğlu'nun *Mehmed Âkif* hakkındaki eseriyle (bk., nu. 4), Eşref Edib'in eserindeki bir kayıttan (s. I., s. 706 vd.), Balıkesir Mebusu Basri Çantay'ın Âkif hakkında bir eser hazırladığını öğreniyoruz. Hasan Basri Çantay, Âkif'in, İstiklâl Harbi sırasındaki en yakın dostlarındandır. Bu eserin, Âkif'in, hayatının İstiklâl Harbi safhasına ait zengin hâtıraları içine alacağı haber verilmektedir.[6a]

[6a] Müellifin *Âkif-nâme* adlı bu eseri, 1966'da basılmıştır (İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 404 sayfa).

XXII – Yazmayı Tasarladığı Eserleri

Âkif'in, yazmayı tasarladığı eserleri hakkındaki bilgimiz, muhtelif rivayetlere dayanmaktadır.

a. İstiklâl Savaşı'ndan sonra, "Çocuk Şiirleri" yazmaya karar vermişti (Eşref Edib, *Aynı eser*, C. I., s. 448); temayülleri gözönüne alınırsa, bunların mevzu bakımından dinî olacağı, çocukların dinî duygu ve bilgilerini kuvvetlendirmek gayesiyle yazılacağı düşünülebilir.

b. Mevzuunu Haçlı Seferlerinden alan Salâhaddin Eyyûbî'nin kahramanlıklarını anlatan bir piyes de yazmak tasavvurunda idi (*Aynı eser*, s. 160).

c. *Haccetü'l-Vedâ* adlı eseri, Hz. Muhammed'in, İslâmiyet uğrundaki mücadelelerini, kahramanlıklarını canlandırarak, ölümüyle sona erecektir.

ç. *VI. Safahât*'ı teşkil eden *Âsım*'ın zeyli de, plânını çizdiği eserleri arasındadır. Bu ciltte konuşturulan Köse İmam vb. şahıslar, yerlerini *zeyil*'de Naim Hoca'ya, Hüseyin Kâzım'a, Süleyman Nazif'e bırakacaktı; Âsım, Almanya'daki tahsilinden dönecek, İstiklâl Harbi'ne katılacaktı. İlk ciltte, Umûmî Harb sahneleri nasıl canlandırılıyorsa, bu kısımda, İstiklâl Savaşı yaşatılacaktı (Eşref Edib, *Aynı eser*, s. 158, 424, 161).

d. Vaktiyle birlikte Arapça çalıştığı Naim Efendi ile, Mütercim Âsım'ın *Kamûs Tercümesi*'ndeki Türkçe lügatleri çıkarmışlardı. Âkif, bunu, ayrı bir lügat hâlinde tertip etmek isteğinde idi (Eşref Edib, *Aynı eser*, s. 671 vd. Midhat Cemal, *Aynı eser*, s. 126).

XXIII – *Safahât*'ın Yeni Harflerle Basımı

Safahât'ın yeni harflerle basımı, bir "Mukaddime" ile birlikte şairimizin damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanmıştır; şu kadar var ki, "Mukaddime" (s. I-XLVII), Âkif hakkında bundan önce bilinenlere, yeni şeyler pek ilâve etmiyor. Aynı bilgileri *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'nin, "Âkif" maddesinde de bulabiliriz; bu maddenin, *Mehmed Âkif'in Hayatı ve Seciyesi* kısmı, Eşref Edib, *Mütefekkir Âkif* bahsi de, Ömer Rıza Doğrul tarafından yazılmıştır (bk., nu. 14-15, s. 213-231).

MUKADDİME

Gerek, kitabın üst kapağındaki kayıttan, gerek *Mukaddime*'nin sonundaki imzadan, Ömer Rıza Doğrul'un yazdığı anlaşılan *Mukaddime*'nin, I. kısmı, yani *Âkif'in Hayatı* bahsi, Eşref Edib'in, *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazısından kısaltılmış olup, Âkif'in evi, annesi ve babası hakkında verilen bilgi kısmen yenidir (s. V -VII); yalnız, Ömer Rıza Doğrul'un, Âkif'in babası İpekli Tâhir Efendi hakkında verdiği bilgi, tamamıyle yanlıştır:[7] Müellif, bu hususdaki izaha, «Âkif'in babası Tâhir Efendi, Fâtih dersiâmlarındandı. Âkif, *Âsım* adlı eserinde, Köse İmam diliyle, babasını, İpek'in köylüsü ümmî bir adam diye tarif eder» cümleleriyle başlıyor; Tâhir Efendi'nin bu ümmîlikten kurtulup müderrisliğe yükselebilmek için sarfettiği cehd üzerinde duruyor; halbuki, *Âsım*'da ümmîliğinden söz edilen, Âkif'in babası değil, dedesidir. Bu hata, Ömer Rıza Doğrul'un, bu bilgileri vermek için dayandığı,

---

[7] Ömer Rıza Doğrul'un eserinde, «Âkif'in on dört yaşına vardığı sırada vefat eden Tâhir Efendi'nin, elli dört yaşında ölmüş olduğunu kızı Nûriye Hanım temin ediyor» kaydı vardır (Mukaddime, s. V). Âkif'in "Fâtih Câmii" adlı şiiri bu ifadeyi yalanlıyor; çünkü, şair, kendisinin sekiz yaşında kadar olduğu zaman, babasının ancak elli beş yaşında bulunduğunu söyler (s. 7). Bundan çıkan netice, Âkif on dört-on beş yaşında iken vefat eden Tâhir Efendi'nin, elli dört değil, altmış yaşını geçmiş olduğudur.

Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmî, yarı vahşî bir adam

beyitinin yanlış anlaşılmasından ileri geliyor; bu beyitten biraz sonra gelen:

-İşte baban,
Bir şey öğrenmedi elbette o ümmî babadan.

mısralarından da, ümmîliğinden bahsedilen, Âkif'in babası değil, dedesi olduğu açıkça anlaşılır (*Safahât*, s. 334).

Mukaddime'nin II-IV. bahisleri teşkil eden, Âkif'in eserleri, edebî şahsiyeti, seciyesi ve hususiyetleri kısımları, Eşref Edib'in, *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazısından nakildir; Âkif'in edebî telakkîlerine ait ve siyâsî düşüncelerinden bahsedilen birer paragraf çıkarılmış (s. 222-223), diğer kısımlar -ancak bir-iki kelime değiştirilerek- olduğu gibi tekrarlanmıştır. *Mukaddime*'nin, geri kalan V-VI. kısımları ise, Ömer Rıza Doğrul'un, *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'nin "Âkif" maddesindeki "Mütefekkir Âkif" bahsinin naklinden başka bir şey değildir.

Safahât Mukaddime'sine dair sözlerimizi sona erdirirken, II-IV. bahisler, Eşref Edib'e ait olduğu halde, neden onun imzasını taşımadığına, gerek *Önsöz*'de, gerek not hâlinde bundan hiç söz edilmeyişinde, bütün *Mukaddime*'nin, Ömer Rıza Doğrul imzasiyle neşrine, kitabın üst kapağındaki, eserin «*Mukaddimelerini yazan Ömer Rıza Doğrul*» kaydına karşı, kendimizi, hayretten alamadığımızı ilâve edelim.

Şimdi, eserin ikinci bölümünü teşkil eden *Safahât* basımına geçiyoruz:

Herhangi bir muharririn, bir eserinin yeni basımları yapılırken -eğer mevcut ise- diğer basımlarının da gözönüne alınması usuldendir; bu tenkidli basımlar sayesinde, o muharririn, eserlerinde ne gibi tashihler yaptığı meydana çıkar; edebî şahsiyetinin tekâmülünü belirtmek için, bu tashihler, en sağlam vesikadır. Bu gibi karşılaştırmalar, diğer taraftan, yeni basımın daha doğru olmasına da yarar.

Ömer Rıza Doğrul'un hazırladığı *Safahât* basımında ise, eserin muhtelif tab'ları bulunduğu halde, bunlardan hiç biri gözönüne alınmamış, sadece 1928 yayımı, Arap harflerinden bugünkü harf-

lerimize çevrilmiştir. Eski harflerimizi bilmeyen bir kimse, bu yeni tabı' vasıtasiyle, Âkif'in, şiirlerinde ne gibi değişmeler yaptığına, edebî telâkkîlerinin nasıl tekâmül ettiğine dair fikir edinemez; hakkında, esaslı bir araştırma yapamaz; halbuki Âkif, bilhassa *I. Safahât*'taki şiirlerinin hemen hepsinde, mühim düzeltmeler yapmıştır; bu kitaptaki 36 şiirden, ancak 9 manzumesini değiştirmedi; bunlardan ikisinin birer mezar kitâbesi, birinin de tercüme olduğunu, bunlar üzerinde tashih yapmak güçlüğünü düşünürsek, tashihten geçirmediklerinin sayısı 6'ya düşer. İşte, bu değişmelerin mahiyetini, ne gibi maksatlarla yaptığını bilmek, Âkif'in edebî karakterini aydınlatmak bakımından mühimdir.

Âkif'in şiirlerinde yaptığı tashihleri dört kısımda toplayabiliriz:

a. Bu düzeltmelerden çoğu dil bakımındandır. *I. Safahât*'ın ilk ve son basımı arasında (1911-1928), Türkçemizin, yabancı kelime ve terkiplerden imkân nisbetinde temizlendiği görülür. Mehmed Âkif de, şiirlerinin 1928 neşrinde, yabancı kelime ve terkipler yerine Türkçelerini koymak suretiyle tashihler yapmıştır.

b. Tashihlerin bir kısmı, ilk basımdaki bazı kelimeler yerine, mânâca daha uygunlarını koymak için yapılmıştır.

c. Lüzumsuz kelimeleri, haşivleri kaldırmak düşüncesiyle yaptığı düzeltmeler de vardır.

ç. Bazı düzeltmeler ise, şairin, kanaatlerini değiştirmesi yüzünden yapılmıştır; İran medeniyetinden bahseden,

> Yetiştirmiş o Hayyâm'ın, o bir çok şems-i irfânın,
> Ziyâsında tenevvür eylemiş iklîmi dünyanın

beyitinin birinci mısraındaki Hayyâm'ın (s. 143) yerinde, 1928 basımında, Urfî'nin (s. 75) yazılıdır. İlk basımındaki:

> Bu öksüz kavmi uyandırmadadır varsa felâh

mısraını, 1928 basımında:

> Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh

tarzında düzeltmiştir (s. 128).

Birinci cildi dışındaki *Safahât*'lar, 1912'den sonra yayınladığı için, dil bakımından sadedir; fakat, Âkif'in, *I. Safahât*'taki 34 manzumeden yalnız altısına dokunamadığını, hele bazılarının âdetâ

yeniden yazdığını (msl., "Koca Karı ile Ömer") söylersek,[8] şiirlerinin tenkidli basımının lâzım geldiği daha iyi anlaşılır.

Herhangi bir eseri, Arap harflerinden yeni harflere çevirirken, karşılaştığımız birçok güçlükler vardır; Arap harflerinde, sesli harflerin yazılmadığı kelimeler pek çoktur; eser manzum ise, bu gibi kelimelerde, vezne göre, sesli harf bazan ilâve edildiği gibi, bazan kaldırılır; bu yüzden, dikkat etmezsek, mısra yeni harflere çevrildiği takdirde, vezince bozulmuş olur; *Safahât* tab'ında da, bu sebeple, vezni bozuk birçok mısralara sık-sık rastlarız:

1. Derler *yalnız* bulunsa Dirvas (s. 101).
2. *Nereden* buldun bu ihtişâmı (s. 103).
3. *Mâlınsa* -çünkü fazla- şimdi (z. 104).

mısralarının vezni bozuktur; doğru olması için *yalnız, nereden, malınsa* kelimelerinin, *yalınız, nerden, mâlın ise* tarzında okunması lâzımdır.

Eserde, bazı kelimelerin, bilhassa terkiplerin yanlış okunuşu yüzünden, hiç bir mânâ çıkmayan mısralar da vardır:

1. Açardı sîne, o olmaz mı *pür-küşây-ı visâl* (s. 132).

örneğinde görüldüğü gibi, *per* kelimesi, *pür* şeklinde okunmuştur.

Bazı mısralar, terkiplerin okunamayışı yüzünden, mânâ ve vezince bozulmuştur;

1. Tasavvur et ki muzlim bir *şeb ecrâm nâ-peydâ* (s. 129).
2. Sabah-ı sermedî âtîye eylemekte şitâb (s. 132).

mısralarının doğrusu, "Tasavvur et ki muzlim bir şeb-î ecrâm-ı nâ-peydâ" ve "Sabâh-ı sermed-i âtîye eylemekte şitâb"dır.

1. Öyle feyyâz ey zemîn-i ma'rifet mânen senin (s. 40).
2. Bütün *cihanda* akseyleyen hem'âlindir (s. 55).
3. Kiminin bir yığın *mîrâsı*
   Toplanır heyket-i metîni olur (s. 121).
4. İçinde pudralı üç *katlı* çehre, neyse yine (s. 132).
5. Tahayyül eylemezdim ki seyreden kalsın (s. 57).

mısralarından yine hiç bir şey anlaşılamıyor; bunun sebebi, eserin tashihlerindeki itinasızlıkla izah olunabilir; bunları, *I. Safahât*'ın ilk basımı ile karşılaştırırsak, doğrusunun,

---

[8] Âkif'in *I. Safahât*'ta yaptığı tashihler hakkında, bu kitabımızda daha önce etraflı bilgi verilmiştir (bk. s. 174 vd.)

1. Öyle feyyâz, ey zemîn-î mâ'rifet *mâyen* senin
2. Bütün *cihâtta* akseyleyen hem'âlindir
3. Kiminin bir yığın *müberrâtı*
   Toplanır heykel-î metîni olur
4. İçinde pudralı üç *kanlı* çehre ne'yse yine
5. Tahayyül eyleyemezdim ki *seyrden* kalsın.

şeklinde olduğunu görürüz.

Safahât'ın bu yeni basımında, bazı mısralar ise, kelimece eksiktir:

1. Hayır böyle değildir demek ne haddimize
2. Karışmasan olmaz değil mi, sen de, bunak!

mısralarının (s. 110 -111) doğru olabilmesi için, her iki mısraa, birinci kelimeden sonra, *bu* ve *işe* kelimelerini ilâve lâzımdır. Bu gibi hataları, ancak vezin bilenler anlayabilir; mısraın doğrusunu *Safahât*'ı diğer basımlarıyle karşılaştırmak yoluyla bulabiliriz; fakat bazan, Ömer Rıza Doğrul tab'ında, eskik olan bu gibi kelimeler değildir; beyitler, mısralardır:

> Nasîb-i fikr ü ziyâdan birinde yok gölge
> Duyulmamış bu beyinlerde his denen meleke

beyiti de, *I. Safahât*'ın ilk tab'ında olduğu halde (s. 212), 1928 basımında, tertip yanlışı olarak eksik bulunduğundan, Ömer Rıza Doğrul basımında da yoktur.

Hakk'ın Sesleri'ndeki kırk dört mısradan ibaret sekizinci manzume, Ömer Rıza Doğrul neşrinde atlanmıştır (s. 198).[8a] "Döner muhitimiz üstüne[9] hep senin nağmen" mısraından (s. 57) önceki,

> Devâm eder gideriz her zamanki âhenge.

mısraı da, eserde mevcut değildir. Bu yüzden, yazının, yalnız mânâsı değil, nazım şekli de bozulmuştur.

Esasen, bu basımda, manzumelerin şekil hususiyetleri de göz önüne alınmamıştır. Kıt'alar, bazan, ortadan bölünmüş veya birbirine eklenerek, devam etmiştir. Bu yüzden, manzumenin hangi nazım şekli ile yazıldığını ilk bakışta anlamak güçleşiyor; bilhassa terki-

[8a] Sonraki basımlarına almıştır (Meselâ, bk. İstanbul 1966).

[9] Doğrusu: üstünde.

b-i bend, terci-i bend şeklindeki manzumeleri tayin için, her beytin kafiyesini, ayrı ayrı takip zorundayız (msl. "Kör Neyzen"," Acem Şâhı", "Koca Karı ile Ömer", "Dirvas" vb.).

Arap harflerinden, yeni harflerimize çevrilen eserlerde, transkripsiyona riayet pek faydalı olmakla beraber, matbaalarımızın çoğunda bu harflerin bulunmayışı yüzünden, bu usulün tatbiki güçleşmektedir. Arap harflerinde, aynı sesi ifade eden muhtelif harfler olduğundan, bu türlü harflerle yazılan bazı kelimeler, yeni harflere çevrilince, bizi, mânâ vermekte tereddüde düşürüyor; bazan, esas mânâdan uzaklaştırabiliyor; meselâ, Âkif'in, bir "Mersiye" başlıklı şiirine ait:

> Fezâda yükselen encüm olur zevâle karîn
> Fakat bu necm-i emel sanki berk-ı hâtıf idi

beytindeki (s. 98), hâtıf kelimesi eski harflerle iki şekilde (he, te; kh, tı) yazılır; bunlardan biri, "seslenici, gaipten gelen ses" (hâtif), diğeri (khâtif), "kayıcı, göz alıcı" demektir; bu beyitte, her iki mânâ da yakışıyor; eski harflerle olan metinde, pek az kullanılan ikinci mânâdadır (khâtif). Şu halde, bu gibi metinlerde, esas mânânın kaybolmaması için, sahifenin altına not hâlinde olsun, kelimenin eski harflerle olan imlâ ve mânâsının yazılması pek faydalı olacaktır.

SON *SAFAHÂT*

Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanan *Safahât* basımının, üst kapağında bulunan, Âkif'in «basılan ve basılmayan bütün şiirleri» ibaresinden, şairimizin yazıp da neşretmediği veya neşredip de *Safahât*'a almadığı bütün şiirlerinin, ilâve olunduğu anlaşılır. Hakikaten, bu basımda, *VII. Safahât*'ın sonunda yer alan "İstiklâl

[9a] "İstiklâl Marşı"mız hakkında yayımlananlar için bk., Midhat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif, İstiklâl Şâiri*, İstanbul, Ülkü Kitabevi, 1944; "İstiklâl Marşı", *Aylık Ansiklopedi*, nu. 2, Haziran, 1944; Mustafa Yatman, "İstiklâl Marşı Şâiri ve Ankara", *Ankara Mecmuası*, Mart-Mayıs 1953; Faruk Kadri Timurtaş, "İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif", *Türk Yurdu*, C. III., nu. 2, Mayıs 1961; Ali Nihad Tarlan, "Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı", *Yeni İstanbul*, 20 ve 21 Mart 1966; Edhem Üngör, *Türk Marşları*, Ankara 1966, s. 70, 163 vd. (Kabulü, güfte ve besteleri hakkında); Nihad Sâmi Banarlı, "Korkma Sönmez!.. "(Marş'ın mânâsı hakkında), *Hayat-Tarih Mecmuası*, nu. 12, Ocak 1967; Faruk K. Timurtaş, "Mehmed Âkif Müzesi", *Tercüman*, 15

Marşı"ndan sonra,[9a] *Son Safahât* bölümü vardır. Müellif, bu kısmı Mehmed Âkif'in, en son manzumeleri ve basılmayan şiirleri teşkil ettiğini yazıyor; «*VIII. Safahât*'a koymak üzere yazmış olduğu parçaları, buraya naklediyorum. Buna *Bitmeyen Safahât* demek mümkündür; fakat *Son Safahât* demeyi tercih ettim» diyor (s. 495). Bu cümleleri okuyunca, demek ki, şairimizin, şimdiye kadar hiçbir yerde basılmayan şiirlerini, bu kısımda bulabileceğiz, diye seviniyoruz; demek ki, Âkif, hayatta iken *Safahât*'ın *VIII.* cildini de hazırlamıştı, diyoruz; fakat, sahifeleri çevirdikçe, hayret ve üzüntü içinde kalıyoruz; çünkü on iki sahifeden ibaret olan bu kısımda (s. 497-508) mevcut on altı manzumenin, hepsi daha evvel, muhtelif mecmualardan toplanmak suretiyle, Eşref Edib tarafından neşredilmişti (*Mehmed Âkif*, C. I., s. 121, 133, 134, 152, 153, 533, 593 vd., 645-648, 650 vd.). Hem de, bu on altı manzumeden on birini, Âkif'in genç denecek bir yaşta, edebî şahsiyeti tamamiyle teşekkül bile etmediği zamanlarda yazdıkları teşkil ediyor; bunlardan biri 1324, dördü 1325, ikisi de 1326-1328'de yazılmıştır. Âkif, bunları, müellifin kaydettiği gibi, nasıl, *VIII. Safahât* için yazmış olabilir? Geri kalan beş manzumeden "Ordunun Duası" da, Millî Mücadele sırasında, yani, *VII. Safahât*'ın neşrinden önce, yazılmış ve bu cilde alınmamıştır (Eşref Edib, *aynı eser*, s. 633); ancak, "Resmimin Arkasına",[10] "Resmim İçin", "Kasr-ı Gülşen" başlıklı ve yine neşredilmiş bulunan üç kıt'a, Âkif'in, son yıllarında yazdığı şiirlerdir. Bu kısımda, Âkif'in, Şerif Muhyiddin'e yazdığı mesnevî şeklinde on dokuz beyitlik bir mektubu da vardır; Ömer Rıza Doğrul, verdiği notta «Merhum üstat, vefatından kısa bir zaman evvel, Türk harfleriyle basılmak üzre, hazırladığı *Gölgeler*'e, bu şiirini de ilâve etmişti. Biz de, henüz neşrolunmayan bu manzumeyi, buraya dercediyoruz» (s. 499) diyor; Eşref Edib'in adı

Ocak 1971; Faruk K. Timurtaş, "İstiklâl Marşı'mızın 50'nci Yılı", *Tercüman*., 12 Mart 1971; Yaşar Güngör, "İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif Haftası Bugün Başlıyor – Büyük Şâirin Evi Müze Hâline Getiriliyor", *Tercüman*, 12 Mart 1971; "İstiklâl Marş"na ait yayınlar için, ayrıca bk. kitabımızın Umûmî İndeks'i. Muhiddin Nalbandoğlu'nun, "İstiklâl Marşı" hakkında bibliyografya hazırlamakta olduğunu kendisinden öğrenmiş bulunuyoruz. Baştan altı kıt'ası Fransızcaya manzum olarak çevrilmiştir (bk. Nimet Arzık, *Anthologie de la Poésie Turque*, Firmin Didot, Paris – Mensıl – Irvy, 1968, s. 97 vd.).

10 Bu kıt'a, Âkif hayatta iken, "Kendim İçin" başlığıyle basılmıştır (*Ayda Bir* , nu. 6, Şubat, 1936).

geçen kitabında, bu manzumeden bahsedildiği gibi, örnek olarak, yedi beyiti de basılmıştı (s. 651); işte, bu son manzumeye ilâve edilen on iki beyit dışında, bu kısımdaki bütün manzumeler daha önce basılmıştır.

Bu takdirde, *Safahât*'ın, üst kapağındaki, Âkif'in, «basılmayan bütün şiirleri» kaydı, eserin içindekilere uymadığına göre, bir reklâm olarak kabul edilebilir; fakat *Safahât*'ın yeni basımının sürümü için, bu gibi reklâmlara hiç de ihtiyaç yoktu. Âkif'in şiirleri zamanında olduğu kadar, bugün de, yeni nesil tarafından sevilip okunmaktadır. Öte yandan, bugün *Safahât*'ın yeni tab'ını eski harflerle mevcut basımlarını bulmak imkânsız gibidir; şu halde, Ömer Rıza Doğrul'un *Safahât*'ın yeni tab'ını neşretmesi, hem bu bakımdan, hem de, eski harflerimizi bilmeyen yeni nesile, Âkif'in şiirlerini yakından tanıtmak imkânını verdiği için, pek faydalıdır. Öyle sanıyoruz ki, *Safahât*'ın yeni harflerle hazırlanan bu ilk basımının mevcudu, kısa zamanda tükenecektir; bu düşünce bize, *Safahât*'ın, bu yazımızda üzerinde durduğumuz muhtelif yanlışlardan uzak, eski tab'larına ihtiyaç bırakmayan, doğru okunmuş, eksiksiz, tertemiz ve tenkidli yeni bir tab'ının hazırlanacağı ümidini de veriyor.

XXIV – Mensur Yazılarının Yeni Harflerle Basımı

Kitabımızın ikinci bölümünde, Âkif'in hayatının akışını, mânevî inkişâfını aydınlattığı için eserlerini de göz önüne alarak canlandırmağa çalışırken, nesir yolundaki yazılarından da bahsetmiştik. Bu sahada, 1908'den sonra başlayan çalışmaları, edebî birkaç makale dışında, İslâm Birliği idealinin gerçekleşmesi yolunda, çoğu *Âyet* tefsiri, bir kısım vazlarıdır.[11]

Âkif'in bu mensur yazılarından birkaçı eser hâlinde basılmakla beraber, çoğu, mecmua sayfalarında dağınık hâlde bulunuyordu. Ömer Rıza Doğrul bu nesirlerden bazılarını, *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler* adıyle, kitap hâlinde yayımlamıştır (İstanbul, Yüksel Yayınevi 1944; 376 sayfa).

Kapak hariç, 375 sayfa tutan eserin, mukaddimesinde, Âkif'in *Kur'ân*'a bağlılığını izah ederken yazdığı ve neşrettiği ilk şiirin de "Kur'ân'a Hitab" başlıklı olduğunu,[12] Hz. Muhammed hakkında bir fıkrayı nakilden sonra, Âkif'in de aynı yolu tuttuğunu, aynı seciyeyi yaşattığını kaydediyor (s. 3, vd.).

Üç kısma ayrılan bu eserin birinci bölümünde "Tefsirler" yer alıyor (s. 6-190); tefsiri yapılan sûrelerin sayısı 43 olup, hepsi Âkif'e ait değildir; Ömer Rıza Doğrul tarafından yazılan "Tefsirler" de vardır (s. 6-14; 17-20; 24-29; 162-174; 180-184); "Fetih Sûresi"ne, müellif tarafından bir kısım eklenmiş, Âkif'in Muhammed Abdûh'tan iktibas ettiği "Hac Sûresi" de, Ömer Rıza Doğrul'un verdiği nota göre, esere, tadil edilerek alınmıştır (s. 141, 175, vd.); fakat, bu yazının, tadiline neden lüzum görüldüğü kaydedilmiş değildir.

Kitabın ikinci bölümünde mev'izeler toplanmıştır (s. 191-250); bu dört mev'ize veya hitâbeden sonra gelen üçüncü kısımda ise (s. 261-363), edebî yazıları vardır ki, tutarı otuzdur.

Müellifin *Önsöz*'üne göre, bu yazılar muhtelif mecmualardan toplanmıştır (s. 5); fakat, hangi mecmua ve nüshalarından alındığı *Önsöz*'de kaydedilmediği gibi, metinler yayımlanırken de işaret

---

[11] bk. Birinci Bölüm, s. 46, 62, 89 vd.

[12] "Kur'ân'a Hitâb", Âkif'in yazdığı ilk şiir değildir (bk. kitabımızdaki Birinci Bölüm, s. 14, not – 14).

edilmemiş, çoğunun hangi tarihlerde basıldıkları, lügatlerden bazılarının gelişigüzel karşılıkları, "Tefsirler"in hangi sûrelere ait olduğu not hâlinde kaydolunmuştur.

Sırât-ı Müstakîm ve *Sebîlürreşad* mecmualarında basılan bu nesirler, eserde, basıldıkları tarihe veya mevzu birliğine göre sıralanmış değildir; aynı sûreye muhtelif âyet tefsirlerine, eserde, dağınık olarak da rastlıyoruz (msl. "Enfal Sûresi", s. 49, 63, 83 vd.).

Terkip eklerinin, birkaçı dışında, kelimelerin ayrı dizilmeyişi, metinlerin anlaşılmasını güçleştirebilir. Eserde, bunlardan başka ihmaller de göze çarpmaktadır: Muhammed Abdûh ismi, Mehmed Abde, Mehmed Abdu, Muhammed Abdu gibi türlü şekilerdedir (s. 112, 133, 161). *Hakk'ın Sesleri* bazan, ikinci *Safahât*, bazan üçüncü *Safahât* olarak gösteriliyor (s. 123, 145); aynı münasebetle aynı notun iki defa dizilmesi (s. 30, 33), metinde işaret edilip unutulan notlar (msl. s. 278) yanında, oldukça mühim tertip yanlışları vardır:

> Gerçi cânandan *dili şeydâ* için kâm isterim
> *Sonra* cânan bilmezem *kâmi dili şeydâ* nedir
> *
> Dün gece *ateşi sevdâ* düşüp âh medreseme
> *Battı* mantıkla meanî ve *beyanî maksûd*

örneklerinde[13] görüldüğü gibi (s. 261, 326), az değildir.

Bütün bunlara rağmen, eski harflerimizle okuyamayanlar için, Ömer Rıza Doğrul'un hazırlayıp yayımladığı bu eserin faydası inkâr edilemez; mecmua sayfalarında dağınık bir halde bulunan bu nesirlerin topluca basımı, Âkif hakkındaki çalışmaları kısmen kolaylaştıracağı için faydalıdır.

Müellifin, Âkif'in bu kitap dışındaki nesirlerini toplayıp, ese-rin başka cildi olarak yayımlanacağını da öğreniyoruz (s. 365); bu çalışmalarının, okuyanlarca daha faydalı olabilmesi için, bu yeni basımlarda, yukarıda işaret edilen noktaların da göz önüne alınacağını ummaktayız.[13a]

---

[13] İtalik dizilen bu kelimelerin doğru şekli "dil-i şeydâ", "sorsa", "kâm-ı dil-i şeydâ", "âteş-i sevdâ", "yandı", "beyân-ı maksûd"dur.

[13a] Eserin ikinci baskısı, bu 1944 basımına göre daha iyi sayılamaz (*Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve Mev'izeler*, Derleyen ve yayınlayan: Avukat Suad Zühdî Özalp, Ankara 1969, 238 sayfa).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAFAHÂT'TA BULUNMAYAN ŞİİRLERİ

Mehmed Âkif Ersoy'un şiirleri, *Safahât* umumî başlığıyle, 1911-1933 yılları arasında yedi cilt hâlinde basılmıştır. Bu külliyâtı meydana getiren her cildin, *Safahât*, *Süleymaniye Kürsüsü'nde*, *Hakk'ın Sesleri*, *Fâtih Kürsüsü'nde*, *Hâtıralar*, *Âsım*, *Gölgeler* olmak üzere hususi adları da vardır. Şairimizin ölümünden sonra bu yedi cilt, 1943'te Ömer Rıza Doğrul tarafından yeni harflerle yayımlanmış, sonuna "İstiklâl Marşı"mızla, *Son Safahât* adıyle bir cilt eklenmiştir. Ömer Rıza Doğrul'un, bu cildin başında kaydettiğine göre *Son Safahât*, «Mehmed Âkif'in en son manzumeleri ve basılmayan şiirleri»ni içine almaktadır; bunda Âkif'in on altı şiirini bulmaktayız.[1]

Ömer Rıza Doğrul'dan önce, Âkif'in *Safahât*'ta bulunmayan şiirleri üzerinde Eşref Edib çalışmış, 1938'de yayımlanan *Mehmed Âkif* adlı kitabında, "*Safahât*'a Dercolunmayan Şiirleri" başlıklı bir bölüm ayırmış, on sekiz şiirini neşretmiştir.[2] Ömer Rıza Doğrul'un tertiplediği *Son Safahât*'taki on altı şiirden on dördü, bu bölümde topluca yer almaktadır; *Son Safahât*'taki beşinci ve yedinci şiirler, Eşref Edib'in kitabında bu bölümde yer almamakla beraber, mevcuttur.[3]

"*Safahât*'a Dercedilmeyen Şiirleri" bölümünde, herhalde dalgınlıkla, *Gölgeler*'de bulunan, "Beni rahmetle anarsın işitirsen bir gün" mısraıyle başlayan kıt'ayı da kaydeden[4] Eşref Edib'in neşrettiği "Bayram", Hüseyin Vacid'in "Sonbaharda" adlı şiirine takriz kıt'ası, Abbas Halim Paşa'ya 16 Temmuz 1932'de yazdığı mektup nedense, *Son Safahât*'a alınmamıştır. Eşref Edib "Hersekli Ârif Hikmet Bey" mersiyesinin, "Hasb-i Hâl" ve "Yarası Olmayan Gocunmasın" başlıklı şiirlerinin *Safahât*'ta bulunmadığını haber veriyor; fakat bunları neşretmiş değildir.

---

1 Mehmed Âkif, *Safâhât,* İstahbul, Kenan Matbaası, 1948, s. 495- 508.

2 C. I., İstanbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938, s. 644 vd.

3 krş, *aynı eser,* s. 133, 593.

4 *Aynı eser,* s. 653; krş., *Gölgeler*, Mısır, Matbaatü'ş-Şebâb, 1933, s. 81.

Eşref Edib, eserinin, "İlk Neşrettiği Şiirler" bahsinde, Âkif'in *Resimli Gazete*'de basılan yirmi kadar şiirini tesbit etmiştir. Bunlar, 61-92'nci sayılarda, 39 Kânûnısânî 1313-3 Kânûnıevvel, 1314 (10 Şubat-15 Aralık 1898) tarihleri arasında yayımlanan manzumeleridir. Müellif, 92'nci sayıdan sonra, 5 Ağustos 1315 (17 Ağustos 1899) tarihine kadarki sayıları, İstanbul kütüphanelerinde bulanamadığı için tarayamadığını yazıyor.[5]

Eşref Edib'in yakın dostu Mehmed Âkif hakkındaki eserini, topladığı malzemenin bütününü göz önünde tutarak tertip etmek suretiyle değil, bunları sınıflandırmaksızın yazdığı anlaşılıyor; aynı meseleye dair kıymetli malzemeye dağınık halde, yer yer rastlamış olduğumuza dayanarak bu hükmü vermiş bulunuyoruz. Âkif'in *Resimli Gazete*'deki şiirlerinin listesi kitabının birinci cildinde, bunların metinleri ise ikinci cildinde yayımlanmıştır.[6] Müellifin, tertiplediği liste ile, yayımladığı bu on sekiz şiir karşılaştırılınca, şiirlerinin altında mecmua sayılarını gösteren numaraların listedeki gibi bazen tutmadığı görüldüğü gibi, listede tesbit ettiklerinin hepsini neşretmediği de anlaşılmaktadır. Bu yüzden *Resimli Gazete*'nin, müellifin göden geçirme imkânı bulamadığı sayıları da dahil, yeniden dikkatle taranması lâzım geliyor. Âkif'in, bu ilk şiirleri tesbit edildiği zaman, şahsiyetinin nasıl, hangi tesirler altında teşekkül ettiği, daha iyi aydınlatılmış olacaktır. Biz, onun *Safahât* dışındaki şiirlerini yayımlarken, Eşref Edib'in neşretmiş olduğu bu şiirlerden hemen hemen hiç birine yer vermiş bulunmuyoruz.

Âkif, İttihad ve Terakkî'nin Şehzadebaşı'ndaki İlmiye Kulübü'nde gece dersleri verdiği sıralarda, Arapça bazı beyitlerin «tercümelerini nazmen yazdırıyordu» diyen Eşref Edib, Ahmed Hamdi Aksekili'den naklen, bir beytiyle üç kıt'asını asıllarıyle yayımlamıştır.[7] Sözünü ettiğimiz beyit, *Safahât*'ta yoktur. Geri kalan kıt'alardan, "Sefâlet olsa hattâ müntehâsı râh-ı irfânın" mısraıyla başlayan *Son Safahât*'a alınmıştır.[8]

---

5 C. I., s. 653 vd.

6 *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul, Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi Neşriyâtı, 1939, s. 166 vd.

7 C. I., s. 592 vd.

8 krş., *Safahât*, İstanbul 1943, s. 502.

DİZİN

A

Abbas (sahâbeden) 179, 183
Abbas Halim Paşa 84, 112, 138, 144, 146, 229, 261, 262
"Abbas Halim Paşa'ya Tebrik" (M. Âkif) 144
Abbas Hâverî 234
Abdi Abdürrezzak 81
Abdullah (Dülger Hasan Dede'nin oğlu) 53
Abdullah Efendi (Umûr-ı Baytariye Müdürü) 85
Abdü'l-'Azîm türbesi 65
Abdülaziz Çâviş 95, 100, 110, 114
Abdülhak Hâmid 9, 17, 27, 40, 44, 58, 82, 155, 175, 179, 190
Abdülhamid Sultan, devri 17, 25, 40, 51, 65-66, 120, 136, 156, 159, 235
Abdül-Vahhab Azzâm 145
Abdürreşid İbrahim 11, 18, 72-73, 191
Acem, Acemler 96 -Acem edebiyatı 28, 34-35, 62 Acem şairleri 39 (Bk., İran, İranlılar)
Acemce 27, 129, 232, 247 (Bk., Farsça)
"Acem Şâhı" (M. Âkif) 37, 167, 173, 197, 221
"*Acılar*" (İ. A. Gövsa) 196
"*Açık Söz*" 105
Adalar 139
Adalet 16 56. -Adâleti İlâhî 185 - Adâleti Mutlak 184
Adana 31, 33
Adıvar, Abdülhak Adnan 68, 71
Adıvar, Halide Edib 197
Afgani and Abduh (Elie Kedourie) 66
Afrika 138
Ağaoğlu Ahmed 108
Ağaoğlu Samed 72
Âhiret 86
"Âhiret Yolu" (M. Âkif) 51, 59, 156, 170, 173
Ahmed (hikâye kahramanı, 49 - bk. "Meyhâne"
Ahmed (hikâye kahramanı, 157 - bk. "Hasta"
Ahmed (hikâye kahramanı, 55 - bk. "Köse İmam"
Ahmed Paşa, Bursalı 133
Ahmed Hâşim 87, 88, 192, 194
Ahmed Midhat Efendi 34
Ahmed Naim (Babanzâde) 13, 88
"Ahretlik" (M. Emin Yurdakul) 47, 156
Akâid dersi 26
Âkif (Bk.,, Ersoy, Hocazâde, İslam Şâiri, Mehmed Âkif, Molla Sırat, Ragif, Sa'di, *Safahât* Mübdi'i, Softa.)
"Âkif" maddesi (E. Edib - Ö. R. Doğrul)
"Âkif, Mehmet" maddesi (İ. A. Gövsa)
"Âkif'in Kabri İçin" 206
"Âkif'in Mezarı" 199
"Âkif'in Mümeyyiz Vasıfları" (H. B. Çantay) 212
"Âkif'i Yaşamak İstiyoruz" (Semih Topçu) 211
"Âkif-nâme" (H. B. Çantay) 214
Âkif'e ve Fikret'e Dâir (M. S. Karaca) 211
Akropol 31
Aksekili, Ahmed Hamdi 230, 256
Alemdağı 151
Âlem-i İslâm (Abdürreşid İbrahim) 191
"Âlem-i İslâm" (Fuad Hulusi) 193
"Âlem-i İslâm'ın Hastalıkları ve Çareleri" 95 (A. Çâviş'den M. Âkif)
Âlem-i ıtlâk 246
Âlem-i lâhut 246
Âlem-i vahdet 253
"Alınlar Terlemeli" (M. Âkif) 96, 144, 167, 173 (Bk., "Hasb-i Hâl")
Ali Hz. 160
Ali Fehmî (Hersekli) 27

Ali Hilmî 147
Ali İlmî Fâni 193
Ali Şevki Hoca 12, 23, 54, 115, 158 (Bk., "Köse İmam")
Al-İntikad 'ale't-Temeddüni'l-İslâmî (Şeyh Şiblî) 63
Âliye 94, 147
Alman, Almanlar 81, 84
Almanya 86, 87, 123, 129, 206, 215
Amasya 24
Amerika 65
Amerikalı, Amerikalılar 260
"Âmin Alayı" (M. Âkif) 11, 171, 174, 175
Amnofis II., (Fir'avun) 113
Anadolu 10, 12, 23, 31, 66, 99, 115
Anglikan Kilisesi 110
Anglikan Kilisesi'ne Cevap (Mehmed Âkif) 100, 110
Anglikan Kilisesi'ne Cevap (İzmirli İsmail Hakkı) 100, 110
Ankara 16, 20, 35, 72, 100-102, 105-108, 110-112, 129, 144, 202, 213, 224, 228
Antakya 147
Antakyalı, Antakyalılar 147
Anthologie de la Poésie Turque (Nimet Arzık) 122, 222
Arabistan 31, 206
Arap, Araplar 17, 28, 31, 33, 69, 77, 92, 109, 145, 220, 222, 224, 236, 239, 260
Arap Hoca (Fatih Câmii Başimamı) 27, 31, 33
"Arapların Fünûnu ve Keşfiyâtı" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Arca, Zâti 106
Arda 82
Arıbal, Celâl Dâvud 53, 196
Ârif Hikmet Bey (Bk., Hersekli Ârif Hikmet)
Arkadaş 192
Arnavut, Arnavutlar 25
Arnavutluk 23, 24, 77
Arş-ı Kibriyâ 257
Aruz vezni 53, 164
Arzık Nimet 122, 222
Âs (sahâbeden) 113
Âsım (Ali Şevki Hoca'nın oğlu) 115, 121-124, 126 - Âsım'ın nesli 121-122
Âsım 11-12, 23-24, 72, 91, 115, 120-126, 158, 170-171, 173, 176, 192, 203, 215-216, 229 (Bk., *Safâhat*)
Âsım, Ahmed Mütercim 215
Âsım'ın zeyli 215
"Asr Sûresi Tefsiri" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67, 76
Asya, Arif Nihad 198
Âşık Ömer 244
Âşiyan 204
"Atâlet Geçici Bir Hastalıktır" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Atâletin İntâç Ettiği Fenâlıklar" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Atâlet ve Mekâtib-i Resmiye Talebesi" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Atasözü 176
Atatürk, Mustafa Kemal 108
Atay, Fâlih Rıfkı 88, 109
Âtıf Hoca 111
Aval 50
Avrupa 10, 64, 68, 73, 193-194
Avrupalı, Avrupalılar 16, 73, 87
Ayas, Nevzad 23, 26, 31, 128, 208
Ayasofya Câmii 64
Ayda Bir 151, 175, 262
Âyet, Âyetler 70, 76, 77, 79-80, 86, 91, 93, 131, 191, 197, 224-225, 231, 261
Aylık Ansiklopedi 214, 221
"Ayşecik" (H. Suad) 47
"Azim" (M. Âkif) 37, 168
"Azimden Sonra Tevekkül" (M. Âkif) 98, 144, 168, 173
Aziz Hasan (Prens) 148

B

Baba Ârif, (hikâye kahramanı, (Bk., "Meyhâne") 49
Babamdan Hâtıralar (S. Ağaoğlu) 72
Baba Sâlim 152
Baba Sâlim, Hayatı ve Şiirleri (N. Yağmurdereli) 152
Bâb-ı Meşîhat 95
Bâbü's-Selâm 93
Bah-nâmeler, Beh-nâmeler 90, 256
Bahriye Mektebi 90
Bâise Hanım 155
Bakü 88
"Balıkçılar" (T. Fikret) 47, 156
Balıkesir 214
Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti (Osman Ergin) 88
Balkanlar 18, 161
Balkan Savaşı 11, 74, 82, 84-85, 98, 103, 111, 160
Baltacı Çiftliği 151
Banarlı, Nihad Sâmi 199, 210, 213, 221
Batı medeniyeti, 190 (Bk., Garb.)
Batış Yılları (F. Rıfkı Atay) 88
Bayburtlu Mustafa 199
Bâyezid Camii 71
Bâyezid, Yıldırım Hân 103
"Bayram" (M. Âkif) 11, 59, 171, 229
Baytar Mektebi 9, 26-27, 29-32, 63, 66, 155, 164, 190, 208, 232
Bayur, Yusuf Hikmet 108, 109
"Bebek-yahut-Hakk-ı Karâr"(M. Âkif) 53, 55, 157-158, 168, 173
"Bedâyi'ü'l-Acem" 35-36, 233
Bedr Savaşı 121 - Bedr'in arslanları ("Çanakkale Şehitleri") 121
Bekir, hikâye kahramanı, 51 (Bk., "Meyhâne")
Belleten 66
Berlin 11, 86-91, 123, 160, 168, 257
"Berlin Hâtıraları" (M. Âkif) 87-91, 160, 168, 257
Beyatlı, Yahya Kemal 125, 138, 192, 197
"Beyitler" (M. Âkif) 234, 249, 256
Beyrut 147
Bezm-i elest 133
Bilgi 213 - *Bilgi* mecmuası, özel sayı, Âkif hakkında 213
"Bir Arîza" (M. Âkif) 138, 141, 144, 168, 173, 261, 262
"Bir Gece" (M. Âkif) 137, 144, 158, 168, 173
Birinci Cihan Savaşı 18, 119, 162 (Bk., Umûmî Harb)
Bir İslâm Reformatörü - Mehmet Âkif (A. Cerrahoğlu) 210
"Bir Kıt'a" (M. Âkif)
"Bir Mersiye" (M. Âkif) 40-41, 58, 174
"Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi" (M. Âkif) 167, 174
"Bir Resmin Arkasına Yazılmış İdi" (M. Âkif) 168
"Bir Resminin Arkasına", 144, 222 (Bk., "Resmim İçin")
Bir Sefîlenin Hasb-i Hâli (Bk., *Sefîle*.)
Bir Zanbak'ın Hikâyesi, (M. Rauf) (Bk., Zanbak.) 90
Bismark, Otto, Prince de 259
Bitlis 99
Boğaziçi 143, 157
Bolayır, Ali Ekrem 27, 47, 60-61, 156, 165, 179, 188, 209
Boratav, Pertev Nâili 210
Boyabat 23
Bozbeyli, Ferruh 210
Bozdoğan Kemeri 33 (Bk., Su kemerleri)
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 14, 72, 204
"Bu da Bir Mezartaşı İçin Yazılmıştı" (M. Âkif) 168
Bu'd-ı mutlak 103
Bugünkü Edebiyat (F. Köprülü) 204
"Bugünki Müslümanlar -yahut- Müslümanlığa Müslümanlarla İhticac" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Bu Günkü Şâirlerimiz" 194

Buhara 23-24, 73
Bursa 102
"Bûselerinin Tahassürü" (Celâl Sâhir) 60
Bûstan (Sa'dî) 233
"Bülbül" (M. Âkif) 12, 100, 102, 111, 167, 173-174
"Büyük Âkif'in Rûhuna İthâf" (A. İ. Fânî) 193
Büyük Doğu mec., 257, 259
Büyük Duygu mec., 51
"Büyük Şâir Mehmed Âkif" (N. S. Banarlı) 213
"Büyük Şâir Mehmed Âkif'in Ölüm Yıldönümü" (K. E. Kürkçüoğlu) 213

C

Câmi'atü'l-Fu'ad 127, 145
Câmiatü'l-Mısrîye 127
Câmi-i Kebîr (Diyârıbekir) 99
Câmiü'l-Ezher 107, 193
"Cânan Yurdu" (M. Âkif) 41, 44, 58, 168, 173
Cemâleddin Efganî 18, 64-68, 70, 191 (Bk., Muhammed B. Safder.)
Cemil Bey, Berekât-zâde 147
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye 95
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Sâlnâmesi 95
Cenab Şahabeddin 27, 82, 124, 126, 164
"Cenk Şarkısı" (M. Âkif) 175
Ceride-i İlmiye 85
Cerîr (Arap şairi) 243
Cerrahoğlu, A. 210
Cezîretü'l-Arab 91
Cinci Meydanı 195
"Cinsiyet ve Diyânet-i İslâmiye" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Confession (J.J. Rousseau) 31
Coppée, François 191, 197
Coşkuner, Sedad Erol 210
Cumhuriyet Devri Hâtıralarım (K. Nâmî Duru) 105

Ç

Çağatay, Ali Rifat 106, 107
Çamlıbel, Faruk Nafiz 111
Çanakkale 12, 87, 121-122, 193
Çanakkale Savaşı 121 - "Çanakkale Şehitlerine" (M. Âkif) 12, 121
Çankaya (F. R. Atay) 109
Çantay, Hasan Basri 210, 212, 214
Çiftçilik Makinist Mektebi 46
Çin 73
"Çocuklara" (M. Âkif) 144, 167
"Çok Acı" (O. Y. Serdengeçti) 158

D

Dâhî-i san'at 259 (Bk., Tevfik Fikret)
Dârülfünûn 29, 62, 88, 127, 232, 249
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmîye Cemiyeti 95, 100, 110, 206
Dârü'l-Hilâfet-i İslâmiye 85
Dârülulûm 64
Daudet, Alphonse 9, 97, 187
"Dâüssıla" (S. Nazif) 111
Demir, Kâmuran 94, 211
Demirtaş Mahallesi 199
Demokrasi Yolunda – On the Way to Democracy (F. Köprülü) 88
Dernek 212
"Derviş Ahmed" (M. Âkif) 139, 141, 144, 158
Derviş Efendi (Şirvanlı) 24
"Destûr" (Bk., Terci'-i Bend, Mehmed Âkif.) 29, 232
Dırağman 124
Dicle sâhilleri 183

Dimitri Çorbacı (hikâye kahramanı, (Bk., "Meyhane") 49
Din 67-68, 71, 89, 110, 250, 258
Dinçer, Nâhid 213
"Din Nedir" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Din Ne Kadar Müsâit İmiş" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Din ve İlim" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Dirvas" (M. Âkif) 56, 57, 59-60, 159, 168, 173, 219, 221
Dîvan, Dîvanlar 83
Divan edebiyatı 174, 175 - Divan nazım şekilleri 39 - Divan şairleri 90
Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi 213
Diyanet İşleri Reisliği 108, 110
Diyârıbekir 99, 100
Diyojen (Diogene d'Apollonie) 195
Doğrul, Ömer Rızâ 23, 25, 32, 78, 91, 167, 171, 191, 212, 216-217, 220-225, 229
Doğu medeniyeti 28, 190
Dumas, fils Alexandre 9, 62, 63
"Durmayalım" (M. Âkif) 36, 171, 173
Duru, Kâzım Nâmî 104

E

Ebû Ubeyde, 'Âmir b. 'Abdulah b. Cer, (Ashâbdan) 159
Edebiyat 89-90
Edebiyata Dâir (Y. Kemal Beyatlı) 197
Edebiyât-ı Cedîde 36 - Edebiyât-ı Cedîdeciler 155 (Bk., Servet-i Fünûn edebiyatı, Servet-i Fünûncular)
Edebiyat-I Hakikiye Mesleği 191 (Bk., Realizim)
Edebiyat-ı Türkiye Dersi 127
Edebiyat Tarihi Dersleri (A. S. Levend) 23
Edirne 31, 32, 82, 193, 234
Efganlı Cemâleddin (Bk., Cemâleddin Efgânî.)
Efrenc (Bk., Fransız, Fransızlar, Frenk, Frenkler) 240
Ehl-i Salîb Ordusu (Bk., Haçlı) 101
Elaziz 5
El-Cezîre 99
El-Hakku Ya'lû 39
El-Hamrâ Sarayı 128
"Eli Baltalı Çocuk" (Tâhir Olgun) 192
El-Mir'âtü'l-Cedîde 64
El-Müeyyed 67
El-Uksur 84, 160, 168, 173
"el-Uksur'da" (M. Âkif) 84, 87, 160, 173
El-'Urvetü'l-Vuskâ 65
"Elvâh-ı Tabîat" (Ali Ekrem) 188
"Emel ve Taleb-i Mecd" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Emeviler Devri 56, 158, 163
Emin Bey (Tophâne-i Âmire veznedarı) 32
Emin Bülend (Bk., Serdaroğlu) 194
Emine Abbas Halim (Prenses) 146, 150
Emine Şerife Hanım 23, 24
Emîr Buhârî 25
Emre, Ahmed Cevad 206
Emrullah Efendi (Maarif Nâzırı) 120
Endülüs şairleri 96
Eren, Mihin 236, 237
Ergin, Osman,Nuri 66, 88, 100, 107
Ergun, S. Nüzhet 88
Ermeni, Ermeniler 128
Erozan, Celâl Sâhir 59, 60, 204, 260
Ersoy, Cemile 53, 157
Ersoy, Emin 115, 158
Ersoy, Feride 53, 157
Ersoy, İsmet 32, 144
Ersoy, Nûriye 216
Es'ad Dede, Selânikli 27
Esrâr-ı Kur'ân (A. Çaviş) 95
Eş'arî, Ebû Mûsâ 68
Eşref Edib (Fergan) 13, 23, 26, 27, 29, 31, 33-34, 39, 44, 46, 60-61, 63, 67, 70, 72, 75-76, 84, 86, 91, 95, 99-100, 105-107, 115, 120, 123, 126, 128-129, 137, 141, 145, 147, 149-151,

165, 176, 187, 189, 191, 199, 206-210, 212, 214-217, 222, 229-233, 248-250, 255-257, 260-262
"Evlâdım Mehmed Ali'ye" (M. Âkif) 97
"Ezanlar" (M. Âkif) 170

F

Fahreddin Hoca 255
Fahrüddîn Râzî 34
Fantin (roman kahramanı, bk. *Sefiller*) 44
Farsça 13, 233, 248, 249 (Bk., Acemce)
Fâtih Sultan Mehmed 103
Fatih 47-48, 124, 195 - Fatih yangını 25
Fatih Camii 71, 80, 82, 157-158
"Fâtih Câmii" (M. Âkif) 25, 27, 52, 55, 170, 173, 216
Fâtih Kürsüsü'nde 11, 80, 82, 161, 171, 173, 188, 192, 229 (Bk., *Safahât IV*)
Fâtih Merkez Rüşdîyesi 25
Fecr-i Âtî 87
Ferdinand (Bulgaristan Prensi) 82
Ferîdun Bey (Bk., *Süleymaniye Kürsüsü'nde*) 81
"Feryat" (M. Âkif) 173 (Bk., Tevhid -yâhut- Feryâd)
Feyzî-i Hindî 62
Feyzullah Efendi (Nakşî şeyhi) 24
"Fezâil ve Rezâil" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Fikret'i Bir İrticâa Bayrak mı Yapmak İstiyorlar?" (S. Zekeriya) 211
"Fikret'in Mukabelesi" 88
Florya 81
Fir'avun, Fir'avunlar 112, 113, 144, 160, 168, 173
Firdevsî-i Tûsî 35
Fransa 197
Fransız, Fransızlar 9, 31, 36, 84 - Fransız şairleri 36 (Bk., Efrenc, Frenk, Frenkler.)
Fransızca 9, 95, 247, 260
Frenk, Frenkler, (Bk., Efrenc, Fransız, Fransızlar.) 97
Fuad Hulûsî 193
Fuad Şemsi, Dr. 115
Fuzûlî 9, 62, 155, 191
Fütûhât (İbn Arabî) 242

G

Galatasaray Sultânîsi (Lisesi) 35
Gâlib, Es'ad, Şeyh 62
Ganj vâdileri 129
Garp 18, 28, 36, 63, 64, 67, 69, 73, 74, 80, 97, 129, 161, 163, 173, 175, 186, 190, 247 (Bk., Batı)
Garplılar 188 - Garp edebiyatı 28, 190 - Garp eserleri 64 - Garp felsefesi 129 - Garp fikirleri 73 - Garp ilimleri 247 - Garp kadınları 64 - Garp kültürü - Garp medeniyeti 69 - Garp memleketleri 163 - Garp tesiri 28 - Garp şiirleri 175 - Garbın eski şiirleri 191 - Garb'ın şi'r-i kadîmi 188 Garplılaşmak 79
"Garp, Medeniyeti Nasıl Bulmuş" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Gayet Mühim Bir Eser" (M. Âkif) 191
Gazâlî, Ebû Hâmid İmam Muhammed Tûsî 68
Gazel 28, 34, 174, 175
"Gece" (M. Âkif) 131, 136, 141, 144, 162, 167, 173
"Geçinme Belâsı" (M. Âkif) 37, 168, 173
Gençliğin Kaleminden Üç Cephesiyle Mehmed Âkif 210
Genç Öğretmen 213

Goldziher, I 65
Gökalp, Mehmed Ziya 71, 162, 192
Gökmen, Fatin Hoca 151
Gölgeler 11, 12, 38, 104, 131, 144, 145, 146, 168, 171, 176, 192, 222, 229, 261 (Bk., *Safahât* VII)
"Görülmeyenler" (Osman Fahri) 192
Gövsa, İbrahim Alâeddin 194, 195, 196, 213
Gözler, Fethi 213
Gözübüyük, Fâik 213
Graziella (Lamartine) 31, 62, 191
Gurabâ Hastahanesi 247
"Gül, Bülbül" (M. Âkif) 174
Gülistân (Sa'dî) 36
Günaltay, Şemseddin 108, 197
Güney, Hakkı 210
Güneyli, Sadri Ersin 213
Güngör, Yaşar 222
Güntekin, Reşad Nuri 29, 232
Gürpınar, Hüseyin Rahmi 87
Gütfü Gû (İ. A. Gövsa) 194
Güvemli, Zâhir 210

H

Hacc 127
Haccetü'l-Vedâ (M. Âkif) 215
Hacer-i semâvî 187
Hacı Baba (Hekim) 23
Haçlı Seferleri (Bk., Ehl-i Salîb) 215
Hadîs, Hadîsler 70, 86, 91
Hâfız, Şirâzlı 35
Hâfız Divânı 35
"Hâfız'ıma" (M. Âkif) 34
Hakikîlik, (Bk., Edebiyat-ı Hakikiye Mesleği - Realizim.)
Hâkimiyet-i Milliye 93, 101, 104, 105, 109, 111, 270
Hakkı, İspartalı 30, 60
Hakk'ın Sesleri 75, 76, 78, 79, 86, 132, 161, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 192, 220, 225, 229 (Bk., *Safâhat* III)
"Hâlâ mı Boğuşmak" (M. Âkif) 96, 144, 168, 173
Hâle Sineması 111
Halep 234
Hâl Ehli 248
Haliç 72, 74
Halîfe 183
Halîfe 182 (Bk., Ömer Hz.)
Halifeler Devri 56, 158, 163
Halil Edib 34, 236, 241
Hâlis Efendi, Hoca 27
Halkalı 26, 30, 46, 52, 155, 157, 175
Halkalı Ziraat Mektebi 46, 52, 157, 175
Hanoto (Hanotaux) 66, 67
Hanoto'nun (Hanotaux) Hücûmuna Karşı Şeyh Muhammed Abdûh'un İslâm'ı Müdâfaası 66
Harb'in Etrâfında (Fuad Hulûsî) 193
Harbiye Nezâreti 86
Hareket (Âkif Özel sayısı) 212
Harem 94
Hasan (hikâye kahramanı) (Bk., "Küfe") 47-48
Hasan (hikâye kahramanı) (Bk., "Meyhâne") 49, 51
Hasan Dede, Dülger 53, 157 (Bk., "Seyfî Baba")
Hasan Fehmî (Şeyhülislâm) 64
"Hasb-i Hâl" (M. Âkif) 190
"Hasb-i Hâl" (M. Âkif) 190
"Hasb-i Hâl" (M. Âkif) 96
"Hasb-i Hâl" 96, 144, 167, 173 (Bk., "Alınlar Terlemeli"
"Hasb-i Hâl" (M. Âkif) 254-255
Hasb-i Hâl (M. Âkif) 28, 96, 100, 167, 168, 173, 179, 229
"Hasır" (M. Âkif) 51, 156, 168, 173
"Hasta" 47, 51-52, 55, 60-61, 156-158, 167, 173
"Hasta Çocuk" (Tevfik Fikret) 47, 60
Hatay 193

Hâtem (Bk., Hâtim) 56
Hâtıralar 11, 72, 84, 91, 93, 94, 95, 161, 167, 168, 171, 173, 192, 204, 229, 257 (Bk., *Safâhât V*)
Hâtim Tâ'î, b. Abdullah b. Sa'd (Bk.,Hâtem.)
"Hayat Arkadaşım'a" (M. Âkif) 144, 167
Hayat-Tarih Mecmuası 221
Hayyâm, Ömer 218
Hâzım Efendi (Rufâî Tekkesi Şeyhi) 260
Hazine-i Fünun 33
Hazret-i Ali Diyor ki (Bk., Anglikan Kilisesine Cevap) 110
Hece Vezni 164
Hernani (V. Hugo) 31
Hersekli Ârif Hikmet 34, 40
"Hersekli Ârif Hikmet Bey" (M. Âkif) 229
Hersekli Ârif Hikmet Bey - (Divân) 235
Heybeliada 138, 261
Hezec Bahri 165, 171, 172
Hıristiyanlık 67
"Hıristiyanlık ve Müslümanlık" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Hicaz 11, 20, 92, 127
"Hicran" (M. Âkif) 131, 136, 141, 144, 162, 167, 173
Hiç (Neyzen Tevfik) 192
Hidiv 65
Hilâfet 77
"Hilâfet-i İslâmiye" (A. Çâviş'den M. Âkif) 85, 95
Hilâl 213
Hilvan 112, 114, 127, 128, 129, 131, 133-136, 138, 141, 143, 146-147, 162, 261
Hilvanlılar 138
Himalaya dağları 129
Hindistan 65, 73, 160
Hindli, Hindliler 63, 73, 129, 262 - Hind Müslümanları 73 - Hind şiirleri 129
Hişâm 56-57, 114, 159
Hişâm (Sahâbeden Âs"ın oğlu) 113,
Hocazâde (Bk., *Âsım*) 12, 115
Hugo, Victor 9, 31, 44
Hukuk Mektebi 30
Hunsâ (Arap kadın şairi) 244
Huzeyfetü'l-Adevî (sahâbeden) 113, 158
Huzur Dersleri (E. Mardin) 24, 232
Hürriyet, 51, 156, 168, 171, 174, 260 Âşık-ı Hürriyet 246 - Fikr-i Hürriyet 55
"Hürriyet" (M. Âkif) 51, 156, 171, 174
Hürriyet, (Bk., Meşrûtiyet II) 69
"Hürriyet Bayramı" (M. Âkif) 168
Hürriyetçi Parti 64
"Hüsam Efendi Hoca" (M. Âkif) 136, 144, 159, 168, 173
Hüseyin Câvid 249
Hüseyin Kâzım Kadri Beyzâde 82, 83, 215
Hüseyin Sîret (Bk., Özsever.)
Hüsn ü Aşk (Şeyh Gâlib) 62
"Hüsran" (M. Âkif) 144, 168
"Hüsrân" (Bk., "İthâf Kıt'ası") 97
"Hüsrân-ı Mübîn"(M. Âkif) 168, 174

I

Irk (Bk., Türk, Türkler.)
Işılay Sa'dî 260

İ

İbn Fâriz 62, 96
İbni Hattâb (Bk., Ömer Hz.) 179, 183
İbn Reşid (Necid Kralı) 92
İbnü'z-zaman 260
İbrahim Bey (Baytar) 31, 246, 247
İctihâd 88
İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler (Said Halim Paşa'dan M. Âkif) 109
İdealizm cereyanı 186
İfhâm 194

İhsan Efendi (Yozgatlı) 107
İkdam 204, 235, 239, 241
İkinci Kuvâ-yı Milliye Derneği Konya Şubesi 210
İlâhiyât Fakültesi, Ankara Üniversitesi 127, 145
İlmiye Kulübü (Şehzadebaşı'nda) 69
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal 232, 235, 236, 237
İngiliz, İngilizler 65, 84, 92, 101, 121
İngilizce 89
İngiltere 92
İnkılâb 257 - İnkılâpçı 78
İnkılâb Karşısında Âkif – Fikret, Gençlik – Tan'cılar (Eşref Edib) 212
İnkılâp Şâiri Fikret'in İzleri (Nigâr Sâlih Kerâmet) 204
"İnsan" (M. Âkif) 67, 167, 173
"İntikad" (Mütenebbî'den M. Âkif) 191
İpek 23, 24, 216, 217
İran 65, 83 - İran edebiyatı 129, 188 - İran halısı 142 - İran hükûmeti 66 - İran medeniyeti 218 (Bk., Acem, Acemler)
"İskelet" (Neyzen Tevfik) 88
İslâm, İslâmlar 27, 31, 56, 58, 61-72, 74-75, 77-79, 82, 84-86, 92-93, 95-99, 101, 103-104, 108-114, 121-122, 125, 128, 151, 156
İslâm âlemi, İslâm diyarı 12, 64, 65, 82, 84, 96, 98 - İslâm âlimleri 70 - İslâm büyükleri 103, 159, 160 - İslâm cihânı 93 - İslâmcılık 69 - İslâm devlet adamları 58, 159 - İslâm idealistleri 191 - İslâm ilimleri 61 - İslâm kadınları 63 - İslâm medeniyeti 69, 95, 128, 160 - İslâm memleketleri 66, 68, 74 - İslâm rûhu 125, 193 - İslâm sahaları 68 - İslâm tarihi 56, 63, 113 - İslâm ümmeti 58, 93, 114, 159 (Bk., Müslüman, Müslümanlar)
İslâm Ansiklopedisi 65
İslâm Birliği 18, 19, 58, 61, 62, 68-72, 74-75, 77, 79, 84-86, 95, 98, 103, 104, 111-112, 114, 151, 156, 159-162, 173, 191-193, 199, 224 (Bk., İslâm İttihâdı, İttifâk-ı İslâm, Pan-İslâmizm, Vahdet.)
İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiye (S.H. Paşa'dan M. Âkif) 95
İslâmî Türk Edebiyatı (N. Pekolcay) 261
İslâmiyet 11, 68, 75, 100, 162, 192, 197, 215, 254
İslâmlaşmak (S. H. Paşa'dan M. Âkif) 95
İslâm Mecmuası 213
İslâm Medeniyeti Mecmuası 199
İslâm Medeniyeti Tarihi (Circi Zeydan) 63
İslâm Şairi 108 (Bk., Âkif)
"İslâm ve Medeniyet" (Hanoto) 67, 95
İsmail Hakkı, İzmirli 110
İsmâil Safâ 38, 47, 60, 165
İspanya 128
İspirtizim 243
İstanbul 23-24, 28-29, 33, 38, 46, 58, 63-68, 71-72, 74, 78-80, 82, 88-91, 93, 95, 98, 100-101, 104-106, 108-110, 112, 115, 123-124, 127-128, 131, 136, 138-139, 143, 150-152, 158, 188, 191-193, 197, 199, 203-214, 220-221, 224, 229-231, 234-236, 241, 247, 257, 261-262 - İstanbul kütüphaneleri 230
İstanbul Darülfünûnu 29, 46
"İstediğimiz Edebiyat" (M. Âkif) 191
"İstibdâd" (M. Âkif) 156
"İstiklâl Marşı" 12, 25, 104-109, 150, 152, 175, 193, 196, 199, 200, 211, 221-222, 229, 233
"İstiklâl Marşı'mızın 50'nci Yılı" (F. Timurtaş) 222
İstiklâl Marşı'mızın Târihi (M. Nalbandoğlu) 211
"İstiklâl Marşı Şâiri ve Ankara" (Mustafa Yatman) 221
"İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif" (F. Timurtaş) 221
"İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif Haftası Bugün Başlıyor (Yaşar Güngör) 222

İstiklâl Savaşı (Bk., Millî Mücâdele) 18, 25, 98, 100, 102, 123, 131, 160-162, 215, 231
İstinsâf 25
İtalyan, İtalyanlar 128
"İthâf Kıt'ası" (M. Âkif) 97 (Bk., "Hüsrân)
"İ'tiraf" (M. Âkif) 51, 174
İttifak 67
İttifâk-ı İslâm (Bk., İslâm Birliği) 194
İttihad ve Terakkî Cemiyeti 69, 71, 230
İz, Mâhir 213, 248
İzmir 28

J

Jack 31
Japonya 72

K

Kaadir 89
Kabaklı, Ahmed 211
Kâ'be 93, 122, 250
Kâbil 108
Kadıköy 106, 111
Kadın 213
Kadri Efendi (Hoca) 25
Kahire 65, 84, 107, 127
Kahtan-oğulları 77
"Kalender'le Tilki" (Sa'di'den M. Âkif) 38
Kam, Ferid 62, 132
Kamûs Tercümesi 215
Kandemir, Feridun 150
Kant felsefesi 186
Kanûn-i Esâsî 25
Karaca, Mehmed Selim 211
"Kara Bir Gün" (Süleyman Nazif) 101
Kara Kuvvet 89
Kasım Bey 64
"Kasr-ı Gülşen" (M. Âkif) 146, 222
Kasr-ı Gülşen (Hilvan'da) 146
Kastamonu 93, 98, 99, 100, 105, 231, 261
"Kavmiyyet ve Dîn-i İslâm ve Medeniyet" (A. Câviş'den M. Âkif) 95
Kavuklu Hamdi 81
Kayyûm 89
"Kazâ ve Kader" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Kedourie, Elie 66
Kemal, Nâmık 27, 60, 125, 127, 155, 164, 197
Kemaloğlu 199
Kemâlü'l-Hikmet (İbnülemin Mahmud Kemal İnal) 236, 241, 243
"Kenan" (Tevfik Fikret) 47, 156
"Kendim İçin" (M. Âkif) 222
"Kesildi mi Ellerin" (M. Emin Yurdakul) 60
"Kır Ağasının Rüyası" (hikâye) 120
"Kırklar" 151
"Kıssadan Hisse" (M. Âkif) 144, 168
"Kıt'a 262
Kıt'a (İkbâl'den tercüme) 262
Kıt'a tercüme 262
"Kıt'alar" (M. Âkif) 262,
Kıyâm-ı Haşr 42
"Kibritçi Kız" (M. Emin Yurdakul) 47, 156
Kirazlı Mescit 33
"Kişi Hissetiği Nisbette Yaşar" (M. Âkif) 96
Kitâbü'l-Kâmil (Müberrid) 27
Kitâb-ı Köhne (Bk., *Kur'ân-ı Kerîm*) 89
Kitâb-ı Yezdan (Bk., *Kur'ân-ı Kerîm*) 89
Kitâbullâh (Bk., *Kur'ân-ı Kerîm*) 256
"Koca Karı ile Ömer" (M. Âkif) 17, 179, 219, 221
"Koleraya Dâir Hasbihal" (M. Âkif) 190
Komünistler 88
Konuk, Ahmed Avni 88

Kosova 82
Kökden, Uğur 210
Köprü, Karaköy 72, 80, 82
Köprülü, Mehmed Fuad 88, 90, 194, 199, 204, 207
"Kör Neyzen" (M. Âkif) 11, 51, 156, 168, 174, 221
Köroğlu 244
"Köse İmam" (M. Âkif) 11, 54, 55, 158, 167, 173
Köse İmam 11, 12, 23, 54, 55, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 158, 167, 173, 215, 216 (Bk., Ali Şevki Hoca)
Kubbe-i Hadrâ 93
Kudret 135 - "Elvâh-ı Kudret" 188
Kuntay, Midhat Cemâl 13, 114, 152, 200, 213, 217, 224, 235-237, 239, 250, 263, 265
"Kur'ân'a Hitâb" (M. Âkif) 33, 224
Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler (M. Âkif) 191, 224
Kur'ân-ı Kerîm 11, 31, 68, 107, 108, 109, 225 (Bk., *Kitâb, Kitâb-ı Köhne, Kitâb-ı Yezdân, Kitâbu'llah*)
Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve Mev'izeler 225
Kur'ân-ı Kerîm, tercüme ve tefsiri 224
Kuşadalı, Ali Rıza 29, 232
Kuvâ-yı Milliye (Bk., Millî Kuvvetler) 14
Kuvvet 88
Küçük Kız, 52 (Bk., Ersoy, Nûriye)
"Küfe" (M. Âkif) 11, 17, 46, 47, 51, 123, 168, 173
Külliyât-ı Âsâr (Bk., *Safahât*, I-V.) 97
Kürkçüoğlu, Kemal Edib 213

L

La Dame aux Camélias (Dumas fils) 62
"Laf Ne Kadar Çok, İş Ne Kadar Az" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Lamartine 9, 62, 97, 191
Lâmiatü'l-Arab (Zemahşerî) 69
Lâ-şerîke leh 89
Lâiklik 88, 112
Le Harmonies (Lamartine) 62
Lé Journal 67
Les penseurs de l'Islam (Carra de Vaux) 68
Levâmi'ü'l-Efkâr (Ârif Hikmet) 243
Levâyihü'l-Hikem (Ârif Hikmet) 243
Levend, Agâh Sırrı 23
Leylâ Hanım 260
Leylâ, (hikâye kahramanı) 112, 133, 162
"Leylâ" (M. Âkif) 12, 111, 144, 162, 167, 173
Leylâ ve Mecnun (Fuzûlî) 155, 191
"Leyle-i Saâdet" (M. Âkif) 56, 137
"Leyle-i Vilâdet" (M. Âkif) 39, 56, 137
Liberal 65, 260 - Liberal fikirler 65 - Libareller 258
Liberte 259, 260
Livâü'l-Hamd 72
Londra 65, 145
Lugal, Necâti 108, 236
Lübnan 94, 147, 208

M

Ma'âd 253
Maârif 81
Maarif Vekâleti 104
Maçka 150
"Mahalle Kahvesi" (M. Âkif) 11, 49, 51, 156, 173
Mahallîlik 188
Mahmud Efendi Hoca, (Kırşehirli) 212
Mahmud Efendi Hoca, (Yozgatlı) 23
Mahmud Efendi Tırnovalı, Huzur Hocası 29, 232
Mahmud, "Mezarcı", 51 (hikâye kahramanı) (Bk., "Meyhâne")
"Mahşer" (M. Âkif) 33

Malatya 234
Malta adası 100, 101
Maltepe 138
Mama (İstanbul'da eğlence yeri) 81
Manastır 124
Mançurya 73
Mansûr, Hallac 242
Mardin, Ebu'l-'Ulâ 24
Marizlemek 51
Marmara denizi 138, 139
Masal, Masalcı 155
Massé, Henri 68
Matbûû'l-Endam mes'elesi 125
Matla'-ı Aslî 252
Mebde' 253
Mecnûn, al-'Ârimî 96
Mecnûn (hikâye kahramanı) 112, 133, 238
Medeniyet 81, 105 (Bk., Garb, İran, İslâm.)
Medîne 84, 180, 182, 183
Méditations (Lamartine) 62
Mehmed Ağa 54 (hikâye kahramanı) (Bk., "Seyfî Baba")
Mehmed Efendi, (tâcir) 23
Mehmed Âkif, (Mehmed Âkif Ersoy'dan başka), şair 33
Mehmed Âkif (Ahmet Kabaklı) 211
Mehmet Âkif (Eşref Edib) 31, 23, 26, 27, 29, 31, 33-34, 39, 44, 46, 60-61, 63, 67, 70, 72, 75-76, 84, 86, 91, 95, 99-100, 105-107, 115, 120, 123, 126, 128- 129, 137, 141, 145, 147, 149-151, 165, 176, 187, 189, 191, 199, 206-210, 212, 214-217, 222, 229-233, 248-250, 255-257, 260-262
Mehmed Âkif (Midhat Cemal Kuntay) 13, 114, 152, 200, 213, 217, 224, 235-237, 239, 250, 263, 265
Mehmed Âkif (Milliyetçiler Derneği) 210
Mehmed Âkif (Müstecâbî-oğlu Es'ad Âdil) 208, 214
Mehmed Âkif (Süleyman Nazif) 23, 26, 29, 82, 91, 96, 123, 188, 203, 205
"Mehmed Âkif" maddesi (M. C. Kuntay) 214
"Mehmed Âkif" maddesi (Ö. R. Doğrul – Eşref Edib) 212, 216
"Mehmed Âkif" (Faruk Kadri Timurtaş) 213
"Mehmed Âkif" (Nâhid Dinçer) 213
"Mehmed Âkif" (Vahdî Yurtmen) 212
"Mehmed Âkif Ersoy Mahallesi" 199
"Mehmed Âkif Ersoy'un Edebî Hayatı ve Karakteri" 213
Mehmed Âkif, Hayatı, San'atı, Şiirleri 210
Mehmed Âkif, Hayatı, Seçme Şiirleri 206
Mehmed Âkif, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Şiirleri 210
Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri 205
Mehmed Âkif – His Life and Works 210
"Mehmed Âkif'in Fikirleri" 213
"Mehmed Âkif'in İnançları" 213
"Mehmed Âkif'in *Safahât*'ta Bulunmayan Bir Şiiri Üzerine" 261
Mehmed Âkif – İstiklâl Şâiri 221, 234
"Mehmed Âkif Müzesi" 221
"Mehmed Âkif Öldü" 196
"Mehmed Âkif, Ölümünün Onuncu Yılı" 199
"Mehmed Âkif, Ölümünün Otuzuncu Yıldönümünde" 210
"Mehmed Âkif'te Deyimler" 210
"Mehmed Âkif'ten Bir Demet" 211
"Mehmed Âkif'ten Yepyeni Yüz Mısra" 257
"Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz" 210
"Mehmed Âkif ve Dünyası" 210
"Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı" 221
"Mehmed Âkif ve Millî Musıkî" 213, 260
"Mehmed Âkif ve Muhammed İkbâl" 213
"Mehmed Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı" 208
Mehmed Ali 58
"Mehmed Ali'ye", (Bk., Evlâdım Mehmed Ali'ye) 144, 168
Mehmed Ali, Şevki, Kâbil Elçisi 108

Mehmed Emin, Paşa 236
Mehmed Rauf 27, 88, 90
Mekke 94
Mekteb 27
"Mektup" manzum (Baytar İbrahim Hilmi'ye) 246
"Mektup" (Eşref Edib'e) 207
Mektup, manzum (Şerif Muhyiddin'e) 222
"Mektup" (Ferit Kam) 132
Merc 141
"Merhum Âkif Hakkında" 212
"Mersiye" (M. Âkif) (Baytar İbrahim Hilmi hakkında) 31, 40, 41, 155, 171, 174, 246-247 (Bk., Bir Mersiye.)
Mesnevî (nazım şekli) 173, 175
Meşhed-i Rıza 65
Meşhur Adamlar, Hayatları, Eserleri (İ.A. Gövsa) 213
"Meşhur İslâm Seyyahı Abdürreşid Efendi" (Eşref Edib) 191
Meşrutiyet II. 9, 17, 45, 51, 69, 156, 178, 192, 206 (Bk., Hürriyet)
Mevcûd 132
Mevlid 11, 76, 142-144, 157, 161, 167-168, 174
"Mevlid-i Nebî" (M. Âkif) 144, 167
"Meyhâne" (M. Âkif) 11, 49, 51, 156
"Mezarlık" (M. Âkif) 11, 171, 174
Mısır 11-12, 14, 19, 25, 64-65, 67-68, 70, 84-85, 91, 95-96, 107-108, 111-114, 126-128, 131, 136-139, 141, 143-145, 147-151, 157-162, 167, 173, 182, 192-193, 205, 207, 229, 261-262 – Aşağı Mısır 64
Mısır Apartmanı 151
Mısırlı, Mısırlılar 63, 84, 160
Michel, B. 68
"Milletin Mâzisi", "Hastalıkların Çaresi" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Milletler Üzerinde Câri Olan Kavânîn-i İlâhîye" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Millî Kuvvetler 98, 100, 207 ((Bk., Kuvâyı Milliye)
Millî Mücâdele 100, 102 (Bk., İstiklâl Savaşı)
"Millî Şâirimiz Mehmed Âkif" (Said Çelebi) 213
Milliyetçiler 193 Milliyet-perver 194 (Bk., Türkçüler)
Milliyetçiler Derneği, Beşiktaş Şubesi 211
Misbâhü'l-Îzâh (A. Hikmet) 243
Molla Sırat 90 (Bk., Ârif Ersoy)
Moskof, Moskoflar 128
"Muallakât-ı Seb'a" 69
Muallim, Nüsha-i Mahsûsa 204
Muhafazakârlar 194
Muhâkemât-ı Edebiye (İsmâil Safâ) 38
Muhammed Hz. 56, 137, 158, 163, 215, 224, 254 (Bk., Peygamber)
Muhammed Abduh 18, 63-68, 70, 75-76
Muhammed B. Safder, Es- Seyyid 64 (Bk., Cemâleddin Efgani)
Muhammed Ferid Vecdî 96
Muhammed İkbal 129, 213
Muhammes (nazım şekli) 174, 175
"Muhayyeleyi İşletmek" (M. Âkif) 187
Muhyiddîn Arabî 242
"Mukaddime" (Alexandre Dumas) 62
"Mukaddime" (M. Âkif) 167, 174, 216
Murabbâ (nazım şekli) 175
Murad I., (sultan) 82
Mûsa Bin Ebi'l-Gâzân (Muallim Nâci) 60
Mûsâ Kâzım 34
"Musâhabe" (M. Âkif) 62
"Musâhabe-i Edebiye" sütûnu 59
Musavver Terakkî 33
Mûsıkî Mecmuası 213, 260
Mustafa (şeyh) 68
Muzaffer Kemal 199
Müberrid 27
Müctes bahri 172
Müdâfaa-i Milliye Heyeti Neşriyat Bürosu 82
Mühendishâne 121
"Mülâkat" 150 (Bk., Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle)

Mülkiye Baytar Mektebi 26, 66, 164, 190
Mülkiye Mektebi 120
Mülkiye İdâdisi 208
"Mülkü Muhâfaza Esbâbı" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Münserih bahri 172
Müslüman, Müslümanlar 63, 67-68, 74, 77, 85-86, 95, 99, 102, 112, 193, 250 - Müslüman Dini 77 - Müslüman esirleri 86 - Müslüman mülkü 74 - Müslüman şairi 128 - Müslüman yurdu 85
"Müslüman Askeri" (A. Çâviş'den M. Âkif) 95
Müslüman Kadını (Ferid Vecdî'den M. Âkif) 63
"Müslümanların Atâleti ve Esbâbı" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Müslümanlık 67, 86
"Müslümanlık'ın Esbâb-ı İnhitâtı ve Meskeneti" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Müslümanlıkta Esaslar - Eski Müslümanların İlme Hürmeti" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
"Müslümanlıkta Esaslar - Sa'y ü Amelin Nazar-ı İslâm'daki Mevkii" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Müslümanlık'ta Kadının Hukuku (A. Çâviş'den M. Âkif) 95
Müstecâbîoğlu, Es'ad Âdil 206, 214
Müsteşrikler 16, 236, 240
Müstezat-gazel (nazım şekli) 174
"Müşâfahât-i Kalemiye" (H. S. Tanrıöver) 60
Mütekarib bahri 167
Mütenebbî, Ebu't-Tabîb Amed 96, 191

N

Nâcî, Muallim, 9, 17, 28-29, 35, 58, 124-125, 155, 165, 179, 190, 231-232
Naim Bey 27
Nakşî tarikatı 24
Nalbandoğlu, Muhiddin 211, 222
Nallino, C. A. 68
"Nasıl Tanıdım" (F. N. Çamlıbel) 111
Nâsıru'd-Dîn Şâh 66
Nâsırüddîn Şâh ve Bâbîler (S. Nazif) 66
Nasrullah Camii (Kastamonu'da) 98
"Na't" (M. Âkif) 33, 137
Naturalist 49
Necâti Lugal Armağanı 108
Necid Çölleri 91- 92, 94, 123, 160, 170
Necid Çöllerinde Mehmed Âkif (M. C. Kuntay) 210
"Necid Çöllerinden Medine'ye" (M. Âkif) 91, 92, 123, 160, 170, 173, 203, 206
"Ne Eser, Ne de Semer" (M. Âkif) 139, 141, 144, 167
"Nefs-i Nefîs" (M. Âkif) 144, 167
"Nerdesin" (M. Âkif) 144, 167
"Nevruz'a" (M. Âkif) 144, 167
Neyzen Tevfik 88, 139, 158, 192, 241
Nısfü'l-leyl 147
Nihad Paşa, El-Cezîre kumandanı 99
Nil nehri 113
Nişantaşı 65, 150, 151
Nizâr kavmi 77
Nureddin Ağa 23
Nübüvvet 66
Nüsha-i kübrâ 253

O

Olgun Tâhir, Mevlevî 192
Ordu 75, 104
"Ordunun Duâsı" (M. Âkif) 222
"Ordunun Duâsı" 171
Orhan Gazi, (sultan) 103
Oriente Moderno 68

"Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezâret-i Aliyyesi Hey'et-i Fenniyesi'nden Mehmed Âkif" 33
Ortaoyunu 81
Osman I. (sultan) 103
Osman, 49 (hikâye kahramanı) (Bk., "Meyhâne")
Osman Fahri 192
Osmanlı, Osmanlılar 90, 103 - Osmanlı centilmeni 256 - Osmanlı edebiyatı 242 - Osmanlı İmparatorluğu 92, 98

Ö

"Öksüz Ahmed" (İsmâil Safâ) 47
"Ölümünün XXV. Yıldönümünde Mehmed Âkif" (Sevim Üngör) 213
"Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle – Mehmed Âkif'le Son Konuşma" (Bk., Mülâkat) 150
Ömer, Hz., 17, 179, 182-183, 219, 221 - (Bk., Halîfe, İbn Hattâb, Koca Karı ile Ömer)
Ömer (hikâye kahramanı) 49 (Bk., "Meyhâne")
Ömer Fâruk, (şehzâde) 91
Ömer Hayyam 35
Ömer Lûtfî (Binbaşı) 87
Ömer Seyfettin 194
"Önsöz" (Âkif) 217
Özalp, Suad Zühdî 225
Özsever, Hüseyin Sîret 27
Öztürkmen, (Malkoç) Neriman 210, 213

P

Pampin 50
Pan-İslâmizm 64, 68, 74(Bk., İslâm Birliği)
Paris 25, 65, 68, 88, 122, 222
Parnassien, Parnassienler 186
"Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" (M. Âkif) 161
Pekolcay, Neclâ 261
Pendik 138
Penpe Kitap – Tevfik Fikret'i Beş Cebheden Kırk Muharririn Tenkidleri (Eşref Edib) 210
Pendik 138
Peyâm 125, 129
Peyâm-ı Meşrık (M. İkbal) 129
Peyami Safâ 210
Peygamber 109, 198 (Bk., Muhammed Hz)
Positivisme 186
Protestan, Protestanlar 89

Q

Quovadis (H. Sienkiewicz) 31

R

Rafael (Lamartine) 62
Ragif 24 (Bk., Âkif)
"Ramazan Sadakası" (T. Fikret) 47
Realist 36, 39, 61, 151, 191, 199
Realizm 46, 156, 186
Recâîzâde Mahmud Ekrem 82, 83, 125
Recez bahri 165, 171, 172
RDC Cultural İnstitute 210
"Reddiye" (A. Avni Konuk) 88
Remel bahri 165, 171
Renan, Ernest 9
Resimli Gazete 34, 35, 36, 39, 46, 208, 230, 231, 233

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (N. S. Banarlı) 199
"Resmim İçin" (M. Âkif) 144, 148, 167, 168, 222
"Resmimin Arkasına" (M. Âkif) 222
"Ressam Haklı" (M. Âkif) 51, 141, 167, 173
Ressâm-ı Ezel 92
Rıza Mirzâ 65
Risâletü'l-Vâridât (M. Abduh) 64
Riyâset-i Cumhur Orkestrası 107
Robert College 89, 260
Romantizm 186
Rûhî, Bağdatlı 29, 30, 232
Rum, Rumlar 119, 128 Rum kızı 117, 119
Rumeli 31
Rus, Ruslar 31, 73, 124
Rusça 247
Ruslaşmak 73
Rusya Türkleri 72
Rübâb-ı Şikeste (T. Fikret) 207

S

Sadâ-yı İrşad (Zeynelâbidin) 193
Sa'dî 37, 67 (Bk., Âkif)
Sa'dî, Şîrazlı 34-39, 62-63, 67, 96, 124, 144, 191-192 – Sa'dî mesleki 96
"Sa'dî" (M. Âkif) 36
"Sa'dî" 96
"Sa'dî'den Tercüme" (M. Âkif) 144, 167
"Sa'dî Işılay Anlatıyor – Mehmed Âkif ve Leylâ Hanım'ın İltifatları" 260
"Sa'dî ile Şeyhi" (Tâhir Mevlevî) 192
Safahât I., 51, 58-61, 68, 76, 161, 167-168, 170-171, 173-174, 176, 178-179, 197, 218-220
Safahât II., 72, 80, 161, 167, 173 (Bk., *Süleymâniye Kürsüsü'nde*)
Safahât III,. 76, 79, 161, 168-169, 174-175 (Bk., *Hakkın Sesleri*)
Safahât IV., 80, 161, 173, 188 (Bk., *Fâtih Kürsüsü'nde*)
Safahât V., 84, 91, 94, 161, 168, 170, 257 (Bk., *Hâtıralar*)
Safahât VI., 115, 123, 125, 173, 176, 215 (Bk., *Âsım*)
Safahât VII., 38, 131, 144, 167-168, 171, 173-174, 176, 221-222 (Bk., *Gölgeler*)
Safahât VIII., 168, 221-222, 229-231 (Bk., *Son Safahât*)
Safahât ((Külliyât) 97, 162, 166, 171, 173, 188, 192, 194, 196-198, 209, 229-232, 236-237, 246, 249-250, 255-257, 261-262 - 1928 basımı 177 - 1943 basımı 230-231
"Safahât" 58
"Safahât Hakkında" (H. Subhi) 60
"Safahât İçin" (M. Âkif) 144, 168
"Safahât Mübdi'i" (Cenab Şahâbeddin) 125
Sağlık Yurdu 150
"Sahâif-i Tenkid" (Ali Ekrem) 60
Said Çelebi 213
Said Halim Paşa 14, 95, 109, 114
Said Paşa 157
"Said Paşa İmamı" (M. Âkif) 141, 144, 157, 158, 171, 173
Said Paşa İmamı 141, 157
Salâhaddîn-i Eyyûbî 103
Sâlih Keramet (Nigâr) 90
Sâmih Rif'at 34
Samîmî 132
"San'atkâr" (M. Âkif) 144, 171, 173
Sânihalar (Sânihât) 243, 245
Sarıgüzel 24, 25, 53, 115
Sa'y 80
Schacht, İ. 65
Sebîlürreşad 14, 67, 76, 79-80, 87-88, 90, 93-97, 99-101, 103, 105, 109-110, 115, 129, 131, 136, 197, 204, 207, 209, 212, 225, 255, 257, 261-262
Sebîlürreşad'cıya Cevap (S. Z. Sertel) 212

"Secde" (M. Âkif) 131, 136, 141, 144, 167
Sefîle (Bir Sefîlenin Hasb-i Hâli) (A. Hâmid) 44
Sefiller (V. Hugo) 31, 44
Sehl-i Münteni 125
"Selma" (M. Âkif) 11, 168, 174
Semerkand 73
Senâyî, Hakîm 231, 248
Sembolizm, Sembolistler 186 - sembolik şiirler 87
Serbest müstezat (nazım şekli) 87, 175
Serdaroğlu, Emin Bülend 194
Serdengeçti, Osman Yüksel 158
Sergüzeşt (S. Sezai) 27, 33, 34
Serî' bahri 167, 171
Sertel, Sabiha Zekeriya 211, 212
Servet-i Fünûn 28, 33, 35-36, 38, 40, 45, 59-61, 68, 84, 96-97, 123-124, 126, 165, 175, 186, 188, 190, 203-205, 233
Servet-i Fünûn devri 165, 186, 190 - Servet-i Fünûn edebiyatı 28, 59-60, 155 (Bk., Edebiyat-ı Cedîde)
Servet-i Fünûncular 33-34, 36, 60, 257 - Servet-i Fünûn nesli 84 (Bk., Edebiyat-ı Cedîdeciler)
Sevâtı 243
Sevük, İsmail Habib 23, 26
"Seyfî Baba" (M. Âkif) 17, 46, 53, 54, 55, 61, 158, 167, 173
Seylanlı, Seylanlılar 94
Sezai, Sâmî Paşazade 27, 88
Sırât-ı Müstakîm 36, 46, 49, 52-53, 58, 60, 62-63, 66-67, 71, 74, 179, 187-188, 190-191, 207-208, 212, 225, 236-237, 247, 249-250
Siber, Şinasi 89
Sienkiewicz 31
Sînâ dağı 135
Softa 194 (Bk., Âkif)
"Solcu Propaganda Nasıl Çalışır?" 88
Sol propaganda 88
Son Asır Türk Şâirleri (İ. M. Kemal) 212, 235
"Sonbaharda" (H. Câvid) 229
"Son Nefesimle Hasb-i Hâl" (S. Nazif) 100
Sonnet (Sonet) 175
Son Safahât 168, 221-222, 229-231 (Bk., *Safahât VIII*.)
Souvenirs d'enfance et de Jeunesse (Ernest Renan) 31
Söz Oyunları (İ. A. Gövsa) 195
Sûdan 93
Sûdanlı, Sûdanlılar 93, 94
Su kemerleri 80 (Bk., Bozdoğan Kemeri)
Sûku'l-Garb 147
Sultanahmed 195
Sultan Ahmed Camii 64
Sultan Yalısı 142
Sûr, Sûr-i Mahşer 102 - Nefha-i Sûr 254
Sûre, Âl-i İmrân 78, 86, 98
Sûre, A'râf 78
Sûre, 'Asr (Bk., "Asr Sûresi Tefsiri")
Sûre, Bakara 78, 86
Sûre, Enfal 225
Sûre, Fetih 224
Sûre, Hac 224
Sûre, Hicr 98
Sûre, İsrâ 86
Sûre, Necm 76, 91, 180
Sûre, Neml 77
Sûre, Rûm 79
Sûre, Yûsuf 77
Sûre, Zümer 78
Suşisa köyü 23
Süleymaniye Camii 11, 71, 80
Süleymâniye Kürsüsü'nde 9, 11, 37, 72, 74, 80, 82, 159, 161, 167, 171, 173, 192, 194, 229 (Bk., *Safahât II*.)
Süleyman Nazif 13, 23, 26, 29, 34, 66, 82, 91, 96, 100-101, 103, 111, 123, 168, 173, 188, 203-205, 211, 215
"Süleyman Nazif'e" (M. Âkif) 100, 168, 173
Sünbüllük, Esad Sezai 88

Sünnet 14, 244
Süreyya yıldızı 122 (Bk., Ülker)
"Sürücü" (H. Suad) 47

Ş

"Şâir Arkadaşlar" (İ. A. Gövsa) 194
"Şair Huzurunda Münekkid" (M. Âkif) 167
"Şâir Mehmed Âkif" 213
"Şâir Mehmed Âkif Bir Büyük Orta Pehlivanı İdi" 53, 196
"Şanlı Âkif'e" (M. Bayburtlu) 199
Şam 56, 159, 247
Şark 9, 18-19, 26, 28, 31, 63, 78, 80, 84-85, 91, 96-97, 101-103, 111-112, 114, 129, 144, 163, 167, 173, 190-191, 196, 235-236, 238, 240-241, 247, 259
Şark Dilleri (Elsine-i Şarkıye) 31 - Şark edebiyatı 31, 63, 97, 173, 191 - Şark ilimleri 26, 247 - Şark kültürü 28 - Şark memleketleri 31, 191, 259 - Şark mutasavvıfları 129 (Bk., Doğu)
"Şark" (M. Âkif) 96, 144i 167, 173
Şark Mûsıkî Cemiyeti 111
"Şehidler Âbidesi İçin" (M. Âkif) 144
Şehnâme (Firdevsî) 35
Şehnâme-i Millî 82
Şehzadebaşı 69, 230, 236, 256, 272
"Şeref" 67
Şeref Bey 31
Şerif Haydar Paşa 94
Şerif Hüseyin isyanı 91
Şerif Mehmed 97
Şerif Muhyiddin 222
Şer'iye Vekâleti 110
Şevket Bey 27
Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti (T. Mevlevî) 192
Şiblî-i Nu'mânî 63
Şiir, Şi'r, 164, 187, 189, 194 - Millî şiir, 125 - Zamâne Şiiri 87
Şinasi 27, 164

T

"Taassub" (M. Abduh'dan M. Âkif) 67
Tâceddin Dergâhı 101, 102
Tâhir Efendi, İpekli 23, 24, 25, 26, 54, 116, 158, 212, 216 (Bk., Baba)
Tâhir Mevlevî 192 (Bk., Olgun, Tâhirül-Mevlevî)
"Tahkikat-ı Edebîye" Sütunu 38, 96
Tahran 65
Tahrirü'l-Mir'ât (Kasım Bey) 64
Tahsin Nâhid 194
Tahtası eksik 260
Tais 31
"Takrîz" (manzum) 234
Tan 29, 210, 211, 212, 272
Tanaçar, Türkân 211
Tanrıöver, Hamdullah Subhi 59, 60, 104, 106
Tanta 64
Tanyu, Hikmet 89, 212
Tanzimat Devri 27 - Tanzimatçılar 28, 36, 164 - Tanzimat sairleri 165, 188
Tarhan (Bk., Abdülhak Hâmid)
Tarih Boyunca İlim ve Din (A. A. Adıvar) 68, 71
Tarih Dergisi 212
"Tarih-i Kadîm" (T. Fikret) 88, 90, 203-204, 257 - İngilizce'ye tercümesi 89
"Tarih-i Kadîm – Doksanbeşe Doğru" (T. Fikret) 203
Târih-i Kadîm Şiiri Şerhi (T. Fikret) 88
"Târih Kıt'aları" (Ârif Nihad Asya) 197-198
"Târih Kıt'ası" (Fatin Gökmen) 151
"Târih Kıt'ası" (M. C. Kuntay) 152
Tarlan, Ali Nihad 210, 221
Tasvîr 243

Tatarcık (H. E. Adıvar) 197
"Tebrik" (M. Âkif) 144, 167
"Tek Hakikat", (M. Âkif) 144, 167
Tenkid 191
"Tercüme" (M. Âkif) 167
"Tercüme-i Hâlim" (M. Âkif) 192
"Terci'-i Bend" (M. Âkif) 29, 232, 266 (Bk., "Destûr")
"Terci'i-Bend" (Ziya Paşa) 29, 232
Tercüman 221, 222
Terkib-i Bend 232
"Terkib-i Bend" (Ziya Paşa) 232
Teşkilât-ı Mahsûsa Cemiyeti 86, 87
Tevfik Fikret 9, 13, 35, 47, 88-90, 156, 165, 194, 197, 203-204, 207, 210-212, 257 (Bk., Dâhi-i san'at)
"Tevfik Fikret'e Dâir" (Ahmed Naim) 88, 204
"Tevfik Fikret'e Dâir" (Fuad Köprülü) 204
Tevfik Fikret – Hayatına Dâir Hâtıralar (R. Eşref Ünaydın) 204
Tevfik Fikret, Hayatı ve Eseri (S. K. Nigâr) 204
"Tevfik Fikret'in Eserlerini Yakmalı" (K. Demir) 211
Tevfik Fikret'in İman İhtiyâcı Şiirinin Şerhi (E. S. Sünbüllük)
Tevfik Fikret – Mehmed Âkif Kavgası (S. Z. Sertel) 211
Tevfik Fikret ve Ahlâkı (F. Köprülü) 90, 204, 207
Tevfik Fikret ve Din (H. Tanyu) 89
Tevhid 29, 168
"Tevhid -yahut- Feryat" (M. Âkif) 168
"The Bloody Skeleton" 89 (Bk., Tarih-i Kadîm)
The Encyclopaedia of Islam 65, 199
The Week 89
Tıb 190
Tıp Fakültesi 199
Tihâma 94
Timurtaş, Faruk Kadri 210, 213, 221, 222, 273
Tokat 23
Tokgöz, Ahmed İhsan 204
Tokyo 191
Topçu, Nureddin 210
Topçu, Semih 211
Tophâne-i Âmire 32
Topkapı 53
Topkapı Mezarlığı 144
"Topkapı Tramvayında" (İ. A. Gövsa) 194
Toygar Rufâî Tekkesi 260
Tugan, Dr. Burhaneddin 151
Turan 204
Turancılık mefkûresi 72 - Turan ili 72
"Turks" maddesi 199
Türk, Türkler 25, 77, 79, 101, 108, 119, 125, 197 - Türk edebiyatı 28, 74, 90 - Türk edebiyat tarihi 13, 28, 151, 165, 190 Türk harfleri 222, 247 - Türk Irkı 104 - Türk milliyetçi gençliği 196, 199 - Türk milliyetçiliği 71 - Türk mimarlık sanatı 73 - Türk nesli 119 - Türk ruhu 122 - Türk soysuzlaşmış gençliği 197 - Türk şâirleri 45, 88 (Bk., Irk)
Türkçe, Türk dili 9, 25, 65, 85, 88, 108-109, 127, 152, 179, 215, 231 - Türk halk dili 196 - Türkçe edebiyat dersi 85
Türkçe (liseler için ders kitabı) 88
Türkçülük mefkûresi 58 - Türkçüler (Bk., Milliyetçiler)
Türk-İslâm Ansiklopedisi 27, 31, 191, 193, 194, 212, 216-217
Türkiye 18, 66, 72, 73, 74, 86, 98, 100, 102, 104, 107, 109-110, 112, 127, 162, 193, 198, 200, 205, 210, 212
Türkiye Büyük Millet Meclisi 104, 107, 109, 110
Türkiye Cumhuriyeti 107, 111
Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu 210
Türkiye Maârif Târihi (Osman Ergin) 100
Türk Marşları (Edhem Üngör) 107

Türk Meşhurları (İ. A. Gövsa) 213
"*Türk Milletinin Ender Yetiştirdiği Büyük Kıymet – Merhum Mehmed Âkif*" (V. Yurtmen) 212
Türk Ocağı 204
Türk-Rus Harbi 124
Türk Şâirleri (S. N. Ergun) 88
"Türk şairlerinin nazar-ı dikkatine – Maarif Vekâleti"nden" 104
Türk Tarih Kurumu 236, 237
Türk'ün Şehnâmesi'nden (M. C. Kuntay) 152
Türk Yurdu 88, 213, 221

U

Ubeyd, Zâkânlı 243
"Umar mıydın" (M. Âkif) 96, 144, 167, 173
Umûmî Harb 86, 91, 98, 103, 160-161, 215 (Bk., Birinci Cihan Savaşı)
Urfî, Şirâzlı 218
Uşaklıgil, Hâlid Ziya 28
Utarid 144
Utopiste 194
"Uyan" (M. Âkif) 91, 167, 174

Ü

Ülker 122, 142, 193 (Bk., Süreyyâ)
Ünaydın, Ruşen Eşref 90, 204
Üngör, Edhem 107, 221
Üngör, Sevim 213
Üngör, Zeki 107
Üniversite Gençliği 206
Üniversite Talebe Birliği 199
Üsküdar 81, 260

V

Vahdet, 67, 114 (Bk., İslâm Birliği)
"Vahdet" (M. Âkif) 113, 114, 144, 158, 171, 173
"Vahdet-i İslâmiye" 67
Vahdet-i Vücud felsefesi 135 - vahdet şarâbı 135 - Vahdet-zâr 134-135
"Vahdet ve Hâkimiyet" 67
Vakit 144
Valide Sultan 142
Van 99
Vardacı 195
Vasfî, Şeyh 124 - Şeyh Vasfî Tekkesi 124
"Vasiyet" (Ali Ekrem) 47, 156
Vatan 78-80, 84-85, 234 - Vatanseverlik 193, Vatan türküsü 151 (Bk., Yurt - Müslüman, Müslümanlar)
Vatan 199, 260
Vaux, Carra de 68, 275
Vefa Meydanı 80
Vehbi Hoca 110

Y

Yâdigâr-ı Avnî (M. Nâci) 231
Yağmurdereli, Nesib 152
Yağmur duâsı 182
Yahudi, Yahudiler 128
Yakın-Şark memleketleri 63
Yakın Tarihimiz 150
Yalçın, Hüseyin Suad 27, 47, 156
"Yarası Olmayan Gocunmasın" (M. âkif) 229, 255
Yarın 105
"Yaş Altmış" (M. Âkif) 144, 167
Yatman, Mustafa 221, 273
Yayla 53
Yaz, Namık 213

Yazar, Mehmed Behçet 165
Yazır, Elmalılı Mehmed Hamdi 107
Yedi Gün 111, 150, 195, 196
"Yeis Yok" (M. Âkif) 98, 144, 168, 173
Yektâ, Kırkağaçlı 104, 105
Yelloz 195
Yemenli, Yemenliler 77
"Yemişçi İhtiyar" (M. Âkif) 47, 156, 168, 174
Yeni Câmi 72, 80
Yeni Edebî Yeniliğimiz – Tanzimat'tan Beri (İ. H. Sevük) 23
Yeni İstanbul 158, 221
Yeni nazım şekilleri 174-175
Yeni Sabah 211
Yermük savaşı 113, 158
Yesârî, Mehmed Es'ad 117
Yıldırım, Muharrem 92, 103, 213, 260
Yozgat 23
Yöntem, Ali Cânib 88
Yunan istilâsı 102
Yunan orduları 100
Yurt, öz-yurt 103, 105, 107 - Baba Yurdu 261 - Öksüz yurt 134 - Tanrı yurdu 134 (Bk., Vatan - Müslüman, Müslümanlar)
Yurdakul, Mehmed Emin 47, 60, 156, 162, 192, 236
Yurtmen, Vahdî 212
Yurt ve Dünya 207, 210
Yusuf. Hz., 77
Yücel, Hasan Âli 14, 88, 203
Yüksekkaldırım 53, 157

Z

Zafer 53, 196
Zanbak 90 (Bk., *Bir Zanbak'ın Hikâyesi*) (M. Rauf)
Zangoç 89
Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud Cârullah 69
"Zevk-i Hayâl" (M. Âkif) 34
Zeydan, Circi 63
Zeyneb Hanım 29
"Zeyneb'im türküsü" 164
Zeynelâbidin 193
"Zikr-i Cemîl" 67
Ziraat Nezâreti 31
Ziya Paşa, Abdülhamid 9, 27, 29, 164, 232
Zulmetten Nûra (Ş. Günaltay) 109, 197